

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen elkészítve, e-mailen keresztül kérjük benyújtani, külön is mellékelve a képeket (jpg) és az ábrákat (pl. xls.).
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, a lap aljára legyennek tördelve.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókét és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) az 1–2 íves kéziratokat tekintjük (1 ív = kb. 40 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. vagy ld. [= lásd], jz. vagy jegyz.

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XXIX. évfolyam

2022. 2. szám

FONS XXIX. 2022. 2. sz.

E számunk szerzői

Buják Gábor (ELKH-PTE-ELTE Középkori Magyar Egyházi Archontológia
Kutatócsoport, tudományos segédmunkatárs),
B. Halász Éva (ELKH-MNL-SZTE Magyar Medievisztikai Kutatócsoport,
tudományos főmunkatárs),
Kádár Tamás (történész, Budapest),
Kerényi Bálint (SZTE, PhD-hallgató),
Rudolf Veronika (ELTE BTK, egyetemi tanársegéd)

BTK = Bölcsészettudományi Kar; ELKH = Eötvös Loránd Kutatási Hálózat;
ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem; MNL = Magyar Nemzeti Levéltár;
PTE = Pécsi Tudományegyetem, SZTE = Szegedi Tudományegyetem

*

Lapunkat támogatták

Nemzeti Kulturális Alap és Budapest Főváros Levéltára

*

A címlapon

Than Mór: Kun László és Habsburg Rudolf találkozása.
[Történelem-Kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából
Magyarországon. Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában, 2000. március 17
– szeptember 24. Szerk. Mikó Árpád és Sinkó Katalin. Bp., 2000. (A Magyar
Nemzeti Galéria kiadványai 2000/3.) 640. p.]

*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány
Nyomta és kötötte: Fellini Kft.
ISSN 1217-8020 (Nyomtatott)
ISSN 1588-0516 (Online)

Tartalom

Tanulmány

Rudolf Veronika
Cseh–magyar–osztrák kapcsolatok II. Ottokár halála után
(1278–1282)..... 121

Közlemények

Kádár Tamás
Pontosítások, megjegyzések és észrevételek az 1272–1301
között működő nádorok, illetve nádori címet használó előkelők
archontológiájához 155

B. Halász Éva
I. Lajos király itineráriuma (1346. január 1. – augusztus 30.)
és a zárai háború
(*Egy készülő itinerárium részlete*) 207

Ismertetések

B. Szabó János – Sudár Balázs: Az Árpád-ház nyomában.
(*BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport. Források és tanulmányok 5.*)
Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Eötvös Loránd Kutatási
Hálózat, Budapest, 2021.
— Ism.: Kerényi Bálint 221

Arcibiskupi a biskupi Uhorska. Moc prelátov a jej prejavj
v stredoveku.
[Magyarország érsekei és püspökei. A főpapok hatalma és azok
megjelenési formái a középkorban]. Szerk. Miroslav Glejtek Post
Scriptum, Bratislava,
— Ism.: Buják Gábor 233

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XXIX. évfolyam

2022. 2. szám

Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)
Lapinformációk

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente négy alkalommal (összesen 32 ív).

Publikációs kör: A történelem segédtudományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámolók.

Cél: A történeti segédtudományok, a Magyarország történetére vonatkozó források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: POLONKAI ÉVA.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő. DRESKA GÁBOR (felelős szerkesztő), OROSS ANDRÁS, SARUSI KISS BÉLA, SIPOS ANDRÁS, TERNOVÁZ BÁLINT szerkesztők, POLONKAI ÉVA szerkesztőségi titkár.

Székhely: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék (1088 Budapest, Múzeum körút 6-8.) és Budapest Főváros Levéltára (1135 Budapest, Teve utca 3-5.).

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.

Honlap: www.fonsfolyoirat.hu

E-mail: info@fonsfolyoirat.hu

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címén várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat e-mailen a Windows valamely változatában kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Különlenyomat: A szerzők 20 különlenyomatot kapnak.

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a terjesztő címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. tel.: 298-7517

RUDOLF VERONIKA

CSEH–MAGYAR–OSZTRÁK KAPCSOLATOK II. OTTOKÁR HALÁLA UTÁN (1278–1282)

II. Ottokár cseh király (1253–1278) a 13. századi cseh történelem egyik legmeghatározóbb és legismertebb alakja. Jelentősége az uralkodása alatt végbement társadalmi fejlődés, a lovagi kultúra előretörése, a sikeres gazdasági, pénzügyi és várostámogató politikája mellett főként külpolitikai sikereire vezethető vissza. Még apja, I. Vencel (1230–1253) uralkodása alatt, 1251-ben az Osztrák Hercegség élére került, majd a Magyar Királysággal szemben 1260. július 12-én Kroissenbrunnál aratott győzelemmel a Stájer Hercegséget is megszerezte. 1268 decemberében örökösödési szerződésre lépett gyermektelen unokatestvérével, III. Ulrik karintiai herceggel (1256–1269), minek következtében 1269-ben megörökölte a Karintiai Hercegséget és a Vend Őrgrófságot, valamint a korábbi karintiai hercegi dinasztia, a Spanheimok krajnai birtokait, 1271-re pedig már Friaulra is kiterjesztette befolyását. Miután Cornwalli Richárd választott római király (1257–1272) a Rajna jobb partján fekvő birodalmi javak védelmezőjévé nevezte ki, a cseh király 1265-ben elfoglalta a stratégiai fontosságú Eger városát, valamint a környező területeket (*Egerland*). Az ilyenképp létrejött cseh birodalom alapvetően határozta meg mind a közép-európai régió, mind a Német-római Birodalom életét, a térség legbefolyásosabb fejedelmévé téve Ottokárt. Pozícióját még inkább erősítette, hogy komoly befolyást gyakorolt a salzburgi érsekségre és annak suffraganeusaira, de lekötelezettjeiként tarthatta számon a vele rokonságban álló sziléziai hercegeket is.¹ Nem meglepő tehát, hogy a cseh terjeszkedés által közvetlenül is érintett, a nyugatról való teljes elzárás rémével fenyegetett Magyar Királyság mellett a birodalmi fejedelmek sem nézték jó szemmel Ottokár ilyen mértékű térnyerését. Minden bizonnyal ezzel is magyarázható, hogy a választófejedelmek Cornwalli Richárd 1272. évi elhunytát követően nem sorakoztak fel

1 II. Ottokár uralkodására a teljesség igénye nélkül: Ottokar-Forschungen. Hrsg.: Kusternig, Andreas – Weltin, Max. Wien, 1979. (Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich. Neue Folge 44/45.); *Hoensch, Jörg K.*: Přemysl Ottokar II. von Böhmen. Der goldene König. Graz–Wien–Köln, 1989. (A továbbiakban: *Hoensch*, 1989.); *Žemlička, Josef*: Přemysl Otakar II.: král na rozhraní věků. Praha, 2011. — A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült. Köszönettel tartozom témavezetőmnek, Dr. Körmendi Tamás tanszékvezető egyetemi docensnek (ELTE) tanácsaiért.

a másik választott római király, Kasztíliai Alfonz (1257–1274) mögött, hanem új királyt választottak, Habsburg grófjának, Rudolfnak (1273–1291) a személyében. Egyes feltételezések szerint a Birodalom déli területein birtokos és ott valóban vezető szerepet játszó, ám a birodalmi fejedelmi (*Reichsfürst*) rangot el nem érő Rudolf megválasztásának célja, sőt feltétele az Ottokár elleni fellépés volt, amit az új római király nem is habozott felvállalni. Az 1274-ben indított hűbéri pert két évvel később egy birodalmi hadjárat követte, amely kompromisszummal, Ottokár hódításainak elvesztésével járt együtt. A végső döntést azonban az 1278. augusztus 26-án Dürnkrut és Jedenspeigen között lezajlott ütközet hozta el, amelyből IV. (Kun) László magyar király (1272–1290) segítségének hála Habsburg Rudolf került ki győztesen, II. Ottokár pedig holtan maradt a csatatéren, gyökeres változásokat elindítva a régióban.²

Tanulmányomban az 1278 és 1282 közötti időszakot igyekszem körüljárni a rendelkezésre álló elbeszélő források és okleveles anyag alapján, különös tekintettel a Cseh és a Magyar Királyság, valamint az Osztrák és Stájer Hercegségekben berendezkedő Habsburgok egymás közötti kapcsolataira. Ennek során elsőként a Cseh Királyság belső viszonyaira és az Ottokár halála utáni rendezés mikéntjére, beleértve az elhunyt cseh király fia felett gyámságot gyakorló V. (Hosszú) Ottó brandenburgi örgróf (1267–1298) és Habsburg Rudolf viszonyára, majd a Habsburgok berendezkedésére a hercegségekben, végül pedig a Magyar Királyság és a Habsburgok viszonyára térek ki. Bár a II. Ottokár halála utáni időszak sem a cseh, sem az osztrák/német kutatás részéről nem nevezhető elhanyagoltnak, kifejezetten a cseh–magyar–osztrák kapcsolatokra fókuszáló szakmunka még nem látott napvilágot, emellett sok esetben elmaradt a különböző országok történései által megfogalmazott eredmények ütköztetése, illetve szintetizálása, magyar viszonylatban pedig több, már viszonylag régóta ismert forrás nem került kiaknázásra, amelynek pótlására az alábbiakban vállalkozom.

2 Habsburg Rudolf uralkodására, valamint az Ottokárral való konfliktusra: *Redlich, Oswald*: Rudolf von Habsburg. Das Deutsche Reich nach dem Untergange des alten Kaisertums. Paderborn, 1903. (A továbbiakban: *Redlich*, 1903.); Rudolf von Habsburg, 1273–1291. Eine Königsherrschaft zwischen Tradition und Wandel. Hrsg.: Boshof, Egon – Erkens, Franz-Reiner. Köln–Weimar–Wien, 1993. (Passauer historische Forschungen 7.) (A továbbiakban: Rudolf von Habsburg.); *Althoff, Gerd*: Rudolf von Habsburg und Ottokar von Böhmen. Formen der Konfliktaustragung- und Beilegung im 13. Jahrhundert. In: *Uő*: Spielregeln der Politik im Mittelalter. Kommunikation im Frieden und Fehde. Darmstadt, 1997. 85–98. p.; *Krieger, Karl-Friedrich*: Rudolf von Habsburg. Darmstadt, 2003. (Gestalten des Mittelalters und der Renaissance) (A továbbiakban: *Krieger*, 2003.)

1. A Cseh Királyság Dürnkrot után

II. Ottokár halála minden túlzás nélkül nevezhető cezúrának Csehország 13. századi történetében, hiszen egyrészt véget vetett az 1250-es évektől kezdve fokozatosan fejlődő nagyhatalmi státuszának, másrészt pedig Ottokár fiának kiskorúsága — II. Vencel (1278–1305) ekkor mindössze 7 éves volt — következtében egy rendkívül küzdelmes és sötét korszak köszöntött a Cseh Királyságra. Ez már Ottokár halálhírének kitudódásakor és a vereséget szenvedett cseh–morva csapatok hazatérésekor nyilvánvalóvá vált. Utóbbiak ténykedéséről igen érzékletes képet festett a Königsaaali Krónika³: „A csehek Ottokár király megölése után dicstelelenül tértek haza és kis szünet után fosztogatással és gyűjtogatással a saját földjük pusztításába kezdtek.”⁴

A hazatérő cseh és morva csapatokat nem sokkal később a győztes Habsburg Rudolf serege követte. Utóbbi a morvamezei győzelmet követően hazaküldte szövetségését, IV. Lászlót egyfelől azért, mert el akarta kerülni a kunok további portyáit és a két sereg között a zsákmány miatt kialakuló esetleges konfliktusokat, másfelől pedig azért, mert tervei voltak a legyőzött országgal. Célja mindazonáltal a mai napig nem tisztázott se a cseh, se a külföldi medievisztikában. Ennek egyik

3 A II. Vencel által 1292-ben alapított königsaaali (zbraslavi) ciszterci monostor krónikája az 1253 és 1338 közötti időszakra. A krónikát Tübingiai Ottó kezdte írni II. Vencel halála után, elsősorban a monostor történetére és az alapító dicsőítésére helyezve a hangsúlyt, majd 1314-től Zittai Péter apát folytatta és egészítette ki. Tendenciózus vonásai ellenére alapvetően kortárs értesüléseket tartalmaz, így a 13–14. századi cseh történelem egyik legfontosabb forrása. *Nechutová, Jana*: Die lateinische Literatur des Mittelalters in Böhmen. Köln–Weimar–Wien, 2007. 154–157. p.; *Bláhová, Marie*: Chronicon Aulae Regiae. In: The Encyclopedia of the Medieval Chronicle. I–II. Ed.: Dunphy, Greame. Leiden–Boston, 2010. (A továbbiakban: The Encyclopedia of the Medieval Chronicle.) I. 301–302. p.

4 „Occiso autem rege Ottokaro Bohemi ad propria inglorii redierunt et post modica intervalla temporum propriam terram vastare rapinis et incendiis inceperunt.” – Chronicon Aulae regiae. In: Fontes rerum Bohemicarum. Prameny dejin českých. I–VIII. Ed.: Emler, Josef. Prag, 1873–1932. (A továbbiakban: FRB.) IV. 15. p. Hasonló erőszakról számol be: Heinrich de Heimburg: Annales. Ed.: Pertz, Georg Heinrich. In: Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. I–XXXVIII. Ed.: Pertz, Georg Heinrich et al. Hannover, 1826–2006. (A továbbiakban: MGH SS.) XVII. 716. p.; Historia annorum. Ed.: Wattenbach, Wilhelm. In: Uo. IX. 654. p.; Annalium Pragensium Pars II. Ed.: Köpke, Rudolf. In: Uo. 195. p.; Annalium Pragensium Pars III. Ed. Uó. In: Uo. 198–199. p.; Hermannus Altahensis abbas. Ed.: Jaffé, Philipp. In: MGH SS XVII. 411. p.; Johannes de Marignola: Chronicon. In: FRB III. 573. p.; Paltram: Chronicon Austriacarum. Ed.: Pez, Hieronymus. In: Scriptorum rerum Austriacarum veteres ac genui. I. Lipsiae, 1721. 719–720. p.

oka, hogy mindössze egy kortársnak számító elbeszélő forrás, a Colmari Krónika⁵ tartalmaz közvetlenül erre vonatkozó információt. A kútfő szerint a római király azért nyomult be Morvaországba, mert teljesen el akarta pusztítani.⁶ Nehezíti azonban a kérdést, hogy a Rudolf által út közben kiadott és alább még előkerülő városprivilegiumok egyáltalán nem támasztják alá a legyőzött ország kifosztásának vagy hódoltatásának szándékát; sokkal inkább egy békés hatalomátvételt sugallanak. Ebbe az irányba hathat egy, a bevonulása után kiadott manifesztum is, amelyben hangsúlyozta, hogy nem ártó szándékkal érkezett, és minden erejével védeni fogja Ottokár gyermekeit és azok jogait — tehát a kis Vencelét is a trónra.⁷ Szintén elképzelhető Johann von Viktring krónikája⁸ alapján, hogy a római király egyszerűen a háborús költségeinek megtérítését várta a kormányzat ideiglenes átvételétől.⁹ Ezen kívül több kutató felvetette, hogy a terület gazdagsága (is) von-

-
- 5 A colmari domonkos kolostor ismeretlen szerzetesei által írt krónika, amely 1218 és 1305 között tárgyalja az eseményeket, leginkább Habsburg Rudolf és utódai uralkodására szolgáltatva értékes információkat. Joos, Clemens: *Chronicon Colmariense*. In: *The Encyclopedia of the Medieval Chronicon*. 318–319. p.
- 6 „Mortuo rege Bohemorum nomine Odacker, intravit rex Rudolfus marchionatum Moravie, terram volens totaliter devastare.” — *Chronicon Colmariensis*. Ed.: Jaffé, Philipp. In: *MGH SS XVII*. 252. p.
- 7 A különböző kiadásokra összefoglalóan: *Regesta Imperii*. VI. Die Regesten des Kaiserreiches unter Rudolf, Adolf, Albrecht, Heinrich VII. 1273–1313. Bearb.: Böhmer, Johann Friedrich et al. Köln–Innsbruck–Wien, 1898–2019. (A továbbiakban: RI.) VI/1. Nr. 1017. — Nem elhanyagolható kétségeknek adott hangot a manifesztum hitelességével kapcsolatban Marie Bláhová, mivel az csak egy 17. századi formulárium harmadik redakciós fázisában maradt ránk. *Bláhová, Marie*: *Böhmen in der Politik Rudolfs von Habsburg*. In: *Rudolf von Habsburg*. (A továbbiakban: *Bláhová*, 1993.) 62. p.
- 8 János a viktringi ciszterci monostor szerzetese, majd 1312-től 1345/47-ben bekövetkezett haláláig apátja, Henrik karintiai herceg bizalmasa volt. Számos történeti mű köthető a nevéhez, amelyek közül a *Liber certarum historiarum* és a beleágyazott *Cronica Romanorum* érdemel említést. Utóbbiak a 8. századtól beszélnek el a hercegségek történetét a 14. század első feléig. Iohannes Victoriensis: *Liber certarum historiarum*. In: *Geschichtsquellen*. (www.geschichtsquellen.de/autor/3357, letöltés: 2022.10.01.)
- 9 „[...] Bohemiam statuit invadere pro suis stipendiis et expensis [...]” – Johannes Victoriensis: *Chronica Romanorum*. In: *Johannes Victoriensis und andere Geschichtsquellen Deutschlands im vierzehnten Jahrhundert*. Hrsg.: Boehmer, Johann Friedrich. Stuttgart, 1843. 311. p. Használóan: Thomas Ebendorfer: *Chronicon Austriacum*. Ed.: Lhotsky, Afons. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicum Nova Series*. Ed.: Breslay, Harry. I–XVI. Hannover, 1922–2007. (A továbbiakban: *MGH SS rer. Germ. N. S.*) XIII. 152. p.; *Stöller, Ferdinand*: *Der Kampf um die südostdeutschen Herzogtümer, 1276–1278. Eine Studie zur Kriegsgeschichte des Mittelalters*. In: *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Wien*, 11. (1931) (A továbbiakban: *Stöller*, 1931.) 42–43. p.

zotta, következésképpen hosszabb távra tervezett a tartománnyal, esetleg saját családi birtokainak növelése is céljai között szerepelhetett.¹⁰ Jarmila Krejčíková akár azt is elképzelhetőnek tartja, hogy egyik fiának szánta azt.¹¹

Rudolf kezdetben e célok tulajdonképpen bármelyikét megvalósíthatta volna, hiszen morvaországi előrejutását semmi sem korlátozta. Szeptember 29-én már Rosicében volt, ahonnan levelet intézett IV. Lászlóhoz, amelyben beszámolt Brúnó olmützi püspök (1245–1281) és több morva báró behódolásáról.¹² A felső réteg mellett az említett privilégiumoknak köszönhetően a városokat — Olmütz, Leobschütz, Znojmo, Iglau és Brünn — is könnyen a maga pártjára tudta állítani.¹³ Mivel uralmát minden nehézség nélkül kiterjesztette a tartományra, elbocsátotta serege egy részét, majd októberben Iglau át átvonult Csehországba.¹⁴ Morvaország kormányzását két rátermettségét már bizonyított főpapra bízta: a déli rész élére hűséges támogatóját, Henrik bázeli püspököt (1275–1286), az északi részére pedig II. Ottokár legjobb diplomatáját, a már hűségére tért Brúnó olmützi püspököt nevezte ki.¹⁵

Rudolfon kívül azonban mások is igényt formáltak Csehországra vagy egy részére. IV. (Igazságos) Henrik bresloui herceg (1266–1290) az Ottokárral kö-

10 *Bláhová*, 1993. 61. p.; *Hlaváček, Ivan*: Die Aufenthalte Rudolfs I. in Böhmen und Mähren aus verwaltungs- und rechtsgeschichtlicher Sicht. (Einige Bemerkungen.) In: Rudolf von Habsburg. (A továbbiakban: *Hlaváček*, 1993.) 82. p.; *Niederstätter, Alois*: Die Herrschaft Österreich. Fürst und Land im Spätmittelalter, 1278–1411. (Österreichische Geschichte) Wien, 2001. (A továbbiakban: *Niederstätter*, 2001.) 80. p.

11 *Krejčíková, Jarmila*: Rudolf Habsburský a moravská města v letech interregna 1278–1283. Sborník Prací Filozofické Fakulty Brněnské Univerzity, 32. (1985) 150. p.

12 Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. Ed.: Friedrich, Gustav et al. I–VI. Prag, 1904–1974. (A továbbiakban: CDB.) VI. 54. p. (Nr. 6.); Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera Georgii Fejér. I–XII. Budaë, 1829–1844. (A továbbiakban: CD.) V/2. 456. p.

13 Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. Urkundensammlung zur Geschichte Mährens. Hrsg.: Boczek, Anton – Bretholz, Berthold – Brandl, Vincenz. I–XV. Brünn, 1836–1903. (A továbbiakban: CDM.) IV. 217–218. p. (Nr. 157.); CDB VI. 53–54. p. (Nr. 6.), 55. (Nr. 9.); Schlesisches Urkundenbuch. I–VI. Hrsg.: Appelt, Heinrich et al. Köln, 1963–1998. (A továbbiakban: UB Schlesien.) IV. 229. (Nr. 244.) — Hasonló privilégiummal rendelkezünk Prerau és Pohorelitz esetében is (CDM IV. 218–219. p. [Nr. 158.], 220. p. [Nr. 159.]), ám utóbbiak valójában a morva oklevéltárat kiadó Anton Boczek hamisítványai. *Bláhová*, 1993. 60. p.; *Hlaváček*, 1993. 80. p.

14 Iglau feltétel nélkül behódolt a római királynak, korábbi kiváltságait megerősítő privilégium kiadására azonban ezúttal nem került sor. RI VI/1. Nr. 1016.

15 *Hoensch*, 1989. 255. p.

tött korábbi szerződése értelmében Glatz területére nyújtott be igényt, V. (Hoszszú) Ottó brandenburgi örgróf pedig a kis Vencel feletti gyámságra és ezáltal az egész országra. Utóbbi mindezt Ottokár utolsó kérésére alapozhatta, aki halála esetére unokaöccsére bízta feleségét, gyermekeit és országait.¹⁶ Emellett kezdetben önálló tényezőként számolhatunk Ottokár özvegyével, Kunigundával is. Jan Marignola egyenesen úgy fogalmaz, hogy a Cseh Királyság egy rövid időre három részre szakadt: a brandenburgi örgrófnak behódoló Prága környéki városokra, Kunigunda és fia támogatóira, valamint a IV. Henrik fennhatósága alá került Glatz környékére.¹⁷ Oswald Redlich rajtuk kívül IV. László érdekeltségét vetette fel, lehetségesnek tartva, hogy a magyar király is benyújtotta igényét a kis Vencel feletti gyámságra. Ezt egyrészt a rokon kapcsolatra alapozta, ugyanis Kunigunda IV. László unokatestvére volt, másrészt pedig Rudolf egy 1278. októberi, már említett, ám alább még többször előkerülő levelére.¹⁸ Utóbbiban a római király megnyugtatta szövetségését, hogy akár úgy döntenek, hogy Lászlót jelölik ki Vencel gyermekeinek gyámjává, akár úgy, hogy valaki más, ő maga „hüségese állhatatossággal” fogja képviselni a magyar király érdekeit.¹⁹ A levél szövege alapján kétségtelen, hogy Redlich feltételezése helytálló, László valóban eljátszott a gondolattal, hogy átveszi Kunigunda gyermekeinek nevelését, ám a római király megkeresésén túl semmit sem tett az ügy érdekében. Valószínűleg maga Rudolf is tisztában volt vele, hogy szövetségese sem alkalmas nem lenne a feladatra, sem erőforrásokkal nem rendelkezik a legyőzött ország rendbe hozatalára vagy a többi jelentkezővel való versenyre, esetleg a velük szembeni fellépésre, így gyakorlott diplomataként udvarias, kitérő választ adott.

A három vetélytárs közül Kunigunda és a kis Vencel támogatóinak száma eleve sem lehetett túl nagy, de az özvegy is a brandenburgiak malmára hajtotta

16 Chronicon Bohemiae. In: Reliquiae manuscriptorum omnis aevi diplomatum ac monumentorum ineditorum adhuc. Ed.: Ludewig, Johannes Petrus. I–XI. Francofurti–Lipsiae, 1720–1741. XI. 313–314. p.; Kronika Pulchkavova. Ed.: Emler, Josef. In: FRB V. 167. p.; *Hoensch*, 1989. 256. p.; *Bar, Přemysl*: Král a kníže. Přemysl Otakar II. a Jindřich IV. Probus. Sborník Prací Filozofické Fakulty Brněnské Univerzity, 52. (2005) 67. p.; *Charvátová, Kateřina*: Václav II. Král český a polský. Vyšehrad, 2007. (Velké postavy českých dějin 5.) (A továbbiakban: *Charvátová*, 2007.) 48. p.; *Jan, Libor*: Václav II. Král na stříbrném trůnu 1283–1305. Praha, 2015. (Ecce homo 21.) (A továbbiakban: *Jan*, 2015.) 30. p.

17 Johannes de Marignola: Chronicon. 573. p.

18 *Redlich*, 1903. 330. p.

19 „Nec dubitet regia celsitudo, quod sive fiat sive deficiat vobis dicta assignatio puerorum vestrorum in hac parte negotium fideli constantia, sicut nostrum proprium, prosequemur.” – CD V/2. 456. p.; RI VI/1. Nr. 1019.

a vizet, hiszen ő maga kért segítséget elhunyt férje unokaöccsétől. A dürnkruti események kitudódását követően Prágába hívta sógornőjét, Beatrixot, majd emlékeztette őt arra, hogy maga Ottokár V. Ottóra bízta feleségét, gyermekeit és országait halála esetére, ezért sürgette, hogy küldje el utóbbit Csehországba, hogy „minket az ellenségeinktől erejéhez mérten megvédjen” (*nos ab inimicis nostris quibuslibet pro viribus tueatur*).²⁰ A levél alapján kétségtelen, hogy Kunigunda kezdetben valóban félt a római királytól és annak bosszújától, úgy hallotta ugyanis, hogy „a rómaiak királya nem érte be azzal, hogy árvává tett minket az oly kiváló férjünk, a Ti felséges nagybátyjátok vígaszától megfosztván, hanem a mi és a gyermekeink végső romlására és hányattására törekszük”.²¹ V. Ottó erre időt nem vesztegetve 400 lovaggal bevonult Csehországba, elfoglalta a Prága környéki városokat és erősségeket, majd magához vette Ottokár kincseit.²² A cseh nemesség és a városok Rudolf behódolásra felszólító köriratára ennek fényében nem reagáltak.²³ Döntésük némiképp érthető, hiszen II. Ottokár szigorú és túlzás nélkül vaskezűnek nevezhető uralma után egy olyan fejedelemre vágytak, akitől kevesebb megszorítást és nagyobb szabadságot remélhettek.²⁴ A győzedelmes római király, aki a *Reichsgut* visszaszerzésével szerzett magának hírnevet, pedig

20 Regesta diplomatica necnon epistolaria Bohemiae et Moraviae. I–VII. Ed.: Erben, Karel Jaromír – Emler, Josef – Mend, Bedrich. Prag, 1855–1963. (A továbbiakban: RBM.) II. Nr. 1144. (491. p.)

21 „[...] quod dominus rex Romanorum non contentus eo, quod nos tam preclari mariti nostri, avunculi vestri karissimi, solatio reddidit orphanatam, verum etiam ad finale nostrum et nostrorum puerorum nititur exterminum et iacturam.” – RBM II. 1145. (492. p.) Az V. Ottó felé való közeledésben II. Ottokár kérésén túl bizonyára szerepet játszott a személyes kapcsolat is, az őrgróf ugyanis nagyjából négy éven át a prágai udvarban nevelkedett, továbbá levélben is többször fordult Kunigundához. Formelbuch der Königin Kunigunde. In: Über Formelbücher, zunächst in Bezug auf böhmische Geschichte. Nebst Beilagen. Ein Quellenbeitrag zur Geschichte Böhmens und der Nachbarländer im 13., 14. und 15. Jahrhundert. II. Hrsg.: Palacký, František. H. n., 1847. (Abhandlungen der königlichen böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften V. Bd. 5.) (A továbbiakban: FK.) 279. p. (Nr. 32.)

22 „[...] marchio Otto de Brandenburch, qui post obitum regis Boemie sui avunculi civitates, urbes, castra et menia in regno Boemie et thesaurum ipsius regis Otakari arripuit, sibi nitebatur similiter resistere.” — Annales Praedicatorum Vindobonensium. Ed.: Wattenbach, Wilhelm. In: MGH SS IX. 731.; Annales Vindobonenses. Ed.: Uő. In: Uo. 710. p. Említi még: Annales Claustroneoburgenses. Ed.: Uő. In: Uo. 746. p.; Johannes de Marignola: Chronicon. 574. p.; Anonymus Leobienensis: Chronicon. In: Scriptores rerum Austriacarum veteres et genui. I. Ed.: Pez, Hieronymus. Lipsiae, 1721. 851. p.

23 RBM II. Nr. 1152.; *Jan*, 2015. 31. p.

24 *Redlich*, 1903. 330. p.

egyértelműen nem ilyenek ígérkezett, míg az Ottokár harcostársaként ismertté vált, ám a nemesség barátjának mutakozó brandenburgi örgróf és egy gyermekkirály nagyobb lehetőségekkel kecsegtetett.

A cseh nemesség színe-javának V. Ottó pártjára állása azonban megrémítette a valószínűleg szintén politikai ambíciókat dédelgető özvegy királynét, így Kunigunda a brandenburgi örgróf túl nagy befolyásától tartva mégis a Rudolffal való kiegyezés mellett döntött. A római király — bár visszahívta korábban elbocsátott osztrák, stájer és salzburgi katonáit — nyitott volt a tárgyalásokra, védelmet és menedéket ajánlott az özvegy királynénak. Utóbbi követe, Kravari Jarosláv már szeptember 29-én Rudolf táborában tartózkodott Rosicében, amikor utóbbi kártalanította a pohorlitzi lakosokat a háborúban elszenvedett veszteségeikért,²⁵ október 16-án pedig Kunigunda személyesen is felkereste férje legyőzőjét Sedletzben.²⁶ Az itt kötött megegyezés értelmében Rudolf átvehette az uralmat a Cseh Királyság felett, Kunigunda pedig megkapta a Troppai Hercegséget. Megállapodtak továbbá gyermekeik már korábban, II. Ottokár és Rudolf 1276. évi békeszerződésében előírányzott, ám utána elmaradt házasságáról.²⁷ A Kolínban tábort verő V. Ottó²⁸ és a továbbra is cseh földön tartózkodó IV. Henrik azonban nem kívánta elismerni a római király és az özvegy királyné alkuját, így mindegyik fél háborúra készült.

A helyszínválasztás bizonyára nem volt véletlen. Mind Sedletz, mind Kolín kevesebb mint 100 km-re fekszik Prágától, tehát mindkét fél relatíve gyorsan elérhette a királyság székvárosát. Emellett szintén okként vetődhet fel Kutenbergnek, a Cseh Királyság legfontosabb ezüstlelőhelyének közelsége is. A települést már 1230-ban említik a források, 1237-ben városprivilegiumban részesült I. Venceltől, majd II. Ottokár is támogatta fejlődését. Igazi kiépítése, illetve fellendülése azonban II. Vencel uralkodásához köthető, amelynek végére évente 52–54.000 márka ezüstércet termeltek ki a bányákból. Fontosságát az is növelte, hogy a 12–13. század fő ezüstlelőhelye, a szász Freiberg 1300-ra hanyatlani kez-

25 CDM IV. 220. p. (Nr. 159.)

26 Eine Wiener Briefsammlung zur Geschichte des Deutschen Reiches und der österreichischen Länder in der zweiten Hälfte des XIII. Jahrhunderts. Hrsg.: Redlich, Oswald. Wien, 1894. (Mitteilungen aus dem vaticanischen Archive 2.) (A továbbiakban: Wiener Briefsammlung.) 133. p. (Nr. 119.)

27 RI VI/1. Nr. 1022., 1023.; Monumenta Germaniae Historica. Constitutiones et acta publica imperatorum et regnum. I–X. Ed.: Weiland, Ludwig et al. Hannover, 1893–1988. (A továbbiakban: MGH Const.) III. 196–197. p. (Nr. 213–214.) Rudolf és Kunigunda megegyezését említi: Chronicon Colmariensis. 252. p.

28 December 7-én már innen ad ki oklevelet. CDB VI. 62–63. p. (Nr. 20.)

dezt, így Kuttenberg könnyedén átvehette a térségben a vezető szerepet.²⁹ Hogy 1278-ban pontosan milyen állapotban volt a bánya, illetve mennyiben volt ismert gazdagsága és a benne rejlő lehetőségek, nem lehet pontosan tudni. A mérvadó cseh kutatás alapján mindössze 1276-tól számolhatunk lakosokkal a városban, átfogó kitermelésre pedig csupán 1289-ből van biztos adatunk, ami alapján az 1270-es években még épp csak elkezdődött az intenzív kitermelés, kivételes gazdagságot pedig csak az 1290-es évek végétől biztosított a cseh királynak.³⁰ Az osztrák szakirodalom is azt hangsúlyozza, hogy Ottokárt elsősorban aranykirályként emlegették a források, a kuttenbergi ezüsből még alig rendelkezett jövedelemmel.³¹ Egészen addig inkább a délebbre található Iglau és Deutschbrod töltött be vezető szerepet.³² Tulajdonképpen nem zárható ki teljes bizonyossággal, hogy Rudolf táborverése a bányának volt köszönhető, ám az, hogy a források teljességgel mellőzik említését, holott a 14. század eleji Habsburg-hadjáratokkal kapcsolatban folyamatosan hangsúlyozzák, gyanúra ad okot. Valószínűbbnek tartom ezért, hogy a római király egyszerűen alkalmazkodott a kialakult helyzethez, hiszen Prága V. Ottó kezében volt, egy elhúzódó ostromra nem volt felkészülve, így számára egy nyílt összecsapás lett volna kedvezőbb. Ehhez viszont ki kellett mozdítania Prágából a brandenburgi örgrófit, amihez Rudolf és Kunigunda találkozója úgy tűnik, elegendőnek bizonyult.

-
- 29 *Irsigler, Franz*: Kuttenberger Silber, böhmische Groschen, Prager Gulden. Zur Münz- und Geldpolitik König Johanns von Böhmen. In: Johann und Elisabeth. Die Erbtöchter, der fremde Fürst und das Land. Die Ehe Johanns des Blinden und Elisabeths von Böhmen in vergleichender europäischer Perspektive. Jean et Elisabeth. L'héritière, le prince étranger et le pays. Le mariage de Jean L'Aveugle et d'Elisabeth de Bohême dans une perspective comparative européenne. Ed.: Pauly, Michel. Luxembourg, 2013. 96–98. p. Köszönettel tartozom Skorka Renátának (ELKH BTK TTI), amiért felhívta a figyelmemet a bánya lehetséges szerepére.
- 30 *Charvátová*, 2007. 180–181. p.; *Vaněk, Vojtěch*: Kuttenberg und Freiberg im späten Mittelalter. Zu den Kontakten zwischen den beiden mitteleuropäischen Städten in vorhussitischer Zeit. In: Die Frühgeschichte Freibergs im überregionalen Vergleich. Städtische Frühgeschichte – Bergbau – Früher Hausbau. Hrsg.: Hoffmann, Yves – Richter, Uwe. Halle, 2013. 327. p.; *Jan*, 2015. 31. p.
- 31 *Seibt, Ferdinand*: König Ottokars Glück und Ende – Dichtung und Wirklichkeit. In: Probleme der böhmischen Geschichte. Vorträge der wissenschaftlichen Tagung des Collegium Carolinum in Stuttgart vom 29. bis 31. Mai 1963. Prag, 1964. (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum 16.) 17. p.
- 32 *Derner, Kryštof – Hrubý, Petr – Schubert, Matthias*: Mittelalterliche Silberproduktion im wettinischen und přemyslidischen Regierungsraum: Neue archeologische Untersuchungen. In: Der Anschnitt, 68. (2016) H. 6. 218., 220. p.

A római király a már visszatért osztrák, stájer és karintiai csapatai mellé még több fejedelmi szövetségését is segítségül hívta, így a táborában találjuk II. Frigyes salzburgi érseket (1270–1284), utóbbi magánpüspökeit: János gurki (1279–1281), Wernhard seckau (1268–1283), Gerhard lavanti (1275–1284) és János chiemseei püspököket (1274–1279), továbbá II. Lajos felső-bajor herceget (1253–1294) és II. Meinhard tiroli grófot (1258–1295).³³ Rudolf a csatára készülve levelet írt feleségének, amely alapján rendkívüli magabiztossággal nézett az ütközet elébe. Állítása szerint a sedletzi táborban több és válogatottabb katona állt a rendelkezésére, mint néhány héttel ezelőtt Ottokár ellenében, emiatt kétségesnek tartotta, hogy V. Ottó egyáltalán vállalja-e az összecsapást.³⁴ Vélekedése helyesnek bizonyult: az ütközet elmaradt, mivel mind V. Ottó, mind IV. Henrik látva Rudolf túlerejét hajlandó volt döntőbírótság elé vinni az ügyet.³⁵ Frigyes salzburgi érsek vezetésével még októberben összeült a döntőbírótság Kolínban. Rudolfot János gurki püspök, Meinhard tiroli gróf és Frigyes nürnbergi várgróf, V. Ottót pedig unokatestvére, IV. (Nyilas) Ottó brandenburgi örgróf (1267–1308) mellett Brúnó olmützi püspök képviselte.³⁶ A hónap végén tető alá hozott egyezés³⁷ értelmében a kis Vencel feletti gyámság és ezzel maga a Cseh Királyság öt évre V. Ottó kezébe került, Morvaország pedig a Habsburgok irányítása alá ugyanennyi időre, amely lehetőséget adott nekik a jóvátételként igényelt 40.000 ezüst márka megszerzésére.³⁸ IV. Henrik megelégedett Glatz élethosszig tartó

33 Thomas Ebendorfer: *Chronicon Austriacum*. 152–153. p.; Ottokars Österreichische Reimchronik. Ed.: Seemüller, Josef. In: *Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken*. I–VI. Ed. Schröder, Edward et al. Hannover, 1877–1909. V/1. (A továbbiakban: *Steirische Reimchronik*.) 230. p.

34 Wiener Briefsammlung. 132–133. p. (Nr. 119.) Redlich megjegyzései: RI VI/1. Nr. 1021.

35 *Annales Florianenses*. Ed.: Wattenbach, Wilhelm. In: MGH SS IX. 748. p. Vö. *Graebner, Erik*: *Böhmische Politik vom Tode Ottokars II. bis zum Aussterben der Přemysliden*. Teil 1. In: *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, 41. (1903) H. 3. (A továbbiakban: *Graebner*, 1903.) 315. p.

36 Johannes Victoriensis: *Chronica Romanorum*. 311. p.; Thomas Ebendorfer: *Chronicon Austriacum*. 153. p.; *Steirische Reimchronik*. 231. p.; *Stöller*, 1931. 44–45. p.

37 Csak a megegyezés tényét említi: *Annales Claustro-neoburgenses*. 746. p.; Ellenhardus: *Chronicon*. Ed.: Jaffé, Philipp. In: MGH SS XVII. 124. p.; *Franciscus Pragensis canonicus*. Ed.: Emler, Josef. In: FRB IV. 354. p.

38 *Annales Praedicatorum Vindobonensium*. 731.; *Anonymus Leobensis: Chronicon* 851.; *Chronicon Aulae regiae*. 15.; *Annales Vindobonenses*. 710.

birtoklásával, 1280-ban pedig hűbéresküt is tett Rudolfnak Bécsben.³⁹ A meg egyezés értelmében Kunigunda számára a Troppai Hercegség bizonyos birtokait és jövedelmeit utalták ki, ami kezdetben nem ütközött problémába, hiszen a terület korábbi birtokosa, II. Ottokár Miklós nevű természetes fia a dürnkruti csata óta magyar fogságban volt. Az onnan való 1280. évi szabadulását követően Brúnó olmützi püspök és Rudolf közbenjárására visszaszerezte vezető szerepét a hercegségben.⁴⁰ A Rudolf és Ottokár gyermekei között 1276-ban előírányzott házasságokat helyben hagyták, viszont az időközben apácának állt Kunigunda helyett Ágnest jelölték ki ifjabb Rudolf feleségévé, míg Vencel és Guta eljegyzését változatlanul szorgalmazták.⁴¹ Ezen felül döntés született V. Ottó azonos nevű öccsének és Rudolf leányának, Hedvignek az eljegyzéséről is.⁴² A Vencel és Guta, illetve Ágnes és ifjabb Rudolf közti frigyekre 1278 novemberében sort kerítettek Iglauban,⁴³ amely után Rudolf és gyermekei visszatértek az osztrák területekre, februárban pedig Kis Ottó vezette oltárhoz Hedviget Bécsben.⁴⁴ Bár a kolíni szerződés szövege nem maradt az utókorra, de egyéb forrásaink hallgatását

39 Chronicon Bohemiae. 313.; *Randt, Erich*: Politische Geschichte bis zum Kajre 1327. In: Geschichte Schlesiens. I. Hrsg.: Petry, Ludwig – Menzel, Josef Joachim – Irgang, Winfried. Sigmaringen, 1988. 159–160. p. Bécsben való tartózkodására: CDB VI. 147. p. (Nr. 92.)

40 RI VI/1. Nr. 1248. Miklós visszatérésére és uralmára Troppauban: *Kopetzky, Franz*: Zur Geschichte und Genealogie der přemyslidischen Herzöge von Troppau. In: Archiv für österreichische Geschichte, 41. (1869) 8–12. p.; *Konvičná, Jana*: Dynastické počátky opavských Přemyslovců a jejich vazby na politiku českých králů. In: *Paginae historiae*, 4. (1996) 8–9. p.

41 *Charvátová*, 2007. 49. p.; *Dvořáková-Malá, Dana*: Anežka, vévodkyně rakouská, dcera českého krále (1269–1296). In: *Mediaevalia Historica Bohemica*, 13. (2010) č. 1. (A továbbiakban: *Dvořáková-Malá*, 2010.) 52. p.

42 A dinasztikus kapcsolatokat említi: *Annales Praedicatorum Vindobonensium*. 731. p.; *Annales Florianenses*. 748. p. (Tévesen Rudolf és az őrgróf gyermekeiről szól.); *Anonymus Leobienensis: Chronicon*. 851. p.; *Annales Vindobonenses*. 710. p.; *Thomas Ebendorfer: Chronicon Austriacum*. 153. p.; *Steirische Reimchronik*. 235–236. p.

43 *Annales Praedicatorum Vindobonensium*. 731. p.; *Annales Claustroeburgenses*. 746. p.; *Johannes Victoriensis: Chronica Romanorum*. 311. p.; *Thomas Ebendorfer: Chronicon Austriacum*. 153. p.; *Steirische Reimchronik*. 237. p.; *Monachus Fürstenfeldensis: Chronica de Gestis Principum a tempore Rudolphi regis usque ad tempora Ludwici imperatoris*. 1273–1326. Ed.: *Leidinger, Georg*. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi*. I–LXXVIII. Ed.: *Pertz, Georg Heinrich et al.* Hannover, 1841–2007. XIX. 38. p.; RI VI/1. Nr. 1067. – A házasság elhálása a gyermekek fiatal kora miatt nem történt meg, csak egy ágyba fektették őket. *Dvořáková-Malá*, 2010. 53–56. p. – A házasság datálásának problémájára: *Jan*, 2015. 33. p.

44 *Annales Praedicatorum Vindobonensium*. 731. p.; *Annales Claustroeburgenses*. 746. p.; RI VI/1. Nr. 1067.; *Redlich*, 1903. 333. p.; *Bláhová*, 1993. 63–64. p.

figyelembe véve, a Magyar Királyság nem került bele, vagyis IV. László kísérlete a gyámság megszerzésére hivatalosan is kudarcba fulladt.

Ezen történéseket figyelembe véve Rudolf hadjáratának célja véleményem szerint kettős volt: egyfelől a háborús költségeit kívánta megtéríttetni a legyőzött féllel, másfelől pedig egyfajta ellenőrzést akarhatott gyakorolni a korábbi veszélyes ellenfél felett. A terület családja számára történő megszerzésére nem volt reális esély, hiszen a birodalmi fejedelmek nem hagyták volna jóvá egy nagy múltú dinasztia (ok nélküli) félreállítását, ahogyan a római király hatalmának túlzott megnövekedését sem; az 1276. évi birodalmi hadjárat éppen azért állt meg Bécsnél, mert a fejedelmek Rudolf túlzott megerősödésétől tartottak egy Ottokárra mért döntő vereség esetén.⁴⁵ Ráadásul az 1276–1278 közti időszakban egyértelművé vált, hogy a római király a hercegségeket szánja fiainak. A Csehország feletti ellenőrzést kezdetben valószínűleg kifejezetten szorosra tervezve — már csak Vencel életkora miatt is —, V. Ottó megjelenése azonban elképzelése megváltoztatására készítette Rudolfot. A hercegségekkel szomszédos terület belviszonyainak figyelemmel kíséréséről azonban a kolíni megállapodást követően sem mondott le.

Az esküvőket követően a brandenburgi örgróf egyre kevésbé tartotta magát a szerződésben foglaltakhoz: a nemesség egy kis csoportjára támaszkodva teljesen átvette a Cseh Királyság irányítását, konfliktusba került a prágai püspökkel, február második felében pedig Bösig várába vitette Kunigundát és gyermekeit (Vencel, Ágnes⁴⁶), ahol az őt megillető jövedelmek és udvartartás nélkül, szinte fogolyként volt kénytelen élni.⁴⁷ A megalázó helyzetéről — talán az uralkodó visszahozatalát serényen kérő cseh nemesség képviselőitől⁴⁸ — Rudolf is értesült és kérdőre vonta a brandenburgi örgróft. Utóbbi azonban 1279 áprilisában írt levelében azt állította, hogy közte és az özvegy királyné között a legnagyobb egyetértés uralkodik, ő betartotta az egyezséget, emberei csak az őt megillető hozomány tulajdonába vezették be az özvegyet, és ha bárki mást állít, azt sértés-

45 *Redlich*, 1903. 282. p.

46 Ugyan Ágnest explicite nem említik a kútfők, ám mivel mind az elbeszélő források, mind Rudolf és Kunigunda levelei gyerekeket említenek, megalapozott a feltételezés, miszerint ő is Kunigundával volt. *Dvořáčková-Malá*, 2010. 60. p.

47 *Chronicon Aulae regiae*. 15. p.; *Chronicon Bohemiae*. 314. p.; *Franciscus Pragensis canonicus*. 354. p.; *Annalium Pragensium Pars III*. 199–200. p.; *Johannes de Marignola: Chronicon*. 574. p.; *Kronika Pulkavova*. 167–168. p. Az özvegy királyné beszámolója V. Ottó visszaéléseiről: *RBM II*. Nr. 1200. (520. p.) Kunigunda február 11-én még oklevelet adott ki Prágában. *CDB VI*. 69–70. p. (Nr. 28.)

48 *Annalium Pragensium Pars III*. 200. p.

ként kénytelen elkönyvelni.⁴⁹ Tekintve, hogy az ügyben követváltásra is sor került Ottó és Rudolf között, valamint figyelembe véve a brandenburgi örgróf gyors elhatárolódását Kunigundától, a panasz valószínűleg nem volt alaptalan.

Végül Kunigunda megelégedve a fogságot, 1279 második felében szökést hajtott végre forrásaink szerint. Először megkérte a bösigi várnagyot, Hermannnt, hogy elmehessen Freistadba, a Szent György tiszteletére szentelt kápolnába misét hallgatni, amit utóbbi azzal a feltétellel engedélyezett, hogy a kis Vencelt Bösigben kell hagynia. Kunigunda beleegyezett a kitételbe, elment a misére, majd ígéretéhez híven visszatért. Ugyanez ismétlődött a hradištēi szerzetesekkel, majd Mielnik városával. Mivel az özvegy királyné mindig mindenhol visszavért a megbeszéltek szerint, Hermann nem fogott gyanút, amikor a királyi dinasztia szentéletű tagjához, Ágneshez kéretségkedett el a prágai apácázárdába, majd pedig férje, Ottokár znojmoi sírját kívánta felkeresni. Morvaországba érve azonban nem Znojmo felé vette az irányt, hanem északra indult és Troppauban rendezte be udvarát.⁵⁰

V. Ottó ezt követően — talán újabb szökéstől vagy Kunigunda mentőakciójától tartva —, 1279 augusztusa–szeptembere folyamán magával vitte a kis Vencelt Spandauba, távollétében pedig Gebhard brandenburgi püspököt (1278–1287) nevezte ki Csehország kormányzójává.⁵¹ A Königsaal Krónikában szörnyűséges fogságként ábrázolt és nagyban kárhóztatott időszak az újabb kutatások szerint egyáltalán nem volt börtönszerű már csak azért sem, mert Spandau volt a brandenburgi örgróf leggyakoribb tartózkodási helye, tehát egy uralkodó fogadására és méltó elhelyezésére is alkalmas volt. Ezen felül figyelembe veendő, hogy V. Ottó édesanyja és egyben Vencel nagynénje, Beatrix Brandenburgban tartózko-

49 „Ad apices imperialis vestri culminis litteras extendimus per presentes, quod omnia placita inter inclitam dominam reginam Boemie ex una et nos parte ex altera conducta nos servavimus et tenuimus integraliter et sincere, sicut etiam testimonio nuntiorum comprobare possumus, qui ipsam reginam ex iussu nostro et promotione in possessionem sui dotalitii perduxerunt. Verum si preter id contra ipsam dominam reginam calumpniouse aliud foret attemptatum, hoc ostendere volumus nobis esse contrarium et molestum.” — Wiener Briefsammlung. 136. p. (Nr. 122.)

50 *Annalium Pragensium Pars III.* 200. p.; *Chronicon Aulae regiae.* 22. p.; *Chronicon Bohemiae.* 314. p.; *Johannes de Marignola: Chronicon.* 574. p.; *Kronika Pulkavova.* 168. p.; *UB Schlesien IV.* 244. p. (Nr. 367.); *Hoensch, Jörg K.: Geschichte Böhmens von der slavischen Landnahme bis ins 20. Jahrhundert.* München, 1992. 105. p. A szökéshez minden bizonnyal többek segítségét is igénybe vette: *Jan,* 2015. 38. p. — Más vélemény szerint Kunigunda nem volt igazi fogoly, így nem kellett megszöknie, csak egyszerűen elhagyta a várat. *Charvátová,* 2007. 54–55. p.

51 *Chronicon Aulae regiae.* 16. p. A kis Ágnes viszont feltehetően a prágai klarissza kolostorba vonult vissza ekkor. *Dvořáčková-Malá,* 2010. 61. p.

dott ekkor, sőt, feltételezhetően találkoztak is — ő pedig bizonyosan nem engedte volna, hogy unokaöccse sanyarú fogságot szenvedjen. Emellett magának V. Ottónak sem állt érdekében (valóban) rosszul bánni védencével, hiszen Vencel előbbutóbb mindenképpen átvette volna az uralmat Csehországban, így könnyen szerezhetett volna egy a római király támogatását élvező hatalmas ellenséget. Emellett Vencel uralkodása alatt is stabilan baráti cseh–brandenburgi kapcsolatokkal számolhatunk, ami szintén a kegyetlen fogság képe ellen hat.⁵² A krónika túlzása Tübingiai Ottó azon törekvéseire vezethető vissza, hogy előkészítse a mártírként, de legalábbis megkínzott gyermekként beállított alapító jövőbeli dicsőítését vagy akár szentté avatását.⁵³ Még ha Vencelnek nem is kellett pokoli kínokat kiállnia, az tagadhatatlan, hogy a törvényes uralkodó távolléte komoly nehézségeket okozott az országban.

Nem véletlen, hogy a gyámság öt éve brandenburgi korszak néven és kifejezetten negatív megítéléssel vonult be a cseh történetírásba. A törvényes uralkodó távollétében az ország lassan anarchiába süllyedt: V. Ottó brandenburgi és szász katonái, valamint hivatalnokai folyamatosan összetűzésekbe keveredtek a helyi lakossággal, néhány helyen elvándorlásra, elmenekülésre készítette őket.⁵⁴ A közbiztonság teljesen megszűnt, mindenhol rablólovagoktól és gyűjtogatásoktól kellett tartani, de az egyházak elleni támadások is szinte mindennaposá váltak.⁵⁵ Különösen megsínylette V. Ottó uralmát a prágai püspökség: Ottó elvitette értékes ereklyéit és egyéb kincseit,⁵⁶ sőt, az általa kinevezett prágai várnagy nem engedte be az újonnan megválasztott és felszentelt Tóbiás püspököt (1278–1296) a Szent Vitus székesegyházba, hogy megtartsa első ünnepi miséjét.⁵⁷ A válságos helyzet-

52 *Dvořáčková-Malá, Dana*: Branibori v Čechách a zajejí Václava II. Česko–braniborské vzťahy ve 13. století. In: *Korunní země v dejinách českého státu. II. Společné a rozdílné. Česká koruna v životě a vedomí jejich obyvatel ve 14–16. století. Sborník příspěvku prednesených na kolokvium porádaném ve dnech 12. a 13. kvetna 2004 v Clamgallasove Paláci v Praze. Ústí nad Labem, 2005. 129–132., 136–137., 140–141. p.; Charvátová, 2007. 57–58. p.; Jan, 2015. 41–42. p.*

53 *Dvořáčková-Malá, Dana*: Angažované výprávění. Narativní strategie literárně–historických děl na přelomu 13. a 14. století. In: *Mediaevalia Historica Bohemica*, 20. (2017) č. 1. 35. p.

54 *Chronicon Bohemiae*. 312. p.; *Annalium Pragensium Pars III.* 200–201. p.; *Kronika Pulkavova*. 165–166. p.

55 *Franciscus Pragensis canonicus*. 355. p.

56 *Chronicon Bohemiae*. 312. p.; *Kronika Pulkavova*. 166. p.

57 *Annalium Pragensium Pars II.* 196. p.; *Kadletz, Jaroslav*: Bischof Tobias und die Prager Diözese während seiner Regierungszeit (1278–1296). In: *Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg*, 6. (1972) (A továbbiakban: *Kadletz*, 1972.) 128–130. p.

ben a falvak lakossága inkább a környező erősségekbe menekült, ám a nemesség magánháborúi miatt ezekben sem leltek mindig menedéket.⁵⁸ A feszült politikai helyzetet és a brandenburgiak dúlásait az egész Európában jelentkező természeti katasztrófák és a nyomukban fellépő — Csehországot pedig kifejezetten súlyosan érintő — éhínség tetézte, amely a cseh medievisztika megállapítása szerint az addig tapasztalt legnagyobb és legsúlyosabb volt.⁵⁹ 1280 nyarán a heves esőzések miatt kiöntött a Moldva, az elmenekült vidéki lakosság nem tudta a hasznára fordítani az enyhe őszi időjárást, így elmaradt a vetés. Az ezt követő tél március derekánál is tovább tartott, a hóolvadás pedig egy húsz napos árvizet okozott. A elbeszélő források az 1281–1282-es telet kifejezetten hidegnek és fagyosnak írják le, ami növelte az amúgy is tapasztalható éhínséget, a legyengült lakosság körében pedig különböző, közelebről nem azonosítható járványok is pusztítottak.⁶⁰ Az éghajlattörténeti vizsgálatok alapján az egész régióban hasonló időjárási és környezeti jelenségeket tapasztaltak a kortársak — az Osztrák Hercegség területén például marhapusztulást is feljegyeztek —, a válságos politikai helyzet azonban Csehországban felerősítette a negatív hatásokat. A rablás, fosztogatás mindennappossá vált, több százan haltak éhen vagy estek a járványok áldozatául, az elkeseredett lakosság körében pedig a kannibalizmus is felütötte a fejét.⁶¹

A kialakult helyzet miatt Kunigunda királyné, valamint a Tóbiás prágai püspök körül csoportosuló nemesség a római király beavatkozását sürgette, aki egyes kútfők szerint egyenesen lázadásként (*rebellatio*) értékelte V. Ottó magatartását,⁶²

58 Annales Zwetlenses. 657. p.; Chronicon Aulae regiae. 17. p.

59 Bláhová, Marie: Hladomor v Čechách roku 1282 a jeho reflexe v české středověké historiografii. In: Ponižení a odstrčení. Města versus katastrofy. Ed.: Pešek, Jiří – Ledvinka, Václav. Praha, 1998. (Documenta Pragensia XVI.) (A továbbiakban: Bláhová, 1998.) 163. p.

60 Chronicon Aulae regiae. 17. p.; Franciscus Pragensis canonicus. 355. p.; Annalium Pragensium Pars II. 196. p.

61 Bláhová, 1998. 166. p.; Brázdil, Rudolf – Kotyza, Oldřich – Bauch, Martin: Climate and Famines in the Czech Lands prior to AD 1500: Possible Interconnections in a European Context. In: Famines during the 'Little Ice Age' (1300–1800). Socionatural Entanglements in Premodern Societies. Ed.: Collet, Dominik – Maximilian, Schun. H. n., 2018. 94–99. p. – A katasztrófa leírásában fellelhető toposzokra és az elbeszélő források esetleges tendenciózuságára az éhínségekkel kapcsolatban: Antonín, Robert – Malaniková, Michaela: Když se jídla nedostává — Středověké reflexe „hladových let” ve středoevropském prostoru. In: Historia Naturalna Jedzenia: Miedzy antykiem a XIX. Wiekiem. Ed.: Możejko, Beata – Barylewska-Szymańska, Ewa. Gdansk, 2012. 71–75. p.

62 Annales Aldersbacenses. Ed.: Pertz, Georg Heinrich. In: MGH SS XVII. 536. p.; Annales Osterhovienses. 549. p.; Annales S. Rudberti Salisburgensis. Ed.: Wattenbach, Wilhelm. In: MGH SS IX. 806. p.; Redlich, 1903. 370. p.

így 1280 szeptemberében hadjáratot indított az örgróf ellen.⁶³ Október elején felszólította Prágát és a Cseh Királyság más városait, hogy fogadjanak hűséget az özvegy királynénak és vegyék rá az örgróft az ország elhagyására. Utóbbi ugyanis — fejtegetései szerint — rengeteg kárt okozott a cseh népnek, ráadásul a törvényes uralkodót is elvitette az országból. Ő maga feladatának érzi a béke helyreállítását, de amint V. Ottó távozott és a királyné is biztonságban lesz, elhagyja az országot.⁶⁴ Vállalkozásában az időközben hozzá csatlakozott III. Henrik meisseneni (1221–1288) és Dietrich landsbergi örgrófok (1263–1285) is támogatták,⁶⁵ de vele tartott Henrik bázeli és János chiemseei püspök, II. Lajos felső-bajor herceg, a későbbi III. Ottó alsó-bajor herceg (1290–1312), Frigyes nürnbergi várgróf, II. Meinhard tiroli gróf és Albert szász herceg (1260–1298) is.⁶⁶

A hadjáraton a Magyar Királyság megint csak nem vett részt forrásaink alapján, ami a kortársak számára is meglepő lehetett, hiszen Kunigunda a magyar király unokatestvére volt, ráadásul a két fél 1278-ban is együtt lépett fel. Valószínűleg ezzel magyarázható, hogy Wichard passauai püspök (1280–1282) érdeklődő levelében Rudolf hadjáratának alakulásával összefüggésben a magyar király viselt dolgairól is információt kért unokaöccsétől, Pillichsdorfi Ulriktól.⁶⁷ Utóbbi osztrák asztalnokmesterként és Habsburg Rudolf kíséretének szinte állandó tagjaként rendelkezhetett a megfelelő információkkal és valószínűleg tájékoztatta is rokonát ezekről, ám a válaszelevelé sajnos nem maradt az utókorra.⁶⁸ Az mindenestre bizonyos, hogy IV. László nem avatkozott bele a Habsburg–brandenburgi konfliktusba.

Fegyveres összetűzésre Rudolf tizenegy heti morvaországi tartózkodása⁶⁹ ellenére végül nem került sor, bár az elbeszélő források alapján kétségtelen, hogy a hadi szerencse Rudolfot pártolta volna. Az Aldersbachi Évkönyv⁷⁰ és az

63 Útvonalára: CDB VI. 159–161. p. (Nr. 107–111.)

64 RI VI, I. Nr. 1225. Vö. *Graebner*, 1903. 318. p.

65 Wiener Briefsammlung. 156–157. p. (Nr. 143.); CDB VI. 69. p. (Nr. 27.)

66 Heinricus de Heimburg: *Annales*. 717. p.; *Redlich*, 1903. 371. p.

67 Wiener Briefsammlung. 157–158. p. (Nr. 144.)

68 *Aspernig, Walter*: Bischof Wichard von Passau (1280–1282), ein Polheimer und Mitbegründer des Welser Minoritenklosters? In: *Jahrbuch des Museumsvereins Wels*, 33. (2001–2003) 51–53. p.

69 Ennek részleteire: *Jan*, 2015. 43–45. p.

70 Az aldersbachi ciszterci monostor évkönyve Troppai Márton Pápa és császárok krónikája című művének folytatásaként keletkezett a 13. század végén, és az 1273–1286 közötti bi-

Osterhofeni Krónika⁷¹ világosan állítja, hogy V. Ottó nem volt képes, illetve nem volt elég hatalmas a Rudolf-fal való kiálláshoz.⁷² A két fél között végül II. Lajos felső-bajor herceg és több más nemes közvetítésével megegyezés jött létre, amely alapján Rudolf újra kegyébe fogadta az őrgrófot.⁷³ A római király közvetítésére V. Ottó, illetve a hatalmon lévő nemesi csoportosulás november 25. táján kiegyezett helyi ellenfeleivel — Spatzmann Dietrich, Péter, Seebergi Albert és Landensteini Sezema — is.⁷⁴ 1280 decemberében és 1281 januárjában, a római király távozása után általános gyűlést tartottak Prágában, amelynek célja — a korábbi törekvésekkel összhangban — a Vencel feletti gyámság felfüggesztése volt. A megegyezés értelmében V. Ottó megtartotta régensi pozícióját, ám 1281. május 1-jéig vissza kellett engednie Vencelt Csehországba. Ezt azonban csak némi „fájdalomdíj” ellenében volt hajlandó megtenni, így a cseh nemesség az év karácsonyán mintegy 15.000 márkáért visszavásárolta az uralkodót. Az őrgróf ezen felül kivonta brandenburgi és szász katonáit a királyságból, a kormányzást pedig Tóbiás prágai püspökre és Riesenburgi Diepold főkamarrásra bízta.⁷⁵ Megállapodtak abban is, hogy a visszatérő Vencel nevelését a püspök és néhány kiválasztott cseh, illetve brandenburgi nemes fogja felügyelni a továbbiakban.⁷⁶ Tóbiás az özvegy királynétől kapott felhatalmazás birtokában azt is elérte, hogy az őrgróf évi 1000 márká özvegytartás és a pénzverésből, illetve különböző vámokból származó

rodalmi eseményekről számol be. *Annales Aldersbacenses*. In: *Geschichtsquellen*. www.geschichtsquellen.de/Werk/176 (Letöltés: 2022. 09. 29.)

- 71 Az osterhofeni premontrei monostor krónikája a 43 és 1313 közötti időszakra, rövid kiegészítéssel az 1365 és 1433 közötti eseményekhez. 1300-ig ismert források kompilálása Altaichi Hermann évkönyvének folytatását egészítve ki, utána viszont önálló és részletes híradásokat tartalmaz. *Körmendi Tamás: Az 1196–1235 közötti magyar történelem nyugati elbeszélő forrásainak kritikája*. Bp., 2019. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.) 97. p.; *Plassmann, Alheydis: Chronicon Osterhoviense*. In: *The Encyclopedia of the Medieval Chronicle*. 384. p.
- 72 *Annales Aldersbacenses*. 536. p.; *Annales Osterhovienses*. 549. p.; *Annales S. Rudberti Salisburgensis*. 807. p.
- 73 *Annales Aldersbacenses*. 536. p.; *Annales Osterhovienses*. 549. p.; *Annales S. Rudberti Salisburgensis*. 807. p.; *Annales Vindobonenses*. 712. p.; *Annales Zwetlenses*. 657. p.; *Heinricus de Heimburg: Annales*. 717. p.; *Annalium Pragensium Pars II*. 196. p.
- 74 *Graebner*, 1903. 322–324. p.
- 75 *Annalium Pragensium Pars III*. 202–203. p.; *Johannes de Marignola: Chronicon*. 575. p.; *Kronika Pulkařova*. 166., 168–169. p.; *Redlich*, 1903. 371. p.; *Charvátová*, 2007. 67–69. p.
- 76 *Kadletz*, 1972. 132. p.

további 600 márka folyósítására kötelezze magát Kunigundának.⁷⁷ Az említett 15.000 márka átadása és V. Ottó ígérete ellenére azonban Vencel hazaküldése folyamatosan tolódot: az ifjú király csupán 1283-ban foglalhatta el a trónt.⁷⁸

Ezzel párhuzamosan Morvaország kormányzásában is változás állt be: egyrészről kiszabadult a magyarok fogságából Ottokár természetes fia, Miklós, aki saját irányítása alá vonta Troppau nagyobbik részét, másrészt pedig 1281. február 17-én elhunyt az örgrófságot addig Rudolf nevében irányító Brúnó olmützi püspök.⁷⁹ Őt Rudolf veje, Albert szász herceg követte a tisztségben, akinek helytartósága Vencel visszatérével egyidőben szűnt meg.⁸⁰

2. A Habsburgok berendezkedése a hercegségekben

Az V. Ottóval kötött kolíni megegyezését követően Rudolf visszatért Bécsbe, és római királytól szokatlan módon az elkövetkezendő mintegy három évben rendezte be székhelyét. Mindennek magyarázata elsősorban az Osztrák és a Stájer Hercegség helyzetében keresendő, hiszen utóbbiak Ottokár halálával — bár tulajdonképpen már utóbbi 1276. évi lemondásával is — visszaháramlottak a Birodalomra, a római király pedig hozzálátott a sorok rendezéséhez, illetve előkészítette a fiainak történő hűbérül adást. Bár visszatérésekor kitörő lelkesedés fogadta, győzelme ellenére tisztában volt vele, hogy a hercegségek egészét még nem tudhatja magáénak. Az Ottokár érdekében még 1278 kora nyarán kirobant lázadás egyik vezére és az elhunyt cseh király természetes leányának férje, Kuenring-Weitrai Henrik II. Ottokár veresége dacára sem adta fel a harcot, hanem inkább beásta magát Weitra várába és környékére, a Hasloui István vezette sereg pedig csak 1280-ban tudta legyőzni.⁸¹ Szintén lényeges kiemelni, hogy 1278 és 1279 folyamán az Enns feletti területek idegen fennhatóság alatt álltak, mivel XIII. Henrik alsó-bajor herceg (1255–1290) a római királlyal való szövetsége fel-

77 FK 314–315. p. (Nr. 105–106.); Regesten der Markgrafen von Brandenburg aus askanischem Hause. Bearb.: Krabbo, Hermann – Winter, Georg. I–XII. Leipzig, 1910–1955. I. Nr. 1233., 1237.

78 Chronicon Bohemiae. 313., 315–316. p.; Hoensch, 1992. 106. p.; Charvátová, 2007. 69–70. p.

79 Redlich, 1903. 371–372. p.

80 Annales Claustro-neoburgenses. 746. p.; Annales Zwetlenses. 657. p.

81 Pölzl, Ignaz: Die Herren von Meissau. In: Blätter des Vereins für Landeskunde von Niederösterreich, 14. (1880) 12. p.

bomlása után sem volt hajlandó átadni a korábban zálogba kapott területet, vagyis az Osztrák Hercegség bizonyos értelemben csonka volt.

Ez azonban nem gátolta meg Rudolfot a hercegségek irányításának átvételében és támogatói számának növelésében. Különbőféle privilégiumokban részesítette például az egyházi intézményeket és a világi elit jeles képviselőit; utóbbiak közül kerültek ki a fontosabb hivatalok betöltői is, mint az a Haslauer Ottó, aki magas kora — a Stájer Rímes Krónika szerint már 100 éves volt — ellenére az Osztrák Hercegség zászlóját vitte a dürnkruti csatában. Ő 1279 és 1281 között a *iudex generalis* tisztségét viselte, és ilyen minőségében komoly szerepe volt mind a tartományi jog kodifikálásában, mind pedig a birtokviszonyok felülvizsgálatában és az azon alapuló összeírás (*Landbuch*) elkészítésében.⁸² De itt említhetők a stájer *iudex provincialis*ok, Pettauer Frigyes és Pfannberger Henrik gróf is, akik 1276-tól Rudolf oldalán álltak és szintén részt vettek a dürnkruti csatában.⁸³ Fontos lépések történtek a fejedelmi hatalom és birtoktest növelésére is. 1279-ben törvény mondta ki, hogy Rudolf és utódai visszavehetik az egykori Babenberg-birtokokat.⁸⁴ Az Osztrák és a Stájer Hercegségben relatíve gyorsan lezajlott a Habsburg-uralom kiépítése, a római király jelenléte pedig konszolidálta a viszonyokat. Ebben bizonyosan közrejátszott a Babenberg Gertrúd és Badeni Hermann leányával, Ágnessel kötött békés megegyezés. Utóbbi férje, III. Ulrik karintiai herceg halála után Heunburgi Ulrik gróffal kötött rangon aluli házasságot II. Ottokár nyomására, ráadásul a friss házásoknak ugyanekkor le kellett mondaniuk minden a hercegségekre támasztott igényükről, valamint néhány öröklött birtokot is át kellett adniuk — utóbbiakért cserébe Ottokár különböző várakat zálogosított el a részükre.⁸⁵ Rudolf a lemondást, illetve az egész ügyletet, mivelhogy kényszer alatt született, érvénytelennek nyilvánította, az újabb lemondásért cserébe pedig 6000 ezüst márkát helyezett kilátásba.⁸⁶

82 Lutter, Christina: Habsburg und Österreich (13. bis 15. Jahrhundert). In: König Rudolf I. und der Aufstieg des Hauses Habsburg im Mittelalter. Hrsg.: Schneidmüller, Bernd. Darmstadt, 2019. (A továbbiakban: Lutter; 2019.) 120–121. p.

83 RI VI, I. Nr. 1084.

84 Redlich, 1903. 347. p.

85 Dopsch, Heinz: Die Grafen von Heunburg. In: Carinthia, 160. (1970) 333. p.

86 Monumenta historica ducatus Carinthiae. Geschichtliche Denkmäler des Herzogthumes Kärnten. I–XI. Hrsg.: Jaksch, August von – Wießner, Hermann. Klagenfurt, 1896–1972. V. 256–260. p. (Nr. 406.); Die Regesten der Grafen von Görz und Tirol. I–II. Hrsg.: Wiesflecker, Hermann. Innsbruck, 1949–1952. (Publikationen des Institutes für österreichische Geschichtsforschung IV/1.) (A továbbiakban: RGGT.) II. Nr. 267.

Rudolf fentebbi lépései kétségkívül arra mutatnak, hogy hosszútávú célja nem egyszerűen rendteremtés vagy konszolidáció volt, hanem a hercegségek saját családjának történő megszerzése. A nemzetközi kutatásban konszenzus uralkodik arról, hogy legkésőbb az Ottokár ellen indított hűbéri pertől kezdve már ez a cél lebegett Rudolf szemei előtt.⁸⁷ Ezt támasztja alá a már említetteken túl az is, hogy 1277–1278 folyamán rávette a hercegségek területén birtokos főpapokat, hogy az egykor a Babenbergek, később pedig Ottokár által bírt egyházi hűbértartásokat fiainak adják hűbérül. 1277. május 20-án a freisingi, június 16-án a regensburgi püspök, július 21-én Frigyes salzburgi érsek, 1277 és 1278 fordulóján pedig a gurki és a passauai püspök adta hűbérül az említett birtokokat Albertnek, Hartmannak és Rudolfnak.⁸⁸ Utoljára Bertold bambergi püspök tett eleget a római király óhájának 1279. szeptember 19-én.⁸⁹ Ezen hűbérül vételekkel Rudolf fiai olyan fontosságú és nagyságú birtoktestre tettek szert a hercegségek területén, amellyel egy kívülről érkező fejedelem sosem vehette volna fel a versenyt, ráadásul hercegi hatalma megalapozásánál is komoly hátrányba került volna. Ehhez hasonló célt szolgált a már említett *Landbuch* összeállítása, amelyben a Babenbergek egykori, időközben elidegenített birtokait is összeírták.⁹⁰

Szintén ebbe az irányba mutat, hogy Rudolf az Osztrák Hercegség elhagyásakor, 1281-ben elsőszülött fiát, Albertet nevezte ki a hercegségek birodalmi helytartójává.⁹¹ Távozása előtt hűségleveleket (*Treuebriefe*) adatott ki a fontosabb nemesi és miniszteriális családok fejeivel, illetve városokkal (Bécsújhely,

87 Stöller, 1931. 5. p.; Erkens, Franz-Reiner: Zwischen staufischer Tradition und dynastischer Orientierung: Das Königtum Rudolfs von Habsburg. In: Rudolf von Habsburg. 48–50. p.

88 Salzburger Urkundenbuch. Hrsg.: Hauthaler, Willibald – Martin, Franz. I–IV. Salzburg, 1910–1933. IV. 97–98. p. (Nr. 91.); Codex Diplomaticus Austriaco–Frisingensis. Sammlung von Urkunden und Urbaren zur Geschichte der ehemals freisingischen Besitzungen in Österreich. Hrsg.: Zahn, Josef. Wien, 1870. 348–349. p. (Nr. 327.); RGGT II. Nr. 219., 277.; Redlich, 1903. 343–344. p.; Niederstätter, 2001. 81. p.

89 Urkundenbuch des Landes Ob der Enns. Bearb.: Trinks, Erich I–XI. Wien, 1852–1956. (A továbbiakban: UB Ob der Enns.) III. 502–505. p. (Nr. 544.); RI VI, I. Nr. 1128.

90 Weltin, Maximilian: Zur Entstehung der niederösterreichischen Landgerichte. In: *Uő*: Das Land und sein Recht. Ausgewählte Beiträge zur Verfassungsgeschichte Österreichs im Mittelalter. Wien–München, 2006. 30–33. p.

91 Többek között említi: Annales Florianenses. 749. p.; Annales Osterhovienses. 549. p.; Hermannus Althensis abbas. 411. p.; Annales Vindobonenses. 712. p.; Annales Mellicenses. Ed.: Wattenbach, Wilhelm. In: MGH SS IX. 510. (1282-nél hozzá.); Annales Zwetlenses. Ed. Uő. In: Uo. 657. p.; Eberhardi archidiaconi Ratisponensis. 594. p.; Ellenhardi Chronicon. 124. p.; Heinricus de Heimburg: Annales. 717. p.; Paltramus seu Vatz: Chronicon. 720. p.; Johannes Victoriensis: Chronica Romanorum. 313. p.

Laa), hogy biztosítsa Albert zökkenőmentes hatalomátvételét,⁹² valamint egy 16 főből álló tanácsot állított fia mellé. Utóbbiban olyan fontos miniszteriálisok kaptak helyet, mint Haslauer Ottó, Schaumbergeri Wernhard, Perchtoldsdorfi Ottó kamarás, Maissauer István osztrák marsall, Kuenring Leutold és a fivére, Henrik, Lengenbach pohárnok, Puchheimi Albert, Taufers Ulrik, továbbá Summeraueri Konrád.⁹³ Melléjük idővel egyre nagyobb szerepre tettek szert Albert sváb tanácsosai, akik valószínűleg még az Ottokár elleni hadjáraton tüntették ki magukat: Landenbergeri Hermann és Walseei Eberhard.⁹⁴ A tanács felállításával, valamint a hűséglevelek kiadásával mindazonáltal Rudolf gondoskodott egy erős és stabil támogatói bázisról fia számára, amire alapozva már a helyi elit ellenkezésétől mentesen helyezhette kilátásba a hűbérül adást.

Ezen lépéshez azonban — a birodalmi javakkal kapcsolatos szabályozások és megválasztásakor tett ígéreteinek értelmében — a birodalmi fejedelmek hozzájárulására is szükség volt, amelyet Rudolfnak 1282-ben Augsburgban sikerült is véglegesen elnyernie.⁹⁵ Itt még életben lévő fiai, Albert és ifjabb Rudolf közösen kapták hűbérbe az Osztrák és a Stájer Hercegségeket, továbbá Karintiát, Krajnát és a Vend Őrgrófságot, vagyis egy ún. *Gesamtbelehnungra*⁹⁶ került sor. Ezzel egyszersmind birodalmi fejedelmekké (*Reichsfürst*) is emelkedtek.⁹⁷ Ezt

92 RI VI,1. Nr. 1290.; Regesta Habsburgica. Regesten der Grafen von Habsburg und der Herzöge von Österreich aus dem Hause Habsburg. II. Abteilung. Die Regesten der Herzöge von Österreich von 1281–1314. I–II. Bearb.: Steinacker, Harold. Innsbruck, 1905–1934. I. Nr. 3., 6–14., 25., 27–32.; Lutter, 2019. 122. p.

93 RI VI,1. Nr. 1280.; Thomas Ebendorfer: Chronicon Austriacum. 170. p.; Steirische Reimchronik. 304. p.

94 Johannes Victoriensis: Chronica Romanorum. 317. p.; Thomas Ebendorfer: Chronicon Austriacum. 170. p.; Lhotsky, Alphons: Geschichte Österreichs seit der Mitte des 13. Jahrhunderts (1281–1358). Wien, 1967. (Veröffentlichungen der Kommission für Geschichte Österreichs 1.) (A továbbiakban: Lhotsky, 1967.) 59., 63. p

95 Annales Osterhovienses. 549. p.; RI VI,1. Nr. 1743.; MGH Const. III. 325–326. p. (Nr. 339.)

96 Ennek célja egyrészt az volt, hogy a hercegségek az egyik fivér halála esetén is a családban maradjanak, és ne háramoljanak vissza a Birodalomra, másrészt pedig az, hogy mindegyik fiát rangemelésben részesíthesse. Niederstätter, 2001. 85. p.

97 RI VI/1. Nr. 1740b., 1743. Többek között említi: Annales Florianenses. 749. p.; Annales Praedicatorum Vindobonensium. 731. p. (Tévesen 1283-nál hozza.); Anonymus Leobensis: Chronicon. 857. p. (Tévesen a Sváb Hercegséget hozza kapcsolatba Rudolfal.); Thomas Ebendorfer: Chronicon Austriacum. 159. p.; Steirische Reimchronik. 260–263. p.; Johannes Victoriensis: Chronica Romanorum. 316–317. p. (Rudolfnak tévesen a Sváb Hercegséget juttatja.); Sutter, Berthold: Die Steiermark in Zeiten des Umbruchs. Zum Kampf um die Steiermark im Interregnum und ihre Leistungen nach 1282 zur Rettung der Herrschaft des Hauses Habsburg

követően Rudolf oklevélben szólította fel mind az Osztrák, mind pedig a Stájer Hercegség lakóit, hogy hódoljanak be fiainak.⁹⁸ Utóbbi hűbérbeadási gyakorlat, vagyis az, hogy egy fejedelemséget egyszerre több személy kapjon hűbérül, idegen volt a hercegségekben, így már a következő évben komoly ellenálláshoz vezetett. Az osztrák és a stájer elit küldöttséget menesztett a római királyhoz, és kérvényezték, hogy ezentúl csak egy úrnak szolgálhassanak.⁹⁹ A római király a kérés fényében 1283. június 1-jén módosított eredeti elképzelésén. Az új szabályozás (*Rheinfeldener Hausordnung*) szerint az Osztrák és a Stájer Hercegség, Krajna és a Vend Örgrófság (továbbá Karintia¹⁰⁰) az elsőszülött Albertnek jutott, aki fiágon örökíthette a hercegi méltóságot, míg fiatalabb fia, Rudolf már csak feltételes örökösként szerepelt — arra az esetre, ha Albertnek nem lennének törvényes fiú utódai. Kompenzációképp azonban a római király ígéretet tett fiának, hogy négy éven belül egy másik fejedelemség élére állítja, vagy tetemes mennyiségű pénz üti a markát.¹⁰¹ Az új szabályozást az osztrák és stájer elit június 11-én külön oklevélben fogadta el.¹⁰²

3. A Magyar Királyság és a Habsburgok viszonya

Miként fentebb már volt róla szó, a dürnkruti győzelem után Rudolf elkerülendő a kunok fosztogatását és a két sereg konfliktusát, továbbá saját céljainak érdekében, hazaküldte szövetségését, IV. László pedig a források hallgatása alapján zokszó

in Österreich. In: 800 Jahre Steiermark und Österreich, 1192–1992. Der Beitrag der Steiermark zu Österreichs Größe. Hrsg.: Pickl, Othmar. Graz, 1192. 130–131. p.

98 RI VI,1. Nr. 1746., 1747.; MGH Const. III. 327–328. p. (Nr. 343.)

99 MGH Const. III. 329. p. (Nr. 344.)

100 A Karintiai Hercegséget eredetileg II. Meinhard tiroli grófnak kellett volna hűbérül vennie ugyanekkor, ám az egyház tiltakozása, valamint a Meinhard jogállásával kapcsolatos kételyek és a krajnai birtokok helyzetének megoldatlansága megakadályozta ezt. Ezek rendezése után, 1286-ban Albert végül lemondott Karintiáról, Meinhard pedig hűbérül vette a római királytól. Bővebben: *Dopsch, Alfons*: Die Kärnten–Krainger Frage und die Territorialpolitik der ersten Habsburger in Österreich. In: Archiv für österreichische Geschichte, 87. (1899) 43–45., 59–72. p.; *Baum, Wilhelm*: Die Grafen von Görz in der europäischen Politik des Mittelalters. Klagenfurt, 2000. 88–97. p.

101 RI VI,1. Nr. 1789., 1791.; MGH Const. III. 328–330. p. (Nr. 344.); *Hödl, Günther*: Habsburg und Österreich, 1273–1493. Gestalten und Gestalt des österreichischen Spätmittelalters. Wien–Köln–Weimar, 1988. 36–37. p.; *Krieger*; 2003. 169–170. p.

102 UB Ob der Enns IV. 10–11. p. (Nr. 10.)

nélkül engedelmeskedett fogadott apjának. A Cseh Királyság Ottokár halála utáni rendezésébe IV. László ugyan megpróbált beleszólni, kérvényezte a római királytól az unokatestvére gyermekei feletti gyámságot, ám az igénybejelentésen túl mást nem tett, Rudolf elutasítással felérő választ pedig újfent tiltakozás nélkül vette tudomásul. A magyar király valószínűleg a további eseményektől is távol maradt volna, ám Kunigunda 1279 nyarán segélykéréssel fordult hozzá. A magyar király nem volt olyan helyzetben — és talán szándékában sem állt —, hogy beavatkozzon a szomszédos ország belügyeibe, a kapcsolatfelvételnek tehát ilyen értelemben nem lett fogantaja, ám az mindenképpen kiemelendő, hogy Kunigunda levele megemlíti az 1270 óta Prágában lévő királyi kincseket. A királyné úgy tájékoztatta ugyanis rokonát, hogy V. Ottó lefoglalta azokat a kincseket, amelyeket IV. Béla halála után még Anna hercegnő menekített Prágába, és amelyekről V. István (1270–1272) az 1271. évi pozsonyi békében elvben lemondott.¹⁰³ Úgy tűnik, hogy ez az információ kellően felkeltette IV. László érdeklődését, Habsburg Rudolf ugyanis nem sokkal később kérvényezte a brandenburgi örgrófnál a kincsek visszajuttatását jogos tulajdonosának. V. Ottó azonban elzárkózott ettől, mivel állítólag kétségesnek tűnt számára, hogy kihez is tartoznak azok valójában: a magyarok azt állították, hogy a Magyar Királysághoz, míg bizonyos csehek a Cseh Királyság tulajdonjogát hangoztatták. A brandenburgi örgróf pedig úgy vélte, hogy a helyes megoldás az, ha annak a tulajdonában maradnak, aki éppen birtokolja őket, vagyis a Cseh Királyságban, pontosabban a sajátjában.¹⁰⁴ Hogy László számára mennyire fontosak voltak a sokszor említett kincsek, jól mutatja, hogy már a dürnkruti csata után lépéseket tett visszazszerzésük érdekében, legalábbis szóba hozhatta az ügyet fogadott apjánál. A római király 1278 októberében több ügyben is levelében fordult Lászlóhoz, amelyek közül az alábbi sorok behatóbb figyelmet érdemelnek: „mivel bizonyos cseh nemesek a Ti báróitok fogóságában vannak, rajtuk keresztül a dolgaitok visszajuttatását könnyen előre mozgathatjátok; Felsőgeteknek azt tanácsoljuk és szívünkben kérjük, hogy ezen négy

103 RBM II. Nr. 2000. (520. p.)

104 „De clenodiis sive exenniis Ungarie vestra magnificentia nostram dignetur recipere responsivam, quod ex quo Ungari affirmant dicta clenodia ad regnum Ungarie pertinere, et etiam aliqui ex Boemis asserunt ipsa ad regnum Boemie dependere, vestra imperialis dignitas mereatur hoc discutere, utrum regnum Boemie in possessione istorum clenodiorum existens potius ipsa debeat obtinere clenodia, quam regnum Ungarie, ut ipsi asserunt Ungari, longe positum ab eadem possessione possit et debeat impetere iuris fomite suffragante.” — Wiener Briefsammlung. 136. p. (Nr. 122.)

személy szabadulásáért méltóztassatok munkálkodni”.¹⁰⁵ A részletet máig mérvadó módon IV. László monográfusa, Szabó Károly értelmezte. Véleménye szerint a Rudolf által emlegetett visszaállítandó dolgok azokkal a várakkal azonosak, amelyeket még II. Ottokár foglalt el 1273-ban és az 1276. évi békekötés dacára sem adott vissza jogos tulajdonosának, és amelyeket László a dürnkruti csata utáni zavaros belviszonyok miatt még mindig nem tudott visszafoglalni.¹⁰⁶ Ezen értelmezést azonban felettébb problémásnak érzem, hiszen, az elfoglalt várak közül néhányat már 1276-ban visszaszerzett a magyar király, a többiből pedig az őrség legkésőbb a dürnkruti csata után bizonyosan távozott, vagy éppen maga László vette őket birtokba hazafelé Ausztriából, mivel ezt követően már nem hallunk róluk sem az elbeszélő forrásokban, sem Rudolf és László levelezésében. Szintén a várakkal való azonosítás ellen szól, hogy a levélben szereplő *res* fogalom általában ingó vagyona utal, ami véleményem szerint nem lehet mással azonos, mint a Prágában lévő magyar királyi kincsekkel. Ezeknek a visszaszerzésére tehát László rögtön a csata után kísérletet tett.

IV. László távolmaradását a cseh ügyektől minden bizonnyal a belpolitikai helyzet magyarázza. A korábban Ottokár pártján harcoló Kőszegiek továbbra is problémákat okoztak, az ország közbiztonsága is felborult, 1279-ben pedig pápai legátus érkezett Magyarországra. László a dürnkruti csata egyik hadvezéré, Csák nembeli Mátét bízta meg a közbiztonság helyreállításával, aki többek között a Kőszegiek cinkosaira is komoly csapásokat mért.¹⁰⁷ Kőszegi Iván egyre romló helyzetét látva ezért inkább a megegyezést kereste. Habsburg Rudolfhoz fordulva megbocsátást kért és felajánlotta szolgálatait,¹⁰⁸ a római király azonban a Lászlóval kötött szerződésére hivatkozva elutasította a bárót. Az esetről levélben számolt be szövetségeseinek, és arra buzdította, hogy vegye rá Kőszegi Ivánt a római királynak okozott károk megtérítésére, a közös sérelmek megtorlásában pedig hajlandó volt segédkezni is.¹⁰⁹ Talán ezzel hozható összefüggésbe egy

105 „[...] quidam Bohemi nobiles a vestris baronibus detinentur, per quos posset rerum vestrarum restitutio de facili promoveri; serenitati vestre consulimus et ex animo supplicamus, quatenus pro liberatione quatuor personarum dignemini laborare [...]” — CD V/2. 456–457. p.

106 Szabó Károly: Kun László, 1272–1290. Bp., 1886. (Magyar Történeti Életrajzok) (A továbbiakban: Szabó, 1886.) 71. p.

107 Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I–II. Bp., 1899. (A továbbiakban: Pauler, 1899.) II. 349. p.

108 Thomas Ebendorfer: Chronicon Austriacum. 156. p.

109 CD V/2. 457. p.

Neuenburgi Mátyás krónikájában¹¹⁰ olvasható eset, amely szerint a római király csalárdul Bécsbe hívatta Kőszegi Ivánt, ahol teljes nyugalomban együtt étkeztek, majd hirtelen megparancsolta, hogy fojtsák vízbe, pontosabban merítsék a jég alá (*sub glacie est submersus*), amit az ott tartózkodó lovagok sem tudtak megakadályozni.¹¹¹ Már a krónika kritikai kiadását gondozó Hofmeister is kétségeinek adott hangot a történet hitelességével kapcsolatban, hiszen Kőszegi Iván még Habsburg Rudolf halála után is az élők sorában volt, amely véleményhez a római királyról monográfiát közlő Karl-Friedrich Krieger is csatlakozott hozzátéve, hogy egyébként más forrás nem is említi az esetet.¹¹² Ugyanakkor egyáltalán nem tűnik bizonyosnak, hogy a részlet Kőszegi Iván vízbe fojtásáról szól, hiszen a *submergo* ige elsődleges jelentése alámerít, tehát az is elképzelhető, hogy a kellemetlenkedő báró „csak” egy igen hideg fürdőben részesült. Ez annál is inkább elképzelhetőnek tűnik, mivel az eset nagy hasonlóságot mutat egy II. (Harcias) Frigyes osztrák és stájer herceg uralkodásának végén lejátszódott epizóddal, amikor a herceg megparancsolta négy emberének, hogy vízben és sárban fürdessék meg a hadüzenetet hozó magyar követet.¹¹³ Mindezek alapján két lehetőség vázolható fel: egyfelől lehetséges, hogy a krónikás saját kitalációjával állunk szemben, hiszen Neuenburgi Mátyás előszeretettel fűszerezte a Habsburgokra koncentrált krónikáját anekdotákkal, pletykákkal,¹¹⁴ másfelől viszont az sem zárható ki, hogy a rossz hírt hozó követ vagy egy kellemetlenkedő ellenfél ilyen módon történő megalázása egy bevett gyakorlat volt a korszakban. Amennyiben az eset csakugyan bír némi valóságalappal, akkor véleményem szerint csak közvetlenül a

110 Az 1295 körül született, előbb a bázeli, majd a strasbourg-i főpap szolgálatában álló Neuenburgi Mátyás krónikája az 1245 és 1350 közötti időszakról számol be. *Joos, Clemens*: Matthias von Neuenburg. In: *The Encyclopedia of the Medieval Chronicle*. 1096. p.

111 „Erat autem quidam potens comes Ungarrus nomine Ywan, qui regem et Austriam plurimum infestavit, pluries pacta inita inter ipsos infringens. Pro quo rex verbis pacificis misit in dolo, et cum venisset Wienam timoque irruisset super eum, accedens mensam regis bibit de cyfo regis dicens: 'Modo sum securus, qui bibi cum probiore vivente.' Verum statim post mensam arreptus sub glacie est submersus. Videns autem quidam de Liele magister militum arreptionem irruit in gladium pro illius defensione. Rege vero dicente: 'Desiste, quid ad te?' videns perfidiam regis merens quievit. Quidam vero miles, qui eum iubente rege illic conduxerat, videns, que fiebant, per se impediri non posse, quasi amens factus postea pre verecundia latitavit.” – *Chronica Mathiae de Nuwenburg*. Ed.: Hofmeister, Adolf. In: *MGH SS rer. Germ. N. S. IV*. 34. p.

112 *Krieger*, 2003. 235–236. p.

113 Például: Thomas Ebendorfer: *Chronica Austriae*. 117. p.; *Rudolf Veronika*: Cseh–magyar–osztrák kapcsolatok II. (Harcias) Frigyes uralkodása alatt (1230–1246). In: *Fons*, 24. (2018) 40–41. p.

114 Ld. 110. jzt.

dümrkúti csata utánra, 1278–1279 telére datálható, amikor Rudolf — miután visszatért Morvaországból — huzamosabb ideig az Osztrák Hercegségben tartózkodott. Az eset ugyan nem lehet azonos Rudolf IV. Lászlónak 1278 októberében Morvaországból írt, fentebbi levelében említett felajánlközással, hiszen a római király ekkor nem Bécsben tartózkodott, ám lehetséges, hogy Kőszegi Iván elsőre nem értette meg az elutasítást, vagy Rudolf egyszerűen nagyobb nyomatékot akart adni megvetésének. Mindenesetre az elutasítást követően a Kőszegiek egy időre visszavonultak a politikától.

A magyarországi belviszályok felkeltették a Kúria érdeklődését is, a pápa pedig egy legátus kiküldésével igyekezett megoldani a helyzetet. Fülöp fermói püspök 1279-ben érkezett az országba elsősorban azért, hogy békét teremtsen a király és a lázongó bárók között, aminek sikerét a pápa külső hatalmak bevonásával kívánta biztosítani: levélben buzdította például Habsburg Rudolfot a legátus támogatására.¹¹⁵ A minél előbbi császárkoronázásban érdekelt római király sietve eleget is tett a Szentatya kérésének, és a legátus kedvező fogadására, küldetésének segítésére intette a magyar királyt.¹¹⁶ Más forrás is igazolja, hogy Rudolf komolyan vette a szomszédos területen zajló konfliktust, valamint a pápa kérését. A kezdetben utódává kijelölt fia, Hartmann és Jolánta angol hercegnő házasságának ügyében is eljáró Henrik bázeli püspök 1279-ben azzal mentette ki magát I. Edward angol királynál (1272–1307) a tervezett angliai útja alól, hogy Rudolfot lefoglalja a magyar királlyal való viszálya, ugyanis utóbbi szembe szegült az egyházzal és az igaz hittel.¹¹⁷ Ugyan a római király sosem foglalt nyíltan állást László ellen, továbbá az sem zárható ki, hogy a bázeli püspök csak túlzott vagy kifogásként használta a magyar helyzetet az angol frigy késleltetésére, ám az bizonyos, hogy Rudolf nem vette félvárról Fülöp misszióját.

Ahogy említettem, a legátus elsődleges feladata a magyarországi belpolitikai helyzet rendezése, a király és a Kőszegiek kibékítése volt. Erre 1279 első felében, még március 4. előtt sor is került.¹¹⁸ Az egyházszervezet szempontjából kiemelt jelentőségű volt továbbá Lodomér váradi püspök esztergomi érsekké

115 Árpádkori Új Okmánytár. Szerk.: Wenzel Gusztáv. I–XII. Pest–Bp., 1860–1874. (A továbbiakban: ÁÚO.) IV. 113–114. p.

116 ÁÚO IV. 169. p.

117 Seventh Report of the Deputy Keeper of the Public Records. London, 1846. Nr. 1640.; *Bárány Attila*: Angol–magyar diplomáciai kapcsolatok, 1241–1437. In: *Bárány Attila – Laszlovszky József – Papp Zsuzsanna*: Angol–magyar kapcsolatok a középkorban. I. Máriabesnyő, 2008. 261–262. p.

118 *Szabó*, 1886. 77. p.; *Pauler*, 1899. II. 351–352. p.

történi kinevezése.¹¹⁹ Mint ismeretes Fülöp intézkedései közül a kun kérdés vált a legfontosabbá és a legnagyobb hatásúvá, amelyekben többek között a kunok megterítését és letelepítését írták elő. László színleg esküt tett a Tétényben hozott törvényekre, érvényesítését azonban egyre csak halogatta, amivel egyházi átkot vont magára, az országra pedig interdiktumot. A legátussal való viszony végleg elmérgesedett: László elkergette az 1279. évi budai zsinat résztvevőit, majd hátrahagyva feleségét a kunok közé vetette magát.¹²⁰ Valószínűleg ekkortájt fordult III. Miklós (1277–1280) Anjou Károly szicíliai királyhoz (1266–1285) és Habsburg Rudolphoz, hogy siessenek jobb belátásra bírni a magyar királyt és szólítsák fel a legátussal való együttműködésre.¹²¹ Minden valószínűség szerint erre az időszakra vonatkozik a bázeli püspök levelének Rudolf és László viszálját említő passzusa. Hogy ez a „viszály” nem bizonyult hosszúéletűnek, jól mutatja, hogy a magyar király helyet kapott a Habsburg Rudolf és Anjou Károly között 1281-ben megkötött szövetségben, amelyben többek között azt is leszögezték, hogy mindketten szabadon nyújthatnak segítséget a Magyar Királyságnak.¹²²

Miként az Pauler Gyula, Szűcs Jenő és újabban Zsoldos Attila kutatásaiból tudható, IV. László 1280-ban elfogta a legátust és a felbőszült kunok kezére juttatta. Ez az eset a bárók haragját is kiváltotta, így utóbbiak feltehetőleg Csák nembeli Máté nádor vezetésével fogságba ejtették a királyt és csak a legátus elengedéseért cserébe adták vissza szabadságát. Márciusban az egyház és a bárók nyomására sor került az uralkodó és a legátus békülésére, majd a kormány átalakítására. László menesztette a neki ellenszegülő bárókat, Csák nembeli Máté helyett például Aba nembeli Fintát nevezte ki nádorrá.¹²³ A legátussal való békülés félelmet

119 Szabó, 1886. 77. p.

120 Pauler, 1899. II. 354–365. p.; Szűcs Jenő: Az utolsó Árpádok. Bp., 1993. (História Könyvtár – Monográfiák) (A továbbiakban: Szűcs, 1993.) 303. p.; Almási Tibor: A tizenharmadik század története. Bp., 2000. (Magyar Századok) (A továbbiakban: Almási, 2000.) 165. p.; Zsoldos Attila: A Héder nembeli Kőszegiek „családi története”. In: *Uő*: Vitézek, ispánok, oligarchák. Tanulmányok a társadalom- és hadtörténetírás határvidékéről. Bp., 2016. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára) (A továbbiakban: Vitézek, ispánok.) 150–152. p.

121 Regesta pontificorum Romanorum. I–II. Bearb.: Potthast, August. Berlin, 1874–1875. Nr. 21661.; Vetera monumenta historica Hungariorum sacram illustrantia. I–II. Ed.: Theiner, Augustinus. Rom, 1859–1860. I. 345. p. (Nr. 560.)

122 Redlich, 1903. 400–404. p.

123 RI VI, I. Nr. 1153.; Szabó, 1886. 85–109. p.; Pauler, 1899. II. 352–370. p.; Szűcs, 1993. 306–308. p.; Almási, 2000. 166–168. p.; Zsoldos, Attila: Téténytől a Hód-tóig. Az 1279 és 1282 közötti évek politikatörténetének vázlata. In: Vitézek, ispánok. (A továbbiakban: Zsoldos, 2016.) 154–155. p.

keltett a kunokban, mivel attól tartottak, hogy most újra napirendre kerül a kun törvények átültetése a gyakorlatba, ezért fellázadtak és kivonultak az országból. László ekkor hadjáratot vezetett visszahozataluk érdekében Havasalföldre. A kunok legyőzését követően újfent kormányváltásra került sor: Aba nembeli Finta nádor helyébe 1281 tavaszán Kőszegi Iván lépett.¹²⁴ Minden valószínűség szerint a hatalomból való kiesés okozta felháborodottságában a volt nádor az év nyarán felkelést robbantott ki. A király éppen ennek leverése céljából ostromolta és foglalta el Patak várát, amikor híret vette a kunok újabb lázadásának. A segédnépek ezúttal segítségül hívták az országon kívül, tatár fenngathóság alatt élő, Oldamir vezette kunokat is. László valamikor 1282. szeptember 17. és október 21. között mért vereséget a felkelőkre a Hód-tónál. A csatát túlélő kunok egy része kivonult az országból, másik része viszont behódolt az uralkodónak.¹²⁵

Érdekes és unikális híradást őrzött meg a Salzburgi Főszékeskáptalan Évkönyve¹²⁶ a kunok megrendszabályozásával kapcsolatban. A kútfő állítása szerint a frissen herceggé vált Habsburg Albert (1282–1298) is segítette Lászlót a lázongó kunokkal szemben.¹²⁷ A forráshelyre a régebbi osztrák és német történetírás mellett már Varga Gábor is felhívta a figyelmet.¹²⁸ Helytálló véleménye szerint Albert lépése teljesen logikus volt, hiszen az ő érdeke a hercegségeket gyakran zaklató Kőszegiek elleni hathatósabb fellépés volt a király részéről, ami viszont csak rendezett belviszonyok mellett volt elképzelhető.¹²⁹ A segítségnyújtást talán az a Paska későbbi nyitrai püspök (1285–1297) járta ki a hercegnél, aki már pozsonyi prépostként is igen fontos szolgálatokat tett IV. Lászlónak, jelesen

124 *Pauler*, 1899. II. 376. p.; *Kristó Gyula*: Kun László emlékezete. Szeged 1994. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 5.) (A továbbiakban: *Kristó*, 1994.) 32–33. p.

125 *Zsoldos*, 2016. 160–166. p. Vö. *Szabó*, 1886. 85–109. p.; *Pauler*, 1899. II. 352–370. p.; *Szücs*, 1993. 306–308. p.; *Almási*, 2000. 166–168. p.

126 A salzburgi Szent Rupert-székeskáptalanban keletkezett, részben a régebbi salzburgi, részben az újabb osztrák tradíciókra, elsősorban a Melki Évkönyvre építő évkönyv Krisztus születésétől 1286-ig számol be az eseményekről 1139-től önálló értesítéseket hozva. *Körmen*dí, 2019. 74. p.

127 „Rex Ungarie cum Comanis congregitur, missis sibi auxiliariis a duce Austrie, et de eis triumphat.” – *Annales S. Rudberti Salisburgensis*. 808. p. (Tévesen 1283-nál hozza.)

128 *Huber, Alfons*: Geschichte Österreichs. I–II. Gotha, 1885. (A továbbiakban: *Huber*, 1885.) II. 17. p.; *Redlich*, 1903. 722. p. 1. jzt.; *Lhotsky*, 1967. 83. p.; *Kaufmann, Jacques*: Eine Studie über die Beziehungen der Habsburger zum Königreich Ungarn in den Jahren 1278 bis 1366. Eisenstadt, 1970. (Burgenländische Forschungen 59.) (A továbbiakban: *Kaufmann*, 1970.) 11. p.

129 *Varga, Gábor*: Ungarn und das Reich vom 10. bis zum 13. Jahrhundert. Das Herrscherhaus der Árpáden zwischen Anlehnung und Emanzipation. München, 2003. (*Studia Hungarica* 49.) (A továbbiakban: *Varga*, 2003.) 289. p.

kibékítette Fülöp fermói püspökkel.¹³⁰ A kérdéses követjárásról beszámoló adománylevélből ezen felül az is tudható, hogy már V. Istvánt is szolgálta udvari papként, valamint több diplomáciai küldetésben is részt vett, 1288-ban pedig éppen egy ilyen alkalom során elszenvedett károk miatt részesült komoly adományban. A püspököt ugyanis Ausztriából hazafalé, a királyhoz tartva elfogták és kirabolták a kunok, akik akkortájt a király és a királyság legnagyobb ellenségei voltak (*hostes et inimici capitales tunc temporis regni nostri et nostros*), ami alapján viszonylag pontosan keltezhető az esemény. A főpap azonban nemcsak vagyonától volt kénytelen búcsút venni ekkor, hanem őt fivéréától, más rokonaitól és familiárisaitól is, összesen mintegy tizennyolc személytől.¹³¹

A magyar elbeszélő forrásokból teljességgel hiányzó értesülés jól mutatja, hogy IV. László nem mondott le a Habsburg-szövetségről 1278 után sem, ahogyan Albert sem fordított hátat apja harcostársának. Ennek oka Jacques Kaufmann szerint abban keresendő, hogy a tető alá hozott megegyezések, valamint a Habsburgok és a cseh királyi dinasztia között létesített rokoni kapcsolatok dacára mind Albert, mind IV. László számíthatott II. Vencel bosszújára apja legyőzése és halála miatt.¹³² Természetesen nem kizárt, hogy ilyen megfontolások is szerepet játszottak a baráti viszony fenntartásában, ám II. Vencel kiskorúsága és a Cseh Királyságban uralkodó állapotok rövidtávon felettébb kérdésessé tették egy ilyen bosszú kivitelezhetőségét. Véleményem szerint inkább a két uralkodó belpolitikai érdekeiről lehetett szó: Albertnek hatalma stabilizálásához és a hercegségek kor-

130 Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Szerk.: Szentpétery Imre – Borsa Iván. I–II/4. Bp., 1923–1987. (A továbbiakban: RA.) 3065.

131 „[...] in reditu huiusmodi sui itineris, quum ad nostram Curiam remearet, per Comanos, hostes et inimicos capitales tunc temporis regni nostri et nostros, captus et bonis omnibus nequiter fuit spoliatus; et quod plus est, denudatus et eorum vinculis enormiter aliigatus, sua propria in persona ab eisdem extiterit detentus pluribus diebus, in dedecus ordinis episcopalis, proh dolor! quinque fratribus eius, ac aliis suis consanguineis, et familiaribus, numero circiter decem et octo personis, inhumaniter et miserrime interemptis.” — CD V/3. 418. p. (RA 3489.) A szlovák kutatásban ezzel szemben felmerült, hogy IV. László nőtestvérének, Erzsébetnek és Falkensteini Závašnak az 1288. évi házasságával állhatott kapcsolatban a követség. *Roháč, Peter*: Rod Kysekovcov v boji proti uhorskému kráľovi Ladislavovi IV. a rakúskemu vojvodovi Albrechtovi I. v rokoch 1284–1285. In: *Vojenská historia*, 22. (2018) č. 4. 67. p. IV. László azonban ekkoriban újra jó viszonyban állt a kunokkal, így valószínűtlen, hogy a püspök követjárására ekkor került volna sor. Ugyanezen okból nem fogadható el Miloš Marek 1286-os datálása, aki szerint IV. László Paskán keresztül kért segítséget Kőszegi Iván ellen. *Marek, Miloš*: Darovanie Nitry nitrianskemu biskupovi Paškovi v roku 1288. In: *Studia Historica Tyrnaviensia* XX. Ed.: Kohútová, Mária – Marek, Miloš. Trnava, 2019. 36. p.

132 *Kaufmann*, 1970. 11. p.

mányzatának saját képére formálásához nyugalomra volt szüksége a keleti határai mentén, akárcsak IV. Lászlónak nyugaton.

A nyugati szomszéd talán egy másik ügy kapcsán is belekeveredett a magyar belpolitika zavaros világába. Ismét a Salzburgi Főszékeskáptalan Évkönyve hagyományozott ránk a többi elbeszélő forrásból teljességgel hiányzó híradást, amely szerint IV. László 1282-ben együtt étkezett két bárójával, akik közül az egyik Mátyás *comes* fivére volt. A király egyszer csak megparancsolta az ott álló embereinek, hogy fogják el a két bárót, utóbbiak azonban inkább a halált választották. Az esetről értesülő Mátyás *comes* először teljesen elfordult az uralkodótól, talán el is akarta hagyni az országot, ám a királyné visszahívta. Mátyás *comes* erre felvette a kapcsolatot azokkal a nemesekkel, akik nem nézték jó szemmel a király változó hangulatát és *ad hoc* parancsait, majd együtt követséget menesztettek a római királyhoz.¹³³ A kapcsolatfelvételt a király megváltozott életformájával és a kunokkal való szoros kapcsolatára vezette vissza, és datálta 1289-re Varga Gábor, míg a forrás eredeti dátumát fogadta el, de bővebben nem elemezte Alfons Huber.¹³⁴

Mátyás *comes* minden bizonnyal Csák nembeli Mátéval, az ország nádorával azonosítható, akinek a sorsa iránt hihető módon érdeklődhetett a kútfő, hiszen ő volt a dürnkruti csatában a magyar sereg vezére. Máténak három fivére adatolható a forrásokban: Péter, István és Márk. Kristó Gyula monográfiáiban Márkra nem hozott adatokat, míg Engel Pál 1247 és 1259 között tudta kimutatni a forrásokban, ami alapján a kérdéses események idejére valószínűleg már halott volt.¹³⁵ István még IV. Béla udvarában kezdte pályafutását, Péter pedig számos hadjáraton megcsillogtatta vitézségét mind V. István, mind IV. László uralkodása alatt.¹³⁶

133 „Rex Ungarie convivatus et assidentibus sibi duobus baronibus, uno fratre comitis Mathei, altero quodam magno viro, dixit quibusdam sibi astantibus quod eos captivarent. Qui dum iussa vellent exequi, captivandi mutuo se cutelorum ictibus occiderunt. Quo audito comes Matheus trans Danubium divertit declinans regem, sed regina eum sub conductu revocat; ipse rediens cum nil ad sinceritatem vel honestatem rex facti faceret, sub eadem qua venerat cautione recessit; requisitis aliis comitibus et magnatibus terre quid super inconvenientia sui regis sit agendum, ad dominum R[udolphum] regem Romanorum de communi consilio sollempnes nuntios destinando.” — Annales S. Rudberti Salisburgensis. 808. p.

134 Huber, 1885. II. 17. p.; Varga, 2003. 289. p.

135 Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. — Középkori magyar genealógia. CD-ROM Bp., 2001. (Magyar Középkori Adattár) Csák nem Trencsényi ág 1. tábla.

136 Karácsonyi János: Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. II. Bp., 1901. 319–322. p.; Kristó Gyula: Csák Máté tartományúri hatalma. Bp., 1973. (A továbbiakban: Kristó, 1973.) 15–25. p.; Kristó Gyula: Csák Máté. Bp., 1986. (Magyar História – Életrajzok) 31–48. p.

Péterről utoljára 1281-ből van adatunk, amikor is a nádori méltóságot viselte, 1284. augusztus 5-én viszont már elhunytként említik; István 1277–1279 között pozsonyi ispán és asztalnokmester, 1280-ban talán soproni ispán volt, 1288. március 17. előtt hunyt el.¹³⁷ Ezen két fivér közül tulajdonképpen bármelyikről szólhat a forráshely, mindazonáltal sem a genealógiai irodalom, sem Csák nembeli III. Máté monográfusa, Kristó Gyula nem említi a részletet vagy az incidenst. Utóbbi ugyanakkor amellett érvel, hogy a II. Máté 1283. évi végrendeletében említett egyetlen fivér nem lehet más, mint Péter, mivel Márk már jóval korábban elhunyt, Istvánról pedig 1279 óta nem szólnak a források.¹³⁸ Péter túlélése ilyenképp valóban megalapozottnak látszik, ezen felül a fivérek közül István nem rendelkezett utódokkal, (Márk és) Péter viszont igen, akik nagy valószínűséggel szóvá tettek volna egy az évkönyvben leírt esetet, de legalábbis elfordultak volna a királytól. Emellett István és a király együtt étkezése sem elképzelhetetlen figyelembe véve István korábbi tisztségeit, valamint azt, hogy Csák nembeli Máté mellett nagy valószínűséggel ő volt a magyar sereg másik vezére a már többször említett dürrnkruzi csatában.¹³⁹ Így véleményem szerint — amennyiben az *annales* híradása hiteles —, Csák nembeli Máté szomorú véget ért fivére István lehetett. Maga a történet ugyan kevésbé tűnik hihetőnek, az sem zárható ki, hogy egyetlen célja IV. László személyiségének befeketítése volt, a híradás magja — ti. hogy a magyar királlyal elégedetlen főurak a római királyhoz fordultak segítségért — nem elvetendő. Hogy a követség valóban eljutott-e Rudolffhoz, illetve, hogy utóbbi tett-e bármit is az ügyben, források hiányában nem tudjuk, joggal feltételezhető azonban, hogy csakúgy, mint Kőszegi Iván esetében, most is hű maradt a Lászlóval kötött szövetségéhez.¹⁴⁰

4. Összegzés

Az 1278 és 1282 közötti periódust alapvetően határozták meg II. Ottokár halálának következményei. Elsődleges kérdés volt a Cseh Királyság jövője, valamint az Osztrák, a Stájer és a Karintiai Hercegségek sorsa. Előbbi esetében Habsburg Rudolf véleményem szerint egy szorosabb ellenőrzés alá vonás lehetőségével

137 *Zsoldos Attila*: Magyarország világi archontológiája. 1000–1301. Bp., 2011. (História Könyvtár: Kronológiák, adattárak 11.) (A továbbiakban: *Zsoldos*, Arch.) 185., 310., 344–345. p.

138 *Kristó*, 1973. 24–25. p.; *Zsoldos*, Arch. 329. p.

139 *Steirische Reimchronik*. 206. p.; *Pauler*; 1899. II. 555. p. 235. jzt.

140 Hasonlóan: *Redlich*, 1903. 721. p. 1. jzt.

számolt, ám a Brandenburg részéről bejelentett igények végül kompromisszumos megoldást hoztak. Utóbbiba a római király bizonyos értelemben kénytelen volt beleegyezni, hiszen annak ellenére, hogy seregét tekintve egyértelműen fölényben volt, nem rendelkezett valódi joggal a Cseh Királyság uralma alá vonására, ráadásul egy birodalmi fejedelemmel való nyomós indok és legitím felhatalmazás nélkül indított háború is inkább csak gyengítette volna pozícióit. Ugyanezt támasztja alá, hogy Rudolf már az Ottokár ellen indított 1276. évi birodalmi hadjárat idején az Osztrák és a Stájer Hercegség megszerzését tervezte családjára számára, amelynek 1282. decemberi véghezvitele uralkodása legnagyobb eredményének bizonyult, még egy fejedelemség Habsburg kézre kerülését pedig nem hagyták volna szó nélkül a választók, így a római király inkább csak ellenőrzés alatt akarhatta tudni a korábbi veszélyes ellenfelet, valamint megfelelő irányba terelni az ifjú királyt, miközben megtéríteti háborús költségeit.

Mindazonáltal V. Ottó öt éves uralma nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket: a kis Vencel elvitele Csehországból, a Kunigundával szemben elkövetett gazságok, valamint a brandenburgi és a szász katonák túlkapásai gyorsan szembe állították az őt korábban támogató cseh nemességgel. Az országban elharapódzó bűnözés és a már-már anarchiába torkolló állapotok újfent szükségessé tették a római király beavatkozását. Az 1280. évi hadjárat, majd az V. Ottó és a cseh nemesség közötti egyezség dacára a törvényes rend és az uralkodó nem tért vissza az országba egészen 1283-ig. A brandenburgi korszak alatt Csehország egyértelműen elvesztette korábbi nagyhatalmi állását, lehetőséget adva a Habsburgoknak a hercegségekben történő berendezkedésre.

Kis mértékben meglepő, hogy a dürnkruti csatában oly fontos szerepet játszó és a rokonság miatt is érdekelt IV. László alig fordított figyelmet a szomszédos országokra. Ugyan bizonyíthatóan felvetette Rudolfnak a Vencel feletti gyámság átvételét, ám ezen felül semmit sem tett az ügy érdekében, és nagy valószínűséggel könnyen beletörődött mellőzésébe. Az egyetlen kérdés, ami iránt a magyar király nem vesztette el érdeklődését, az Anna hercegnő által 1270-ben Prágába vitt királyi ékszerek visszaszerzése volt. Erre már közvetlenül a dürnkruti győzelem után kísérletet tett, majd Kunigunda 1279-es levelének hatására újfent érdeklődni kezdett irántuk. Fontos hangsúlyozni IV. László és Habsburg Rudolf 1278 után is fennálló szövetségét és baráti viszonyát. A kapcsolat annak ellenére sem szakadt meg, hogy a római király közvetlenül a csata után hazaküldte IV. Lászlót, majd a Vencel feletti gyámság megszerzésében sem segítette teljes szívvel. Az azonban kétségtelen, hogy a közös ellenség hiánya, valamint a magyar király Fülöp fermói püspökkel való viszálya inkább az eltávolodás irányába hatott. Mindezek dacára Rudolf többször tanúbizonyságot tett László iránti elkötelezettségéről. Ilyennek

tekinthető Kőszegi Iván felajánkozásának elutasítása, a Magyar Királyságnak nyújtandó segítség kiemelése az Anjou Károllyal kötött szövetségi szerződésben, valamint talán a Csák nembeli Máté vezette elégedetlenek követségének elutasítása. A szövetség nemcsak László és Rudolf, hanem László és Albert között is tovább élt, amit ékesen bizonyít, hogy az osztrák herceg segítséget nyújtott a magyar királynak a kunok ellen a Hód-tavi csatában, ami megalapozta az 1280-as évek barátnak nevezhető osztrák–magyar viszonyát.

KÁDÁR TAMÁS

PONTOSÍTÁSOK, MEGJEGYZÉSEK ÉS ÉSZREVÉTELEK AZ 1272–1301 KÖZÖTT MŰKÖDŐ NÁDOROK, ILLETVE NÁDORI CÍMET HASZNÁLÓ ELŐKELŐK ARCHONTOLÓGIÁJÁHOZ

Magyarország Árpád-kori világi tisztségviselőinek archontológiáját Zsoldos Attila egy bő évtizede adta közre.¹ A munka, amelyet az arról elsőként megjelenő recenzió a hazai középkorkutatás kiemelkedő jelentőségű segédkönyvének nevezett, kétségkívül nem csupán hiánypótló, de megkerülhetetlen, sőt sarkalatos mű is.² A kötet előszavában a szerző megjegyzi, hogy jóllehet az adatok összeállításakor a forrásbázis teljes körű feltárására, illetve hasznosítására törekedett, az bizonyára mégsem sikerült maradéktalanul, mivel a 13–14. század fordulójára datálható keltezetlen oklevelek igen számottevő állományában bizonyára jó néhány olyan, 1301 eleje előtt készült kiadvány is rejtezik, amely keltének megállapítása révén több tekintetben is gazdagíthatná a korszakra vonatkozó archontológiai ismereteinket. Zsoldos ezen véleményével teljes mértékben egyetérthetünk, kiegészítve azzal, hogy — miként azt néhány, az utóbbi években előkerült példa bizonyítja — diplomatikai forrásbázisunk szerényebb bővülésére is bizvást számíthatunk, de sok esetben a szakirodalom által már datált oklevelek keltezésének helytállóságát is érdemes górcső alá venni. Meggyőződésem szerint mindenekelőtt itt lehet keresnivalónk. Mivel archontológiai adatsoraink még az Árpád-kor utolsó évtizedeiben is felettébb hézagosak, a keltezetlen kiadványok ezen adatokra is támaszkodó datálási kísérletei egyéb, eddig figyelmen kívül hagyott alternatívákat is megengednek, akár a legtekintélyesebb, országos méltóságokat betöltő személyek körében is.

Dolgozatom az Árpád-kor utolsó három évtizedének nádoraira vonatkozó adatokat vizsgálja: a IV. László trónra lépte (1272. szeptember eleje) és III. András halála (1301. január 14.) közötti időszakból több mint 140 nádori vagy nádori címet használó személy által kiadott oklevelet ismerünk, azonban ezek bő fele, 83 darab keltezése nem ismert vagy nem tartalmaz évszámot, míg hat további

1 Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. Bp., 2011. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.) (A továbbiakban: Zsoldos, 2011/a.)

2 Csáková Judit: Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. História – MTA Történettudományi Kutatóintézete, Bp., 2011. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.) In: Turul, 84. (2011) 70. p.

kiadványban csak a kelet évét jelölték meg.³ Az év nélkül kibocsátott okleveleink keltezhetősége korántsem mellékes kérdés. Számos esetben ugyanis egy-egy ilyen kiadvány archontológiai adata jelenti valamely nádor vagy egyéb más báró hivatali működésének kezdetét vagy végét, és így az információ felhasználása, adatsorba illesztése a kutatást befolyásoló tényező lehet. Mivel — a többi világi méltóságviselőhöz hasonlóan — a különböző oklevélkibocsátók az egykori nádorokat a tisztségből való távozásuk, esetleg haláluk után is elég gyakran emlegették korábbi titulusukkal, szintén nem kis dilemmát okoz annak eldöntése, hogy az egy-egy kiadványban szereplő nádor valóban hivatalban volt-e az oklevél kelte idején, vagy csak retrospektív, netán tiszteleti címzésről van-e szó. Zsoldos adatainak egy részét magam jobbra e tekintetben látom korrigálhatónak, vagy több esetben határozottan javítandónak. Így, a nem kellően egyértelmű adatok alaposabb vizsgálata révén meggyőződésem szerint megfontolandó legalább két, Zsoldos által vélelmezett nádori tisztségviselést törölnünk az Árpád-kor utolsó három évtizedének listájáról. Nem osztom jeles medievistánk több helyen kifejtett és a kutatás által elfogadott álláspontját a korszak úgynevezett kettős nádorságainak vonatkozásában sem: a kérdést alább részletesen tárgyalom és megkísérlem bizonyítani, hogy csak egy kettős nádorsággal, mégpedig Pécs nembeli Apor, valamint Rátót nembeli Leusták fia Roland együttes nádori méltóságviselésével számolhatunk.

A jelen tanulmány Zsoldos fent említett kézikönyvének nádorokat bemutató adatsorára reflektál, míg másik pillére Szócs Tibor az Árpád-kori nádorok kiadványait közzé tevő, 2012-ben megjelent kritikai jegyzéke. Inspiráló szakirodalmi forrásaim sorában kell még megemlítenem a fiatal kutatónak a nádori intézmény történetét 1342-ig feldolgozó, két évvel később napvilágot látott monográfiáját, amelynek függelékében Szócs ugyancsak közölt több — a kritikai jegyzékből kimaradt — 1301 előtti nádori diplomát.⁴ Gyűjteményében már Szócs is tett néhány gondolatébresztő észrevételt Zsoldos egy-egy oklevéldatalási javaslata, il-

3 Az Árpád-kori nádorok és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke. *Regesta palatinorum et vices gerentium tempore regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica*. Szerk. Szócs Tibor. Bp., 2012. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 51.) (A továbbiakban: RP.) 154–267. p.; *Szócs Tibor: A nádori intézmény korai története 1000–1342*. Bp., 2014. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 5.) 263–265. p. — Ezen kiadványokon kívül van még nyolc olyan *sine anno*, Aba nembeli Omodé nádortól származó oklevelünk, továbbá 40-nél valamivel több, szintén zömében Omodéhoz kapcsolható ún. *damus pro memoria*-diplománk is, amelyek kelteként az Árpád-kor legvége, illetve kiadójaként valamely nádor is szóba jöhet.

4 *Szócs*, 2014. 259–275. p.

letve archontológiai adata kapcsán, amelyekről volt szerencsém eszmét cserélni vele; tanácsait, sokrétű, valóban önzetlen szakmai segítségét ehelyütt is köszönöm neki.

Kutatásom során arra a megállapításra jutottam, hogy Zsoldos Attila nádori adatsorának vonatkozó része nem csupán az egyes hivatalviselések időadataiban módosítható több helyütt, de a kettős nádorság, valamint a nádori ciklusok számát tekintve is némi korrekcióra szorul. Zsoldos — a méltóság kettőzöttségeit ideértve — összesen 41 nádorságot, valamint 16 *palatinust* detektált a címben megjelölt időszakban.⁵ Magam azonban úgy látom, hogy csak 35 alkalommal lépett hivatalba új nádor az Árpád-kor utolsó három évtizedében, azaz — Péc Apor és Rátót nembeli Roland együttes tisztségviselését egy ciklusnak véve — a bárói kormányzat élén átlagosan tízhavonta történt személycseré.

Végül röviden dolgozatom szerkezetéről, az adatok közlésének módjáról és a jegyzetapparátusról: Az egyes nádori ciklusokat kronologikusan, az általam vélelmezett időrendben, külön-külön tárgyalom, a legnagyobb hangsúlyt azok kezdő és záró időadataira helyezve. Ilyenformán a korszakban igen gyakori többszörös nádorokkal hivatalba lépésük számának megfelelően megannyiszor találkozunk a listában. Az összeállításban külön szerkezeti egységbe foglalva azon nádori méltóságviselések is szerepelnek, amelyek datálását illetően nem értek egyet a korábbi szakirodalmi állásponttal. Ezen esetekben a véleménykülönbségre a fejezetcímekben utalok. Munkám során igyekeztem a korszak nádoraira vonatkozó valamennyi tudományos írásművet összegyűjteni, ezek az adott báró működését ismertető fejezet első jegyzetpontjában olvashatóak; olyan nádorok esetében viszont, akik a méltóságot több ízben is betöltötték, az ismétlést mellőzöm. Az egyes fejezeteket — reményem szerint ugyancsak hiánytalanul — az adott nádori tisztségviselés kronológiai rendben álló keltezett, illetve kérdéses és/vagy teljes pontossággal nem datálható okleveles időadatai zárják. A felsorolásban Zsoldos gyakorlatát követve — tekintettel arra, hogy az oklevélkibocsátók függvényében az adatok megbízhatósága eltérő — vastagított betűtípussal a királyi méltóság-sorokból, aláhúzással az adott nádor saját kiadványából, míg kiemelés nélkül az említésekből ismert archontológiai információkat jelöltem. IV. László és III. András kiadványaira és a nádori oklevelekre — hacsak valami nem indokolja — a Szentpétery–Borsa-féle, illetve a Szöcs Tibor által jegyzett (nádori, országbírói, valamint a *damus pro memoria*) kritikai jegyzékek tételeire hivatkozom,⁶ egyéb

5 Zsoldos, 2011/a. 20–25. p.

6 Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. II. kötet, 2–3., 4. füzet. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szer-

oklevélkiadók diplomáinak esetében pedig arra törekedtem, hogy a legújabb, és egyszersmind legpontosabb szövegközléseket tüntessem fel.

Kemény fia Lőrinc második nádorsága (1272)⁷

Lőrinc másodízben 1272 nyarának derekán lett nádor. Június 25-én még elődje, Mojs viselte a tisztséget, ő maga pedig először augusztus 3-án szerepel nádorként.⁸ Egyúttal a soproni ispánságot is elnyerte, amit szintén Mojstól vett át. A báró legfeljebb négy és fél hónapig töltötte be a nádori méltóságot: utoljára november 17-én, egy királyi adománylevél méltóságsorában találkozunk vele e minőségében, másnap, 18-án pedig már Rátót nembeli Roland szerepel nádorként.⁹ A kormányátalakítás, minthogy Lőrinc a fontosabb megyék közé tartozó Sopron ispánságát a továbbiakban is megtartotta, nem jelentette mellőzését, neve a november 18-i privilégium méltóságsorában közvetlenül Roland után szerepel.¹⁰

Közbenső adatok: 1272. nov. 15.: **RA 2314. sz.**; 1272. nov. 16.: **RA 2315. sz.**; 1272. nov. 17.: **RA 2317. sz.**

kesztette Borsa Iván. Bp., 1961–1987. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 9., 13.) (A továbbiakban: RA.); RP; *Szőcs Tibor*: *Damus pro memoria-oklevelek*. Bp., 2017. (A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának kiadványai II. Forráskiadványok 54.) (A továbbiakban: DPM.); *Az Árpád-kori országbírók, udvarbírók és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta iudicum curiae regiae, reginalis et ducalis et vices gerentium eorum tempore regum stirpis Arpadianae cririco-dilpomatica*. Összeállította Szócs Tibor. Bp., 2020. (A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának kiadványai II. Forráskiadványok 58.) (A továbbiakban: RI.)

7 *Wertner Mór*: *Az árpádkori nádorok genealogiája*. (Második, befejező közlemény.) 41. Kemény fia Lőrincz. In: *Turul*, 16. (1898) 117–118. p.; *Uő*: *Kemény fia Lőrincz nádor és utódai*. In: *Századok*, 26. (1892) 41–46. p.

8 RA 2216., 2223. sz.

9 *Zsoldos*, 2011/a. 199. p.; RA 2317., 2323. sz.

10 *Zsoldos*, 2011/a. 199. p.; RA 2323. sz.

Rátót nembeli Domonkos fia Roland második nádori ciklusa (1272–1273)¹¹

Roland vagy magyaros formában: Lóránd második nádorságának első adata IV. László király 1272. november 18-i oklevele. Tíz nappal később már a macsói báni hivatalt is viselte, így a 12. század közepén élt Belost leszámítva ő volt az egyetlen olyan magyar előkelő a kora középkorban, aki nádorsága idején még egy országnagyi tisztséget betöltött.¹² Nádori ciklusa nagyjából talán fél évig tarthatott: 1273. március 30-án még nádornak címzi a király, május 12-én azonban már ismét Lőrinc viselte a méltóságot.¹³

Közbenső adatok: 1272. nov. 26.: **RA 2327. sz.**; 1272. nov. 27.: **RA 2328. sz.**; 1272. nov. 28.: **RA 2331. sz.**; 1272. dec. 9.?: **RA 2332. sz.**; 1272. dec. 18. u.: **RA 2335. sz.**; 1273. jan. 2.: **RA 2344. sz.**; 1273. jan. 9.: **RA 2346. sz.**; 1273. jan. 10.: **RA 2344. sz.**; 1273. jan. 12.: **RA 2348. sz.**; 1273. febr. 4.: **RA 2349. sz.**; 1273. jan. 12.: **RA 2350. sz.**; 1273. márc. 1.: **RA 2351. sz.**; 1273. márc. 6.: **RA 2352. sz.**; 1273. márc. 29.: **RA 2355. sz.**; 1273. márc. 30.: **RA 2357. sz.**

Kemény fia Lőrinc harmadik nádori ciklusa (1273)

A máig felderítetlen nemzetségi hovatartozású előkelő 1273 tavaszának közepén foglalta el harmadízben a nádori széket. Március 30-án még Roland, közel két hónappal később, május 12-én viszont már ő viselte a tisztséget.¹⁴ Csupán május hónapban, és 11 királyi kiadvány alapján tudjuk adatolni nádorságát, mégpedig utoljára 29-én. Június 2-án már ismét Roland tűnik fel — viszonylag hosszabb időre — a bárói méltóságban.¹⁵ Hogy a közties időben, azaz (az időhatárokat a

11 *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek története a XIV. század közepéig. Bp., 1995.² 916–917. p.; *Wertner Mór*: Az árpádkori nádorok genealogiája. (Második, befejező közlemény.) 37. Ratold nb. Roland. In: Turul, 16. (1898) 116. p.; *Szovák Kornél*: Rátót nembeli Roland nádor kúriája. In: A Dunántúl településtörténete VII. Falvak, várak, puszták a Dunántúlon. (XI–XIX. század.) Az MTA Veszprémi és Pécsi Bizottságának VII. konferenciája, Veszprém, 1987. okt. 19–21. Szerk. Somfai Balázs. Veszprém, 1990. 299–316. p.; *Uő*: Roland I. In: Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk. Kristó Gyula. Bp., 1994. (A továbbiakban: KMTL.) 577. p.

12 RA 2323., 2330. sz.; *Zsoldos*, 2011/a. 16., 20. p.

13 RA 2357., 2362. sz.; *Zsoldos*, 2011/a. 20. p.

14 RA 2357., 2362. sz.

15 RA 2375., 2379. sz.

legtágabban értelmezve) április eleje és június vége között valóban Lőrinc töltötte be a hivatalt, és nem a méltóságsorokban nádorként őt megnevező oklevelek napi keltezésének elcsúszása (az úgynevezett nem egységes datálás) miatt szerepel május java részében nádorként, a személyét nádori címmel említő oklevelek viszonylag nagy száma, illetve az ugyanekkor az erdélyi vajdaságban, a macsói és boszniai bánóságokban, valamint a tárnokmesteri tisztségben is megfigyelhető gyors személycserék ténye is alátámasztja. Az első számú bárói hivatal mellett a soproni és a baranyai ispánságot is betöltötte e néhány hétben.¹⁶

Közbenső adatok: 1273. máj. 14.: **RA 2363. sz.**; 1273. máj. 23.: **RA 2364. sz.**; 1273. máj. 26.: **RA 2367. sz.**; 1273. máj. 27.: **RA 2370. sz.**; 1273. máj. 28.: **RA 2374. sz.**

Rátót nembeli Domonkos fia Roland harmadik nádorsága (1273)

A báró harmadik nádori ciklusa 1273. május-június fordulóján kezdődött: először június 2-án adatolható a tisztségben, az e napon kelt királyi privilégium méltóságsorának javításával.¹⁷ A kiadvány ugyanis — kétségkívül az írrok figyelmetlensége miatt történt névcseré okán — a Csák nembeli országnaggyal azonosítható Máté bányai ispánt nevezi nádornak, míg Rolandot országbírónak mondja. Roland az összes, október végéig készült oklevélben nádorként szerepel, míg Máté — minden valószínűség szerint akkor is folyamatosan viselt méltósága ellenére hónapokig kimaradva a méltóságsorokból — augusztus végén a bányai ispáni címmel együtt országbíróként tűnik fel.¹⁸ Roland egyéb feladatot ezúttal nem látott el, vagy legalábbis az nem ismert. Említést érdemlő: utóljára 40 évvel korábban találunk arra példát, hogy a nádor hivatali ideje alatt — legalábbis névlegesen — más tisztséget ne töltött volna be, és az a későbbiekben is rendkívül ritka jelenségnek számított.¹⁹ A báró (1273-ban) utolsó alkalommal október 31-én mutatható ki nádorként, utóda hét héttel később, december 19-én bukkan fel először.²⁰

16 RA 2362–2368., 2370–2375. sz.; *Zsoldos*, 2011/a. 132., 199. p.

17 RA 2379. sz.

18 RA 2379. sz.; 2380., 2382–2392., 2395., 2403., 2404., 2406., 2410–2412., 2414., 2420. sz.

19 *Zsoldos*, 2011/a. 19–25. p.

20 RA 2420., 2428. sz.

Közbenső adatok: 1273. jún. 7.: **RA 2380. sz.**; 1273. jún. 21.: **RA 2382. sz.**; 1273. jún. 24.: **RA 2383. sz.**; 1273. jún. 26.: **RA 2384. sz.**; 1273. jún. 28.: **RA 2386. sz.**; 1273. júl. 4.: **RA 2388. sz.**; 1273. júl. 6.: **RA 2389. sz.**; 1273. júl. 9.: **RA 2390. sz.**; 1273. júl. 10.: **RA 2391. sz.**; 1273. júl. 17.: **RA 2392. sz.**; 1273. júl. 27.: **RA 2395. sz.**; 1273. aug. 24.: **RA 2403. sz.**; 1273. szept. 22.: **RA 2411. sz.**; 1273. szept. 27.: **RA 2412. sz.**; 1273. szept. 29.: **2414. sz.**

Péc nembeli György fia Dénes első nádori működése (1273–1274)²¹

Dénes első nádorságának kezdete csak hozzávetőlegesen, hivatalviselésének vége ellenben szinte napi pontossággal megállapítható. 1273-ban csak decemberben találkozunk személyével: ezen alkalommal, 19-én viszont, már mint nádor tűnik fel.²² Ezen, mintegy 9–11 hónapig tartó, az oklicsi ispánsággal kiegészülő nádori ciklusa az 1274. szeptember 26. körüli bökénysomlyói eseményekkel, a két szembeálló bárói tömb között ott lezajló csatával zárult. Zsoldos Attila Péc Dénes utolsó nádori szereplését a győri káptalan egy év nélkül lejegyzett, bizonyos „D. nádornak” szóló jelentése alapján szeptember 27-re tette, a szóban forgó kiadvány azonban véleményem szerint, mint azt másutt részletesen kifejtettem és bizonyítani igyekeztem, közel egy évtizeddel később kelt.²³ Ilyenformán az utolsó adat Dénes nádorságára IV. László király két szeptember 25-i oklevele; 30-án már — egyúttal bizonyítva, hogy a legfelsőbb kormányzati körből azért nem szorult ki — Szlavónia bánjaként szerepel.²⁴

Közbenső adatok: 1273 vége (nov.-dec.): **RP 162. sz.**; 1273. dec. vége: **RA 2429. sz.**; 1274. jan. 12.: **RA 2443. sz.**; 1274. jan. 23.: **RA 2446. sz.**; 1274. jan. 26.: **RA 2447. sz.**; 1274. jan. 31.: **RA 2453. sz.**; 1274. febr. 10.: **RA 2454. sz.**; 1274. febr. 16.: **RA 2455. sz.**; 1274. febr. 22.: **RA 2457. sz.**; 1274. márc. 9.: **RA 2483. sz.**;

21 *Karácsonyi*, 1995. 887–891. p.; *Wertner Mór*: Ötödik Dénes nádor nemzetsége. In: Századok, 31. (1897) 607–610. p.; *Uő*: Az árpádkori nádorok genealogiája. (Második, befejező közlemény.) 39. Pécz nb. (V.) Dénes. In: Turul, 16. (1898) 117. p.; *Kádár Tamás*: Egy figyelemre méltó Dráva vidéki főúr a 13. század második feléből: Péc nembeli György fia Dénes nádor és országbíró közéleti pályája. In: Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 45–46. Kaposvár, 2018. 5–19. p.

22 **RA 2428. sz.**; *Zsoldos*, 2011/a. 21. p.

23 *Zsoldos*, 2011/a. 21. p.; *Kádár Tamás*: IV. László király itineráriuma (1262–[1272]–1290). In: Fons, 23. (2016) 3–64., 39–40. p.: 61. jegyz. Vö.: DPM 119–120. p.

24 **RA 2554., 2555., 2559. sz.**

1274. márc. 19.: **RA 2484. sz.**; 1274. márc. 28.: **RA 2485. sz.**; 1274. márc. 29.: **RA 2486. sz.**; (1274. ápr. 1.): **RP 163. sz.**; 1274. ápr. 19.: **RA 2490. sz.**; 1274. ápr. 26.: **RA 2492. sz.**; 1274. máj. 7.: **RA 2499. sz.**; 1274. máj. 21.: **RA 2501. sz.**; 1274. máj. 23.: **RA 2502. sz.**; 1274. máj. 27.: **RA 2503. sz.**; 1274. máj. 29.: **RA 2504. sz.**; 1274. máj. 31.: **RA 2505. sz.**; (1274. jún. 1.): **RP 164. sz.**; 1274. júl. 2.: **RA 2512. sz.**; 1274. júl. 18.: **RA 2514. sz.**; 1274. júl. 19.: **RA 2516. sz.**; 1274. júl. 22.: **RA 2517. sz.**; 1274. júl. 23.: **RA 2518. sz.**; 1274. aug. 4.: **RA 2521. sz.**; 1274. aug. 8.: **RA 2524. sz.**; 1274. aug. 17.: **RA 2531. sz.**; 1274. aug. 19.: **RA 2533. sz.**; 1274. aug. 21.: **RA 2534. sz.**; 1274. aug. 24.: **RA 2542. sz.**

Rátót nembeli Domonkos fia Roland negyedik nádorsága (1274–1275)

Roland negyedszer az 1274. szeptember 25–30. közötti napokban ülhetett a nádori székre. Egy évvel korábbi hivatalviseléséhez hasonlóan nádorságához most sem társult más tisztség, ami — a jelenség ismétlődését figyelembe véve talán nem véletlenül — a korszakban csak esetében mutatható ki.²⁵ Méltóságviselésének vége úgyszintén egészen pontosan meghatározható: leváltására 1275. június első heteiben, 4. és 17. között került sor, utóbbi időpontban tudniillik már Héder nembeli Miklóst találjuk a méltóságban.²⁶

Közbenső adatok: 1274. nov. 27.: **RA 2562. sz.**; 1274. dec. 2.: **RA 2564. sz.**; 1274. dec. 25./30.: **RA 2566. sz.**; 1274. dec. 29.: **RA 2567. sz.**; 1274. dec. 21.: **RA 2569. sz.**; 1275. jan. 29.: **RA 2590. sz.**; 1275. márc. 24.: **RA 2595. sz.**; 1275. ápr. 3.: **RA 2596. sz.**; 1275. máj. 30.: **RA 2601. sz.**

Héder nembeli Henrik fia Miklós első nádori ciklusa (1275)²⁷

Miklós első ízben 1275 júniusában, valamikor a 4. és 17. közötti napokban lett nádor. A nádori méltósággal együtt a soproni ispáni tisztséget is sikerült megsze-

25 *Zsoldos*, 2011/a. 21. p.

26 *RA 2602.*, 2604. sz.

27 *Karácsonyi*, 1995. 601–605. p.; *Wertner Mór*: A Güssingiek. Első és második közlemény. In: *Századok*, 29. (1895) 49–64., 136–139. p.; *Uő*: Az árpádkori nádorok genealogiája. (Második, befejező közlemény.) 44. Héder nb. Güssingi Miklós. In: *Turul*, 16. (1898) 119. p.

reznie.²⁸ A meglehetősen rövid ciklus legkésőbb december elején fejeződött be: 4-én már a Kőszegi testvérek, és természetesen Miklós egyik legnagyobb ellen-sége, Csák nembeli Péter volt a nádor.²⁹ Zsoldos Attila archontológiai kézikönyvében Miklós egy évszám nélkül kibocsátott oklevele alapján 1275. október 14-ét jelölte meg nádorsága utolsó adatolható időpontjaként, az irat azonban, amint arra Szöcs Tibor helyesen rámutatott, kisebb valószínűséggel ugyan, de kelhetett a báró következő nádori méltóságviselése alatt, 1276 őszén is.³⁰ A Mikse fia Istvánhoz intézett oklevél kiadásának éveként — az alább, Csák nembeli Péter második nádorsága tárgyalásában részletezett — meglátásom szerint az 1277-es esztendő is felmerülhet, amikor Miklós nemkülönben birtokolta a soproni ispáni címet. A Miklós első nádori működésére vonatkozó utolsó adat kétségtelen keltezésű diplomából 1275. szeptember 27-ről, egy királyi adománylevélből ismeretes. Magam úgy látom, hogy az 1275. októberihez képest a méltóságviselést illetően indokolt inkább e dátumot tekintenünk a főúr nádorként való utolsó szereplésének.³¹

Közbenső, vagy teljes pontossággal nem datálható adatok: 1274. jún. 17./szept. 2.: RA 2606. sz.; 1275. jún. 21.: RA 2614. sz.; 1275. júl. 11.: RA 2617. sz.; 1275. júl. 21.: 2622. sz.; 1275. júl. 27.: RA 2623. sz.; 1275. júl. 29.: RA 2626. sz.; 1275. aug. 11.: RA 2631. sz.; 1275. szept. 22.: RA 2650. sz.

Csák nembeli Máté fia Péter első nádorsága (1275–1276)³²

A báró 1275 utolsó bő harmadában, szeptember 27., esetleg — mint az imént látuk — október 15. és december 4. között vette át a bárói kormányzat első számú méltóságát.³³ Ugyanekkor megkapta Sopron megye ispánságát is, amihez a következő év első felében, gyaníthatóan legkésőbb április-május folyamán, a nyitrai és a somogyi ispáni tisztség társult.³⁴ Péter 1276 folyamán, július 8. előtt volt

28 RA 2602., 2604. sz.; Zsoldos, 2011/a. 21., 199. p.

29 RA 2659. sz.; Zsoldos, 2011/a. 21. p.

30 Zsoldos, 2011/a. 21. p.; RP 167–168., 180. sz.

31 RA 2650. sz.

32 Karácsonyi, 1995. 342–343. p.; Wertner Mór: Az árpádkori nádorok genealogiája. (Második, befejező közlemény.) 45. Csák nb. Péter. In: Turul, 16. (1898) 119–120. p.; Kristó Gyula: Csák Máté. Bp., 1986. (Magyar história. Életrajzok.) 42–52. p.

33 RP 180. sz.; RA 2650., 2659. sz.

34 Zsoldos, 2011/a. 176., 194., 199. p.

kénytelen távozni a nádorságból (e napon maga az uralkodó említette a „*tunc palatinus*” formában), nagy valószínűség szerint Veszprém városának kíméletlen, gyaníthatóan Péter személyes parancsára és jelenlétében történő feldúlása következményeként.³⁵ Péter első nádori ciklusának vége tovább pontosítható. Egyfelől egy dátumhibás, feltehetőleg 1276. január 9-én kelt királyi oklevél, valamint egy hamis, de alighanem egy eredeti, szintén IV. László kancelláriájában készült kiadvány keltezését felhasználó és azt így fenntartó diploma méltóságsora egyaránt őt nevezi nádornak; másfelől — az elsőként 1276. augusztus 9-én adatolható — utódának, Kőszegi Miklósnak fennmaradt egy évmegjelölés nélküli, június 23-án, Babóton kiadott oklevele, amelyben soproni és mosoni ispánnak címezte magát.³⁶ Zsoldos 1276-ra helyezte az irat keltét, ami akceptálható javaslat, de felmerül más lehetőség is: például 1281 és az 1284-es esztendő.³⁷ Amennyiben viszont az országnagy 1276. június utolsó harmadában még nem volt nádor (ellenkező esetben a *palatinus* cím okvetlenül ott állna *intitulatio*ja élén), ezen időpontban Péter tisztségviselését kell vélelmeznünk. Ha tehát Zsoldos keltezése helytálló, Pétert Kőszegi Miklós 1276. június 23. és július 8. között váltotta a nádori székben.

Az 1276. évi kormányváltozás, illetve Péter leváltásának időpontját illetően még egy alternatíva felmerül, és az jó eséllyel a fenténél korábbi időpontra helyezhető. Bácsatyai Dániel legújabb tanulmányában — egyebek mellett IV. László első kettőspeccsétjének 1276 május közepén történő lecserélése, valamint a király április 5-i, Váradon kibocsátott oklevelének az új, készülöben lévő *bullára* vonatkozó közlése, továbbá Veszprém feldúlása idejének pontosabb meghatározása alapján — Csák Péter bukását, és egyúttal az ellenlábás Héder–Gut–Keled bárói csoportnak a hatalomba való sokadik visszatérését a húsvét előtti másfél hétre: március 25. és április 5. közé datálta.³⁸ A felvetés meglátásom szerint minden részletében helytálló, amit azzal egészítenék ki, hogy az ifjú uralkodó feltűnően gyors Váradra utazása mögött egyfajta bűnbánati igyekezetet is feltételezhetünk: esetleg IV. László szintén jelen volt Veszprémben, vagy a város környékén tar-

35 RA 2713. sz.; Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius. IV. Kiadják Nagy Imre, Stummer Arnold, Ráth Károly, Véghely Dezső. Győr, 1867. (A továbbiakban: HO IV.) 60–61. p.; Zsoldos, 2011/a. 21. p. Vö.: RP 175. sz.

36 RA 2687., 2691. sz.; Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. Band II–III. Bearbeitet von Irmtraut Lindeck-Pozza. Graz – Köln – Wien, 1965–1979. (A továbbiakban: UBB II–III.) II. 76–77. p.

37 Zsoldos, 2011/a. 199. p. A két alternatíva közül 1281 júniusa valószínűbbnek látszik, mert Miklós fivére, János ebben az évben nádor volt.

38 Bácsatyai Dániel: A 13. századi uralkodói nagy- és kettőspeccsétek kronológiája. In: Turul, 94. (2021) 11–13. p.

tózkodott a kirívó bűncselekmény idején, így akár őt is felelősnek tarthatták a történetekért.

Közbenső adatok: 1275. dec. 10.: **RA 2660. sz.**; 1275. dec. 10./25.: **RA 2663. sz.**; (1275/1276): **RP 172. sz.**; (1275/1276): **RP 173. sz.**; (1275/1276): **RP 174. sz.**; 1276. jan. 9.: **RA 2687. sz.**; 1276. febr. 2.? (hamis): **RA 2691. sz.**; 1276. febr./júl. eleje: **RA 2710. sz.**; (1276. jan. 9./aug. 9.): **RI 141. sz.** (keltére uo.)

Héder nembeli Henrik fia Miklós második nádori ciklusa (1276–1277)

Mint a fentiekben láttuk, Miklós második, először 1276. augusztus 9-én adatolt náadorsága legalább egy hónappal korábban, de feltétlenül július 9. előtt kezdődött.³⁹ A tisztségben bekövetkező személycserére július 8-án, egy, a király lórévi táborában lezajlott szűkebb körű tanácsülésen is sor kerülhetett, bár ennek csekélyebb a valószínűsége. A báró 1277. január 17-én még bizonyosan hivatalban — és nem mellesleg gyaníthatóan a Somogy megyében vagy Dél-Zalában tartózkodó király társaságában — volt: maga IV. László említi őt nádorként.⁴⁰ Az utód, Csák Péter kétségtelen keltű forrásban először 1277. november 10-én tűnik fel a tisztségben.⁴¹ A két dátum közötti kilenc hónapos időközt azonban jócskán lerövidíthetjük. Rendelkezünk ugyanis két olyan, az évszám megjelölését mellőző, nyár közepi, illetve végi keltezésű oklevéllel, amelyekben Péter nádort és somogyi ispánt említik, és amelyeket a kutatás egybehangzóan 1277-re datál.⁴² A két forrás közül IV. László augusztus 17-én, Kőrmenden kibocsátott patensével van könnyebb dolgunk: a király az öccsét, András herceget elrabló lázadók elleni hadjárat kapcsán említést tesz „kedvelt és hűséges” bárója, Péter nádor, somogyi ispán és a kunok bírása — feltehetően közelmúltbeli — ténykedésről, és mivel az országnagy nádorkénti hivatalviselése augusztus második felében csak 1277-ben vélelmezhető, a keltezési javaslatot nyugodtan elfogadhatjuk. Másik forrásunk, a nyitrai káptalan által bizonyos P. nádor, somogyi ispán és a kunok bírójának írt, július 14-i datálást tartalmazó jelentése, amit a szakirodalom a nevének kezdő-

39 RA 2713., 2721. sz.

40 RA 2762. sz. A király 1276. utolsó napjaiban Zircen tartózkodott, jan. 20-án pedig a somogyi Lábodon keltezett, ahová feltehetően nyugati irányból, Zala megye érintésével érkezett (RA 2753., 2763. sz.).

41 RA 2823. sz.

42 RP 184. sz.; RA II/2–3. 191. p. (2803. sz.); *Zsoldos*, 2011/a. 21. p.

betűjével jelölt nádor Csák Péterrel való azonosítása nyomán keltez a mondott évre.⁴³ Az identifikációban alighanem nincs hiba, a káptalani jelentés, illetve az abban említett nádori *mandatum* kelteként azonban elviekben a következő év, 1278 is szóba jöhet: nem zárhatjuk ki tudniillik, hogy — a nádori széket 1278 márciusában időközben ismét elfoglaló — Péter még ezen esztendő július derekán is a kormányzat élén állt. Június 19-én kétségkívül ő töltötte be a méltóságot, és mint alább olvashatjuk majd, utóda, Máté első feltűnése a tisztségben 1278. június 27. mellett esetleg július 29. is lehet.⁴⁴ Úgyszintén elképzelhető, hogy a nyitrai kanonoki testület oklevele keltének idején már Máté volt a nádor, de arról a káptalan még nem bírt tudomással, ezért címezte jelentését Péternek.

A fentiek alapján úgy látom, hogy Péter legkésőbb 1277. augusztus derekán vette át a nádori hivatalát Kőszegi Miklóstól, jóllehet a személycserére — mivel a korábbi hetekben az uralkodó a Kőszegi család szövetségesei, vagy akár közvetlenül Miklós és testvérei ellen vezetett hadjáratot a nyugati határszélen — június vége előtt is sor kerülhetett. Ez utóbbi feltételezést támasztaná alá a nyitrai oklevelünk 1278-ra datálása.

Közbenső adatok: 1276. aug. 9./szept. 2.: RA 2732. sz.; 1276., szept. 2. után, dec.?: **RA 2751. sz.**; 1277. jan. 1.: RP 181. sz.; (1277.) jan. 16.: RP 182. sz.

Csák nembeli Máté fia Péter második nádori működése (1277)

Péter a fentiek szerint 1277. január 17. és június-július fordulója között lett — immár másodszer — nádor. Ezen ciklusa idején ismételten betöltötte a somogyi ispánságot is.⁴⁵ Utoljára november 10-én szerepelt a tisztségekben, de — mint-hogy utóda, Pécs nembeli Dénes november 18-án még országbírói minőségben bocsátott ki oklevelet, — a személycserére a november 18. utána hetekben kerülhetett sor.⁴⁶

Közbenső adatok: (1277.) aug. 17.: RA 2802. sz.; 1277. szept. 2./nov. 18.: **RA 2824. sz.**

43 RP 184. sz.; *Zsoldos*, 2011/a. 21. p.; *Szócs*, 2014. 85. p.

44 RA 2870. sz.; RP 188. sz.

45 *Zsoldos*, 2011/a. 33., 194. p.

46 RA 2823. sz.; RI. 147. sz.

Péc nembeli György fia Dénes második nádorsága (1277–1278)

A báró 1277 utolsó legfeljebb másfél hónapjában a nádori méltósággal együtt a somogyi ispánságot is átvette Csák Pétertől. Dénes nádorsága minden valószínűség szerint 1278 elején, április 3. előtt véget is ért. E napon ugyanis utóda (és egyben elődje), Csák Péter már oklevelet bocsátott ki.⁴⁷ A kutatás Dénes egy évszámot nem tartalmazó — de egyhangúlag 1278-ra datált —, *Invocavit* mevasárnap lejegyzett kiadványát tekinti az országnagy második nádori hivatalviselése utolsó adatának. Az egy Somogy megyei hatalmaskodási ügy kapcsán keletkezett oklevél napi kelte eszerint március 6., Szöcs Tibor is e dátum alatt adta közre regesztáját.⁴⁸ Szöcs — Karácsonyi János azonos érvelése nyomán — azzal indokolja a kelteztést, hogy a szóba jöhető évtizedekben a nevének kezdőbetűjével jelölt Dénes február-március fordulója táján egyidejűleg csak 1278-ban töltötte be a nádori méltóságot és Somogy megye ispánságát. Ez a megállapítás azonban nem feltétlenül helytálló; könnyen lehetséges, sőt valószínű, hogy Dénes harmadik nádorsága idején, 1284 első felében szintén viselte a somogyi ispáni tiszteletet. Mindazonáltal a hagyományos történelmi kelteztés mégsem elhibázott, helytálló voltát ugyanis a Dénes oklevele értelmében eljáró Somogy megyebeli bírák jelentéstele bizonyítja.⁴⁹ Iharos fia Gergely és két társa már Péter nádornak címezték és küldték meg jelentésüket, de mivel egyfelől abban az említett perjogi cselekmények minden lényegi adata megegyezik a Dénes oklevelében foglaltakkal, sőt megbízójukként a volt nádort nevezik meg, másfelől pedig Péter csak egyetlen évben, 1278 folyamán követte Dénest közvetlenül a nádori méltóságban, a kiadvány csakis 1278-ban keletkezhetett. A fentiek szerint 1278. március 6-án még biztosan Dénes látta el a nádori feladatokat, bő két hét múlva, 22-én, Iharos fia Gergelyék oklevelének keltekor azonban már Péter volt az ország nádora.

Csák nembeli Máté fia Péter harmadik nádori ciklusa (1278)

Péter nádorrá való harmadik kinevezésére tehát 1278. március közepe táján került sor, a nádori szék mellé ezúttal is a somogyi ispáni tiszttársult. Az országnagy,

47 RA 2825. sz.; *Zsoldos*, 2011/a. 194. p.; RP 186. sz.

48 *Karácsonyi János*: A hamis, hibáskeltő és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. Bp., 1902. 106–107. p.; 104. sz.; *Zsoldos*, 2011/a. 21. p.; RP 171–172. p. (185. sz.)

49 *Zsoldos*, 2011/a. 195. p.; Árpádkori oklevelek 1095–1301. Közzé teszi ifj. Kubinyi Ferenc. Pest, 1867. (Magyar Történelmi Emlékek I.) 109–110. p.

mint arról szó esett, április 3-án oklevelet adott ki: egy határvita lezárását rögzítette, illetve bizonyította a Pesten kiállított dokumentumban.⁵⁰ Ez a nádori tisztségviselése legfeljebb három, esetleg négy hónapig tartott: június 19-én még kétségkívül ő állt a bárói kormányzat élén, nyolc nappal később, vagy — mint azt a továbbiakban részletesen tárgyalom — július 29-én viszont már utóda töltötte be a méltóságot.⁵¹

Közbenső adatok: 1278. ápr. 3.: RP 186. sz.

Csák nembeli Máté fia Máté első nádorsága (1278–1280)⁵²

Máté első felbukkanása a nádori hivatalban saját, évszám nélkül, Szent László király ünnepén, Kapuvárott kelt, de csaknem bizonyosan 1278 nyarára datálható oklevele.⁵³ A kiadvány készültének időpontja a címzett, N. választott esztergomi érsek és királyi kancellár személye alapján, aki Kán nembeli Miklóssal azonos, szinte kétségtelen. Más a helyzet azonban véleményem szerint a napi dátum meghatározását illetően. A szakirodalom június 27-re, lovagkirályunk két ünnepe közül annak halála napjára keltezi a nádori levelet.⁵⁴ Elgondolkodtató ugyanakkor, hogy nyolc nappal korábban, az ország másik végében, a Temes mentén fekvő Csanádon kiállított oklevelében IV. László Csák nembeli Pétert nevezi nádornak, aki — mivel a király a csak ténylegesen hivatalban lévő nádort megillető *iudex Cumanorum* címet is feltünteti bárója neve — 1278. június 19-én még biztosan betöltötte a méltóságot.⁵⁵ Leváltására az ezt követő napokban-hetekben kerülhetett sor, a személycsere és a tisztség átadása-átvétele pedig alighanem gördülékenyen és gyorsan lezajlott, tekintve, hogy mind Péter, mind utóda, egyben fivére, Máté, aki akkor éppen a mosoni, vasi és bányai ispáni hivatalokat viselte, mindvégig a király kíséretében tartózkodott feltehetőleg nem csupán Csanádon, de az uralkodónak az ország középső részébe, Székesfehérvárra való visszatérésekor, majd

50 Zsoldos, 2011/a. 21. p.; RP 186. sz.

51 RA 2870. sz.; RP 188. sz.; Zsoldos, 2011/a. 21. p.

52 Karácsonyi, 1995. 340–342. p.; Wertner Mór: Az árpádkori nádorok genealogiája. (Második, befejező közlemény.) 46. Csák nb. (II.) Máté. In: Turul, 16. (1898) 120. p.; Kristó, 1986. 32–40. p.; Kristó Gyula: Máté 1. In: KMTL 446. p.

53 RP 188. sz.

54 Zsoldos, 2011/a. 21. p.; RP 188. sz.

55 RA 2870. sz.

július elején, az Ausztria elleni hadjárat kezdetekor is.⁵⁶ Ilyenformán, mivelhogy Máté nyolc nap alatt nehezen érhetett volna Csanádról az onnét mintegy 350 km-re fekvő Kapuvárra, úgy vélem, oklevelének napi kelte inkább július 29., a szent király másik ünnepnapja; a dátum szövegéből egyszerűen kimaradt a *depositio* szó.

Máté első nádorsága időszakából összesen 17 saját kiadványáról tudunk, ezek közül kilenc oklevél eredetiben, négy átírásban, három tartalmi kivonatban maradt fenn, egy pedig csak kiadásból ismert.⁵⁷ E tisztégviselése utoljára a király 1280. július 19-én kelt kiadványban adatható, a nádorsággal együtt elnyert somogyi ispáni tisztséget ekkor is betöltötte, valamint 1279-ig soproni, és legalább ugyanezen év elejéig bányai ispán is volt.⁵⁸ Utóda, Aba nembeli Finta első alkalommal 1281. szeptember 21-én bukkan fel nádorként, de mint alább látni fogjuk, nem kizárt, hogy már augusztus elején elnyerte a méltóságot.⁵⁹

Közbenső adatok: 1278. okt. 29.: RP 190. sz.; 1278. dec. 20.: RP 191. sz.; (1278 legvége/1279. jan. legelső napjai:) RP 193. sz.; (1279. jan. legeleje körül:) RP 194. sz.; 1279. febr. 5.: RP 195. sz.; (1279. márc. 21.): RP 196. sz.; 1279. máj. 28.: RP 198. sz.; 1279. júl. 25.: RP 201. sz.; 1279. aug. 6.: RP 202. sz.; (1278. június 19/1280 első fele:) RP 205. sz.; (1278. június 19/1280 első fele:) RP 206. sz.; (1279. vagy 1280.) máj. 12.: RP 207. sz.

Aba nembeli Dávid fia Finta nádori hivatalviselése (1280–1281)⁶⁰

Aba nembeli Finta nádori működésének kezdetét és végét csak viszonyítottan határozhatjuk meg. A báró három saját kiadványáról tudunk: ezek egyike az egri káptalan 1281-ben napi dátum nélkül lejegyzett tartalmi átírásában maradt fenn, a másik egy eredeti formájában megőrződött oklevelét évszám nélkül, vélhetően szeptember 21-én, Pesten bocsátotta ki, míg a harmadik dokumentum egy szintén tartalmi átírásban fennmaradt, december 6-án, Ladányban kelt kiadvány.⁶¹ Ez

56 RA 2870. sz.; *Zsoldos*, 2011/a. 131., 171., 225. p.

57 RP 188., 190–196., 198., 199., 201. 202., 204–207. sz.

58 RA 3056. sz.; *Zsoldos*, 2011/a. 131., 194., 199. p.

59 *Zsoldos*, 2011/a. 22. p.

60 *Karácsonyi*, 1995. 37–38. p.; *Wertner Mór*: Az árpádkori nádorok genealogiája. (Második, befejező közlemény.) 47. Aba nb. Szalánczi Finta. In: *Turul*, 16. (1898) 120–121. p.

61 RP 208–210. sz.

utóbbi oklevél kiadásának éve sajnos mindkét átírásban hiányos, mindössze az állapítható meg, hogy az 1280-as években készült, az 1281 utáni időszak azonban archontológiai adataink fényében biztosan kizárható.⁶² Mivel legjobb tudomásunk szerint Finta csupán egy ízben viselte a nádori méltóságot, és elődje, Csák nembeli Máté utoljára 1280. július 19-én tűnik fel nádorként egy királyi oklevél méltóságsorában, másrészt viszont csaknem bizonyosnak tekinthetjük, hogy 1281 nyarán már szemben állt az uralkodóval, sőt július végén IV. László sereggel vonult ellene és több várát is megostromolta, erre az időre kell tennünk leváltása *terminus ante quemjé*t is.⁶³ Ennélfogva a szakirodalomban szeptember 21-re datált *testimonialisa* csak 1280-ban kerülhetett kiadásra, amit közvetve a pesti kelet-hely is alátámaszthat, lévén kevéssel azelőtt, szeptember 10-én Péter országbíró a szomszédos Budán tartózkodott.⁶⁴ Szeptemberi oklevelében ugyanakkor a nádor elmondja, hogy azért sújtotta bírsággal Óvári Konrád egyik jobbágját, mert az korábbi írásbeli rendelkezése szerint a Szent Szűz ünnepe nyolcadát követő napon köteles lett volna bemutatni előtte a váradi konvent egy privilegális oklevelét, amit azonban Galambos elmulasztott, sőt maga helyett sem küldött senkit a kijelölt terminusra. Hogy Mária emléknapjai közül jelen esetben valóban a szeptember 8-i ünnepről van szó, az csak valószínűsíthető, de akár augusztus 15-ével, Mária mennybevételének ünnepével is számolhatunk. Ha ez utóbbi dátum lenne a keltezés alapja, a nádori bizonyosságlevél kiadásának időpontját augusztus 23-ra kellene módosítanunk, ami nem áll ellentétben ismert archontológiai adatainkkal. A főur Szűz Mária ünnepének nyolcada előtti keltezett, maga által hivatkozott kiadványa kapcsán felmerült, hogy azt Finta esetleg a nádori székbe jutását megelőző időpontban is kibocsáthatta, ezt azonban — az időpontok közeli volta ellenére — az alábbi két okból is kizárhatónak gondolom.⁶⁵ Az Aba nembeli előkelő nádorsága előtt, illetve gyaníthatóan egészen kinevezéséig az erdélyi vajdai hivatalt töltötte be, nyugat-magyarországi peres ügyekben pedig sem mint vajda, sem mint megyésispán, de még mint helyi nagybirtokos sem volt illetékes. Az oklevélben tárgyalható hasomló eljárások a nádorhoz és az országbíróhoz, azok helyetteseihez, valamint a megyei hatóságokhoz tartoztak. Jelen esetben is pont azt látjuk, hogy a nádor egy korábbi rendelkezésének figyelmen kívül hagyása miatt, mintegy rutinszerűen bírságolja meg az említett Galambost, ellenben még csak utalást

62 Zsoldos, 2011/a. 22. p.

63 Zsoldos, 2011/a. 22. p.; RA 3056. sz.; Zsoldos Attila: Téténytől a Hód-tóig. (Az 1279 és 1282 közötti évek politikatörténetének vázlatja.) In: Történelmi Szemle, 39. (1997) 91–93. p.

64 RP 208. sz.; RI 158. sz.

65 RP 265–266. p. (334. sz.)

sem tesz rá, hogy néhány héttel korábban még más bírói minőségében vagy más főúri tisztség viselőjeként járt volna el.⁶⁶ Új hivatala elfoglalásának idejét tovább pontosíthatjuk: minthogy a bírói fórumok előtti megjelenés időpontját általában legkevesebb az arról való intézkedést követő 10–14. napra tűzték ki, okkal feltételezhetjük, hogy Finta legkésőbb 1280. szeptember első napjaiban adta ki első diplomáját Galambos ügyében, azaz akkor már ő lehetett a világi kormányzat feje. Összegezve: Finta 1280. július 19. után és szeptember második hete, legkésőbb 15. előtt jutott a nádori székbe.

Finta utolsó hivatalbeli feltűnése az 1281. év április 15. előtti időszakára tehető: a király évszámmegjelölés nélkül, uralkodása kilencedik esztendejében az egri püspökség javára kiállított, nem minden gyanútól mentes privilégiumának — a világi előkelők tekintetében rendkívül hiányos — méltóságosrában szerepel, ráadásul felettébb szokatlan módon a tárnokmester után, a lista legvégén.⁶⁷ Az oklevél Bertalan alkancellár, egri prépost keze által kelt, ugyanezen év április 15-én azonban már bizonyos Acho mester volt a királyi alkancellár.⁶⁸

Közbenső adatok: 128(0). dec. 6.: RP 209. sz.; (1280. szept. 21./1281. ápr. 15.): RP 210. sz.

Héder nembeli Kőszegi Henrik fia János (Iván) első nádori méltóságviselése (1281)⁶⁹

Zsoldos Attila Henrik fia János első nádori ciklusa első adataként a nádor évszám nélkül, Keresztelő Szent János ünnepe (június 24.) másnapján, Csesznek vára alatt kibocsátott oklevelét jelöli meg.⁷⁰ A báró ezen évbéli nádori működése kétségtelen, két – még ha csak évszámmal is keltezett – kiadványban is szerepel a méltóság betöltőjeként, ezek egyike ráadásul egy királyi adománylevél. A másik

66 Zsoldos, 2011/a. 39. p.; RP 208. sz.

67 RA 278–279. p. (3113. sz.)

68 Zsoldos, 2011/a. 112. p.

69 Karácsonyi, 1995. 601–607. p.; Révész Ferenc: Németsújvári Iván. Élet- és jellemrajz. In: Erdélyi Múzeum, 8. (1891) 49–71., 133–158., 222–246. p.; Wertner Mór: A Güssingiek. Első és második közlemény. In: Századok, 29. (1895) 48–64., 136–141. p.; Uő: Az árpádkori nádorok genealogiája. (Második, befejező közlemény.) 48. Héder nb. Güssingi János (Iván). In: Turul, 16. (1898) 120. p.

70 Zsoldos, 2011/a. 22. p.

irat a győri káptalan neki küldött jelentése, amely egyértelműen azonosítja személyét (*filius quondam Herrici bani*).⁷¹

IV. László király említett oklevele pontosabban is datálható. A szöveg említi ugyanis az Aba nembeli Finta (volt) nádor elleni hadjáratot, valamint Gede vár ostromát, amelyre nagy valószínűség szerint az év (1281) nyarán, leginkább július vagy augusztus hónapban került sor, azaz a királyi pápens legkorábban ekkor készült.⁷² Jóllehet a királyi adománylevél szövege alapján nem teljesen egyértelmű, hogy a Finta elleni hadművelet idején János már nádor volt-e, de jóval valószínűbb, hogy a tisztséget akkor már ő töltötte be. Így tehát vélelmezhető, hogy a méltóságot 1281. július közepe–utolsó harmada előtt vette át.

Jánosnak Csesznek vár mellett, évszám nélkül kiadott parancsát Lindeck-Pozza helyezte 1281-re, amit Zsoldos is elfogadott. Szöcs Tibor azonban meggyőző érveléssel már 1301/1302 és 1307 közé datálta azt.⁷³ Ismeretes ugyanakkor János nádornak egy másik, Cseszkenen, 1303. július 3-án kibocsátott oklevele is, amelyet szintén a győri káptalanhoz intézett. Ezért úgy látjuk, hogy a báró hatalmi körzete határán lévő kelethely és a két *datatio* feltűnő, nyolc napnyi közelsége okán a június végi kiadványt valóban az interregnum időszakára, egészen pontosan 1303 nyarára datálhatjuk.⁷⁴ Amennyiben a keltezési javaslat helytálló, úgy elképzelhetőnek tartom, hogy János nádor szóban forgó Veszprém megyei tartózkodása I. Károly Buda vára, illetve — az udvarát ott berendező — Vencel király elleni, az előző év szeptemberében végrehajtott támadásával állt összefüggésben.⁷⁵ Jelesül az oligarcha talán azért ment Csesznekre, hogy a Károly pártján álló, annak seregében derekasan vitézkedő Cseszneki Jakab fiait megbüntesse, birtokaikat feldúlja és esetleg várukat elfoglalja. Persze az is lehetséges, hogy egyszerűen János egy újabb, az erősség megszerzésére irányuló hatalmaskodásáról volt szó.

Zsoldos hasonlóképpen 1281-re datálta János nádor egy szintén évszám nélküli, Szent Mihály nyolcadának hetedik napján, azaz október 12-én, Kőszegen kiállított oklevelét.⁷⁶ Ezen kiadványában a nádor megbírságolja Péter fiait, Mártont és Ehellöst, amiért azok András ispán fiai ellenében elmulasztottak megje-

71 RA 3126. sz.; UBB II. 156–157. p.

72 Magyarország történeti kronológiája. I. kötet. Főszerk. Benda Kálmán. A vonatkozó rész Solyomosi László munkája. Bp., 1986. (A továbbiakban: MTK I.) 176. p.; *Kádár*, 2016. 30–31. p.

73 UBB II. 148. p.; *Zsoldos*, 2011/a. 22 p.; RP 260–261. p.

74 HO IV. 106. p.

75 *Kádár Tamás*: Harcba a koronáért. I. Károly (Róbert) király uralkodásának első éve 1305 végéig. In: *Történeti Tanulmányok*. 23. Debrecen, 2015. 68–71. p.

76 RP 228. sz.; *Zsoldos*, 2011/a. 22. p.

lenni színe előtt, és senkit sem küldtek maguk helyett. Az oklevelet Szöcs az abban szereplő személyek, illetve a köztük folyt hosszú pereskedés alapján János egy másik, szintén évszám nélküli, Szent István király ünnepén (augusztus 20.), Vasváron lejegyzett ítéletlevelével hozta összefüggésbe, illetve keltezte 1287 őszére.⁷⁷ Érvelését a kőszegi kiadvány tekintetében azonban nem fejtette ki, csak a másik irat kommentárjához irányította az olvasót, ahol viszont véleményem szerint néhány kérdést nyitva hagyva nyilatkozott. Ezek között a leginkább megkerülhetetlenek az tünik, hogy János az októberi kiadványában nem, míg a vasvári oklevél *intitulatió*jában feltünteteti soproni ispánságát, amely tényt elvileg magyarázhatnánk azzal is, hogy az egyszerűen lemaradt a nádori cím után. A vélelmezést azonban a legkevésbé sem támogatja az a körülmény, hogy a korszak több tucatnyi nádori oklevele között csak elvétve találunk egy-kettőt, amelyben az országnagy a címzéséből elhagyta volna egyidejűleg viselt ispáni tisztségeit, sőt az egyszerű bírságlevelek sorában is több „bővített” *intitulatió*jú akad, másrészt viszont János a második nádorsága idején kiadott és teljes szövegében fennmaradt oklevelei mindegyikében — szám szerint hét kiadványban is — feltünteteti a soproni ipánságot.⁷⁸

Kőszegi János nádornak ismeretes még egy évszám nélkül, Szent Kereszt megtalálása ünnepének harmadik napján, május 5-én, Sárváron kibocsátott *mandatuma*, amely nézetem szerint kelhetett 1281 tavaszán is.⁷⁹ A kiadványban János a soproni ispáni címet szintén viseli, ami tagadhatatlanul 1287–1288-es nádorságára mutat inkább, de minthogy 1281-ben egyetlen soproni ispánra sincs adatunk, és legalábbis valószínűsíthető, hogy a báró a nádori méltósággal együtt Sopron megye ispánságát is átvette Aba nembeli Fintától, a sárvári oklevél lehetséges kelteként 1281-gyel feltétlenül érdemes számolnunk.

Az elmondottak alapján Kőszegi János első nádori méltóságviselésének első említését kellő bizonyossággal nem tudjuk napi dátumhoz kötni, a Finta megbabolázása céljából indított, Gedét is érintő hadjáratra való utalás mindazonáltal lényegi fogódzólul szolgál: akkor ugyanis — mivel Csák nembeli Péter 1281. évi nádori méltóságviselése (mint azt alább kifejtem) nem igazolható — minden valószínűség szerint már János volt a nádor.⁸⁰

Pontosan nem datálható adatok: RA 3126. sz.; UBB II. 156–157. p., 157–158. p.

77 RP 228., 234. sz.

78 RP 227., 229–234. sz.

79 RP 229. sz.

80 *Zsoldos*, 2011/a. 22. p.

Csák nembeli Máté fia Péter állítólagos negyedik nádori működése (1281)

Zsoldos Attila Aba nembeli Finta és Csák Máté nádorsága közé, az 1281-es esztendőhöz archontológiai kézikönyvében felvette Csák nembeli Péter nádori hivatalviselését is, amely így a báró negyedik nádorsága lenne.⁸¹ Zsoldos a nyitrai káptalan 1281. április 15-én kiállított oklevele alapján vélemezte Péter nádori működését a mondott évben, magam azonban úgy látom, hogy az országnagy 1281. évi nádorságának ténye kérdéses.⁸² A káptalani irat valóban nádornak nevezi a Csák nembeli előkelőt, mi több: összesen hat említésekor egyetlen alkalommal sem hagyja el neve után a *palatinus* szót, ez ugyanakkor lehet a Péter korábbi nádorságain alapuló tiszteleti címzés is. Ebbéli gyanúkat feltétlenül támogatni látszik, hogy Nyitra megyében a család korabeli intenzív északnyugat-magyarországi térnyerése nyomán Péter alighanem különös tekintéllyel bírt.⁸³ Egy másik, minden valószínűség szerint szintén 1281-ben, május 3-án kelt oklevél szövegében a báró nemkülönben nádori címmel szerepel, de ott még inkább esélyes, hogy nem a valós közhatalmi viszonyoknak megfelelően nevezték meg Pétert. IV. László Budán kiadott parancsleveléről van szó, amelyben a király felemlíti a főúr öt évvel korábbi veszprémi dülását, de mivel a botrányos esemény időpontjában bizonyosan Péter töltötte be a nádori tisztséget, valószínű, hogy a neve mellett álló *palatinus* cím nem az aktuális, 1281 tavaszi helyzetet tükrözte, hanem kizárólag az egykori nádori státuszára utalt.⁸⁴ Péter 1281. április közepi nádorsága elvileg nem kizárt: egyfelől Fintát vélemezhetően legkésőbb augusztusban leváltotta a király, másrésztől Kőszegi János hivatalba lépésének időpontja nem ismert, csupán annyi tudható biztosan a dologról, hogy valamikor 1281 folyamán vette át a tisztséget. Mint láttuk: nem képtelenség, hogy ez már május eleje előtt megtörtént, Jánosnak ugyanis van egy 1281. május 5-re is datálható parancslevele, amely — amennyiben valóban 1281. tavaszi keltű — gyanakvást ébresztően közel esik időben Péter április közepi nádorként említéséhez.⁸⁵ Ha Péter ugyanebben az évben mégis betöltötte a nádori méltóságot, tisztségviselése igen rövid ideig, talán néhány hónapig, esetleg fél évig tarthatott. Ez akár

81 Zsoldos, 2011/a. 22. p.

82 Hazai okmánytár. (Codex diplomaticus patrius.) VI. kötet. Kiadják Ipolyi Arnold, Nagy Imre, Véghely Dezső. Bp., 1876. 266–267. p.; Zsoldos, 2011/a. 22. p.

83 Kristó, 1986. 30., 40., 52. p.

84 RA 3109. sz.

85 RP 229. sz. Szócs Tibor az oklevelet János második nádorsága idejére (1287–1288) datálja (uo.).

magyarázatul szolgálhatna arra a — szintén Zsoldos véleményének helytállóságát megkérdőjelezni alkalmas — kérdésre is, hogy az országnagynak ezen nádorsága idejéből miért nem maradt fenn kiadványa, okleveles forrásainkban miért nincs nyoma egyetlen ekkori intézkedésének sem: működése időtartamának rövidre szabott volna lehetne a válasz. Mindazonáltal, a 13. század végén kevés báró akadt, aki bármennyire is kevés ideig ült a nádori széken, de oklevelezésének nincs kézzelfogható, vagy legalábbis más forrásból ismert bizonyítéka. Összegezve a fentieket: magam módfelett kétségesnek gondolom Csák Péter 1281. évi, negyedik nádorságát, és az archontológiai adatsorban való szerepeltetésével nem tudok egyetérteni.

Csák nembeli Máté fia Máté második nádori működése (1282–1283)

Máté, mint azt Zsoldos Erzsébet idősebb királyné egy beremeni keltezésű oklevele alapján megállapította, valamikor 1282. március 31. előtt foglalta el másodszer is a nádori széket.⁸⁶ Az anyakirályné ezen, Mátét nádorként említő kiadványának dátuma nem tartalmaz évszámot, de minthogy az abban foglalt megegyezés végrehajtásától a pécsi káptalan 1282. november 6-án tett jelentést a királynak, Erzsébet oklevelét bizvást ugyanazon év március utolsó napjára keltezhetjük. A királynéi diplomából azt is megtudjuk, hogy a peres felek közötti megállapodás Máté nádor és más bárók békebíráskodása révén jött létre, ami talán megengedi azt a feltételezést, hogy az országnagy már hetekkel, vagy akár hónapokkal korábban is betöltötte az első számú világi tisztséget. Máté második nádorsága idejéből három általa kiadott oklevélről van tudomásunk: egy csak említésből ismert, 1282. július 20. előtt, továbbá egy 1282. augusztus 25-én, és egy 1283. április 15-én kelt, eredetiben fennmaradt diplomáról.⁸⁷ Ez utóbbiakban a pozsonyi, soproni és somogyi ispán mellett a kunok bírójának is címzi magát, így kétségtelen, hogy 1282. márciusa és 1283. április közepe között ő volt az ország nádora.

Máté 1283. áprilisi oklevelében halála esetére tett különböző rendelkezéseket, a későbbiekben pedig egyrésről már csak mint elhunyt személy bukkan fenn

86 Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. *Regesta ducum, ducissarum stirpis Arpadianae necnon reginarum Hungariae critico-diplomatica*. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerk. Zsoldos Attila. Bp., 2008. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 45. A továbbiakban: RD.) 139. sz.; *Zsoldos*, 2011/a. 22. p.

87 RP 211–213. sz.

forrásainkban, másrészt utóda a nádorságban az év kora nyarától adatolható, így a kutatás alighanem helytállóan vélelmezi, hogy kevéssel utolsó kiadványa elkészültét követően, talán még április-május folyamán leköszönt a méltóságról vagy meg is halt.⁸⁸

Közbenső, vagy teljes bizonyossággal nem datálható adatok: (1282. márc. 31./1282. júl. 20.:) RP 211. sz. (a király említi meg nem nevezett, de minden valószínűség szerint hivatalban lévő nádora oklevelét); (1282. júl. 20.:) RP 3152. sz. (a király név nélkül említi nádorát); 1282. aug. 25.: RP 212. sz.

Péc nembeli György fia Dénes harmadik nádorsága (1283–1284), illetve állítólagos negyedik nádori méltóságviselése (1284)

A báró harmadszor és egyben — nézetem szerint — utoljára az 1283. április 15. és szeptember első napjai között eltelt nagyjából négy és fél hónap folyamán nyerte el a nádori méltóságot.⁸⁹ 1283. szeptember 10-én kelt, ugyanazon év június 20-i pápensét megerősítő adománylevelében a király elmondja, hogy mint azt megtudta, a birtokaiktól általa megfosztott „hebegő” Henrik fiait hatalmaskodás címén Dénes nádor és Gergely somogyi ispán is elítélte korábban.⁹⁰ Felmerül ugyanakkor, hogy Dénes és Gergely együtt bíraskodva, avagy külön-külön, egymástól függetlenül marasztalta-e el a vádlottakat, valamint hogy a közös ítélethozatalra vagy a bírói végzésekre mikor került sor. A kérdésekkel korábban már kétszer is részletesen foglalkoztam, itt egy újabb — a nádor és Gergely ispán együttes bíraskodása mellett felhozható — érvel egészítem ki az ott elmondottakat.⁹¹

A szóban forgó hatalmaskodás Csapó fia András Páh nevű birtokán történt, a mai Alsó-, vagy Felsőpáhokkal azonosítható Zala megyében.⁹² Gergely somogyi ispánként elvileg csak a saját megyéjében ítélezhetett, Zala az ottani ispán illetőségéhez tartozott. Gergely zalai ispánságáról azonban nem tudunk, gyanít-

88 *Karácsonyi*, 1995. 342. p.

89 RP 213., 215. sz.; *Zsoldos*, 2011/a. 22. p.

90 RA 3262. sz.; RP 215. sz. Vö.: *Wertner Mór*: Az árpádkori nádorok sorozata. Helyreigazítások és meghatározások. In: *Történelmi tár*, 17. (1894) 11. p.

91 *Kádár*, 2016. 38. p.: 60. jegyz.; *Kádár*, 2018. 17. p.: 61. jegyz.

92 Csapó fia Andrásra: *Karácsonyi*, 1995. 848. p.

hatóan azért, mert nem is töltötte be ezt a tisztséget.⁹³ Ugyan nem lehetetlen, de valószínűtlen annak a lehetősége, hogy az uralkodó által a szomszédos megyébe küldött különleges bíróként járt volna el és szolgáltatott volna igazságot a perben, főleg, hogy azt önállóan, bírótárs nélkül tegye. Az az eshetőség ugyanakkor, hogy Gergely unokafivére, Dénes nádor oldalán, annak felkérésére vagy akár a király megbízásából bíraskodott az ügyben, már jóval elképzelhetőbb, ez esetben pedig arra a rokon országnagy harmadik nádori ciklusa elején, 1283. június-július táján kerülhetett sor.

Dénes ezen hivatalviselésének utolsó, vélelmezhető adata a győri káptalan egy évszám nélküli, október 14-én, vagy az azt követő néhány napon belül a nádornak írt jelentése.⁹⁴ Az oklevélben a hiteleshely csak nevének D. kezdőbetűjével jelöli meg a címzettet, és minthogy a korszakban a Péc nembeli báró személyén kívül más, a *iudex Cumanorum* címet is viselő alternatíva nem merül fel, azt csak Dénessel azonosíthatjuk.⁹⁵ Kiadványában a káptalan arról számol be a nádornak, hogy megbízásának kézhezvételét követően Henrik fia Jánoshoz Zerki Jakab nádori emberrel kiküldték képviselőjüket, akik visszatérve elmondták: a nevezettet október 14-én Óvári Konrád ellenében az az eljárás 15. napjára (okt. 28.) megidézték a nádor színe elé. A jelentést Zsoldos Attila IV. László király egy szintén év nélküli, de jóformán teljes bizonyossággal 1284. február 6-ra datálható parancslevele alapján az 1283-as év októberére keltezte.⁹⁶ IV. László mandátumában utasítja a győri káptalant, hogy Zerki Jakab királyi emberrel küldje ki megbízottját Novák birtok határainak megjárására, illetve a fekvőséget, amelyet Heydricus fia János élete végéig (vagy más értelmezés szerint: egész életében) elfoglalva tartott, iktassa Óvári Konrádnak. A győri káptalannak szóló parancslevelével, illetve az egyházi testület arra adott válasza Dénes második nádori ciklusa (1277–1278) idején biztosan nem kelhetett: akkor ugyanis az előkelő októberben nem adatolható a méltóságban.⁹⁷ Első nádorságának (1273–1274) vége nem kizárható, de elég valószínűtlen, hogy a szeptember utolsó napjaiban, Székesfehérvár térségében történt leváltásáról két héttel később Győrben még ne

93 Zsoldos, 2011/a. 233–234. p. Ezt közvetve az is alátámaszthatja, hogy a király még csak nem is utal esetleges korábbi zalai ispáni működésére.

94 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 38 663. A forrás értelmezésében Szócs Tibor nyújtott segítséget, amit ezúton is köszönök neki.

95 Zsoldos, 2011/a. 20–25. p. A csak tartalmi kivonat formájában ismert oklevél az Árpád-kori nádorok kiadványait közreadó kötetből sajnálatos módon kimaradt.

96 RA 3287. sz.; Zsoldos, 2011/a. 22. p.

97 Zsoldos, 2011/a. 21. p.

tudtak volna, ráadásul akkor az oklicsi ispáni címet is viselte, és rendre használta is kiadványaiban, az pedig a jelentés címzésében nem szerepel.⁹⁸ 1283, harmadik nádorsága vonatkozásában ellenben nem szembesülünk ezen problémákkal: az öt követő nádor csak 1284 júliusától mutatható ki a méltóságban, az oklicsi ispán személye pedig nem ismert. Így — mivel nem mellesleg a báró tisztségviselésére 1283 szeptemberéből további adatokkal is rendelkezünk: jelesül Óvári Konrád egy másik perében keletkezett, akkora datálható oklevelek szintén Dénest nevezik nádornak — Zsoldos keltezése alighanem helyes.⁹⁹

A Novák birtok határjárásáról és iktatásáról rendelkező királyi oklevél egyértelműen kapcsolatban áll a győri káptalan 1283. októberi jelentésével, és napi dátuma, valamint kelethelye alapján valóban csaknem teljes bizonyossággal 1284 februárjára helyezhetjük. A Kőszegiek elleni, Borostyánkő elhúzódozó ostromával, február második felében záruló országos hadjárat idején minden valószínűség szerint még Dénes volt a nádor (aligha gondolhatjuk, hogy a király épp akkor nevezte ki utódaul Kőszegi Miklóst, amikor annak fivérei, de legalábbis János ellen hadat viselt), és ugyanez joggal feltételezhető az év első felére vonatkozóan is. Zsoldos Attila úgy rekonstruálta a szóban forgó időszak eseményeit, hogy Miklós valamikor 1284. július 2. előtt vette át a nádori méltóságot Dénestől, aki azonban egy hónapon belül, legkésőbb augusztus elejéig, immár negyedszerre is visszakapta azt, majd szintén nagyon rövid időn belül, augusztus 20. előtt újfent kénytelen volt átadni azt Miklósnak. Magam a nádori tisztségben 1284 közepén történt személycserék tekintetében nem tudom osztani a fenti véleményt. Mielőtt ellenérveimet kifejténém, érdemes leszögezni, hogy Dénes nádorsága 1284-ben gyaníthatóan nem halála miatt ért véget: alighanem vele azonosítható az a Dénes nevű előkelő, aki a következő évben a királynéi tárnokmesterség és a zalai ispánság betöltőjeként szerepel.¹⁰⁰

A báró 1284. augusztus eleji nádori hivatalviselésének, egyben az országkormányzat élére való rövid visszatérésének állítólagos emléke a somogyvári konventnek a mondott hónap 5-én kelt kiadványa. A hiteleshely oklevelében azt olvassuk, hogy a monostorban megjelenő, időközben megegyezésre jutó és a per-től visszalépő feleket — egy bemutatott oklevél szerint — bizonyos D. nádor és somogyi ispán tanúk állítására, illetve a hiteleshely előtti megjelenésre utasította. Az országnagyot bízást a korábbi kétszeres nádorral azonosíthatjuk. Jogosan felvetődő kérdés ellenben, hogy az oklevél keltekor valóban Dénes volt-e a nádor,

98 RP 162–165. sz.

99 Az 1283. szeptemberi kiadványokra: *Kádár*; 2016. 39–40. p.: 61. jegyz.

100 *Zsoldos*, 2011/a. 69. p.; *Kádár*; 2018. 18–19. p.

vagy a somogyvári bencések tévesen, a bárót is érintő kormányzati személyesrekről szóló értesülés hiányában, vagy azokról ugyan tudván, de az intézkedésekor közjogi státuszának megfelelően nevezték meg őt nádorként. Utóda, Héder nembeli Kőszegi Miklós (1284.) július 6-án már bizonyosan nádor volt, az adatokból következő ellentmondás ugyanakkor könnyen feloldható, ha a nádorcsere május–júniusra feltételezzük, továbbá vélelmezzük, hogy arról a somogyi konvent augusztus elején még nem szerzett tudomást. Dénes egy újabb, negyedik, legfeljebb másfél hónapos tisztségviselésének Kőszegi Miklós két nádorsága közé való beékelése tehát — ahogy Szócs Tibor meggyőző érveléssel rámutatott — ha nem is zárható ki, de igencsak feszítettnek, és így kevésbé valószínűnek tűnik. Mindezek fényében, csatlakozva Szócs állásfoglalásához, a magam részéről kérdésesnek látom Dénes vélelmezett negyedik, 1284. július–augusztusi nádorságát.

Közbenső vagy teljes bizonyossággal nemdatálható adatok: 1283. ápr. 15./szept. eleje: UBB II. 69. p.; 1283. szept. 27.: UBB II. 69. p.; 1284, aug. 5. előtt: RP 217. sz.

Héder nembeli Henrik fia Miklós harmadik nádorsága (1284–1285)

Zsoldos Attila Miklós harmadik nádori hivatalviselésének első említését — IV. László király egy év nélkül, Szent Péter és Pál apostolok ünnepét (június 29.) követő negyedik napon, Csege rév mellett kiadott mandátuma alapján — 1284. július 2-ra helyezte. Zsoldos ugyanezen évre datálta Erzsébet (Izabella) ifjabb királyné egy szintén az évszám elhagyásával, Szent Margit vértanú ünnepén (július 13.), Budán kiadott, N. nádornak és pozsonyi ispánnak szóló parancslevelét is, amely így látszólag megerősítené a király kiadványának vélelmezett keltét is.¹⁰¹ (Az N. szigléval jelölt bárót kizárólag Kőszegi Miklóssal azonosíthatjuk, ráadásul a pozsonyi ispáni cím említése harmadik nádori tisztségviselésére mutat, hiszen adatokkal alátámaszthatóan csak 1284–1285 folyamán állt ispánként Pozsony megye élén.¹⁰²) Az előbbi oklevelet első közreadója, Lindeck-Pozza keltezte 1284-re azon indoklással, hogy Miklós nádorsága és pozsonyi ispánsága 1284. január és 1285. június között adatomlható, és az uralkodó 1284. június 25-én Csege határában, július 8-án pedig a csegei révnél tartózkodott.¹⁰³ Az első, Miklós hiva-

101 Zsoldos, 2011/a. 22. p.

102 Zsoldos, 2011/a. 20–25., 186. p.

103 UBB III. 284. p. (No II. 260a).

tali idejének időhatáraitra vonatkozó kijelentés, mint azt alább látni fogjuk, csak részben és feltételesen állja meg a helyét, ellenben a király 1284 júniusában és júliusában valóban legalább egy hónapot töltött Csegén és az attól északra elterülő térségben.¹⁰⁴ A királyi mandátum, kisebb valószínűséggel ugyan, de 1285. július 2-án is kelhetett, és Erzsébet ifjabb királyné parancslevele szintúgy készülhetett 1285 júliusában.¹⁰⁵ A két évszám nélküli diploma kelte körüli kérdéseket azonban zárójelbe teszi Miklós saját, *palatinus et comes Posoniensis* címmel 1284. július 6-án, Pozsonyban kibocsátott oklevele, amelynek tartalma — a pozsonyi prépostság IV. László által adott kiváltságainak megerősítése — alapján majdhogynem teljes bizonyossággal kizárhatjuk, hogy önkényes címhasználatról lenne szó, azaz megalapozottan vélelmezhetjük Miklós nádori méltóságát a fenti időpontra vonatkozóan.¹⁰⁶ Egyúttal teljes bizonyossággal elvethetjük annak a lehetőségét, hogy 1284. július 6. táján egyidejűleg és a király akaratának megfelelő módon két nádor lett volna hivatalban: jelesül hogy Miklós — a későbbi, III. András-kori területi megosztás analógiájára — a nyugati, míg nádortársa, Pécs nembeli Dénes a keleti országrész élén állt volna. Ezt két adat is alátámasztja: egyfelől Miklós három évszám nélkül lejegyzett, de 1284–1285-re datálható kiadványában is viseli a *iudex Cumanorum* titulust, ami a kettős nádorság idején a keleti országrész kormányzatának fejét illette meg, másrésztől, mint azt fentebb elmondtuk, 1284. augusztus elején a somogyvári konvent Dénes nádor bírói intézkedése értelmében járt el, ami az apátság földrajzi elhelyezkedéséből következően csak újabb feltevések megfogalmazása révén lenne magyarázható.¹⁰⁷ Miklós 1284. augusztus 20-án Székesfehérvárott, ugyancsak „nádor és pozsonyi ispán” titulussal a király személyesen tett rendelkezésére írásba foglalta annak egy birtokadományát, ami kétségtelenné teszi, hogy viszonyuk ekkoriban rendezett volt, valamint hogy a nádori méltóságot valóban a báró töltötte be, azaz nem önhatalmú, jogosulatlan címhasználatról van szó.¹⁰⁸

Miklósnak harmadik nádorsága időszakából az említett két oklevélen kívül öt saját kiadványa ismert.¹⁰⁹ Ezek közül a két eredetiben fennmaradt, csak napi datálást tartalmazó diploma kelhetett azonban 1284-ben és 1285-ben is, így elvileg

104 RA 3317., 3318., 3321., 3326. sz.; *Kádár*, 2016. 44. p.

105 A király oklevelére részletesen: *Kádár*, 2018. 118. p.: 48. jegyz.

106 RP 216. sz.

107 RP 217., 223–225. sz.

108 RP 193. p. (219. sz.) A regesztával ellentétben valójában a király nem kérte, hanem szóban utasította nádorát, hogy a szőlőbirtokról oklevelet adjon Bó nembeli Izsép fia János fiainak.

109 RP 220., 221., 223–225. sz.

a december közepén, Karakón kiállított oklevele lehet az utolsó adat méltóságviselésére. Teljes bizonyossággal egy három hónappal korábban, 1285. szeptember 16-án, az uralkodó által kibocsátott pátens tekinthető a hivatalban lévő nádor utolsó feltűnésének.¹¹⁰

Közbenső vagy kellő bizonyossággal nem datálható adatok: 1284. vagy 1285. júl. 2.: UBB III. 284. p.; 1284. vagy 1285. júl. 13.: RD 220. sz.; 1285. jan. 1.: RA 3348. sz.; 1284: RP 220. sz.; 1284. vagy 1285. okt. 16.: RP 223. sz.; 1284., vagy 1285. dec. 13. előtt: RP 224. sz.; 1284. dec. 15. vagy 1285. dec. 14.: RP 225. sz.

Aba nembeli Bökény fia Makján nádorsága (1286)¹¹¹

Makján nádorságára az egyetlen vitán felüli adatunk saját, 1286. október 13-án, a pataki erdőispánság névadó székhelyén kiadott bizonyáglevele.¹¹² Oklevelében az előkelő elmondja, hogy amikor a király parancsa szerint az ország bejárása idején a bűnözők megzabolázása végett Zemplén megyében közgyűlést tartott, bizonyos Simon fia Tamás különböző bűncselekményekkel vádolta meg Butkai András fia Andrászt. A vád igaznak bizonyult, de a felek a nádor engedélyével fogott bírákhoz fordultak, akik méltányos megegyezést hoztak létre köztük: András örökös birtoklásra Tamásnak átengedte egy Ung megyei fekvőségét. Megállapodásukkal ezután visszatértek a nádor színe elé, aki azt helybenhagyta, és arról részükre oklevelet adott.

A rövid per előzményeinek említéséből (az uralkodó megbízta Makjánt, hogy tegyen nagybírói körutat az országban, aki annak keretében Zemplénbe, illetve Patakra látogatott), továbbá az eljárás lefolyásának ismertetéséből gyanítható, hogy az oklevél keltetők a báró már több hete, vagy akár több hónapja elfoglalta a nádori széket. Nincs különösebb okunk feltételezni ugyanis, hogy a gonosztevők felkutatására és megbüntetésére az országnagy más méltóság viselőjeként, vagy

110 RP 225. sz.; RA 3388. sz.

111 *Karácsonyi*, 1995. 39., 67. p.; *Wertner Mór*: Az árpádkori nádorok genealogiája. (Második, befejező közlemény.) 51. Aba nb. Matján. In: *Turul*, 16. (1898) 121. p.

112 RP 226. sz. Csak röviden jegyezzük meg: a szakirodalom hagyományos álláspontjával ellentétben nem bizonyítható, legfeljebb vélelmezhető, hogy Makján nádor apja lett volna az a György fia Albert nevű nemes, akit 1264-ben fehérvári johannita konvent említ oklevelében (Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tomus IV/3–VII/5. Studio et opera Georgii Fejér. Budae, 1829–1841. [A továbbiakban: CDH.] IV/3. 246–248. [247.] p.; *Karácsonyi*, 1995. 973. p).

rendkívüli különleges felhatalmazás birtokában indult volna, annál is kevésbé, mert megbízatása országos érvényű volt. Zemplénre és a környező területekre feltehetőleg személyes okokból esett a választása, maga onnét származott, birtokai java részt arra feküdtek, és ennek köszönhetően nyilván kiváló helyismerettel rendelkezett Patak térségében.¹¹³ Makján nádorrá való kinevezésére az 1286. júniusi, Rákoson megrendezett országgyűlés jó alkalmul szolgálhatott, de természetesen az sem kizárható, hogy már korábban megkapta a méltóságot.

Véleményemet, miszerint Makján legkésőbb 1286. szeptember derekán—második felében lépett hivatalba, egy másik kiadvány információi is alátámasztják. Az ún. *damus pro memoria*-oklevél szerzőjét Szócs Tibor — elsősorban a pecsétfolt mérete, és a forrásban szereplő személyek Ugocsa megyei illetősége alapján — nagy valószínűséggel Makján nádorral azonosította.¹¹⁴ A szóban forgó kiadvány a meg nem nevezett kiadójának egy peres eljárásban hozott rendelkezéséről tájékoztat, és egyes szám harmadik személyben említ egy M. sziglával jelölt nádort. Az őrá vonatkozó szavakat azonban — minden valószínűség szerint még az irat lejegyzésekor — áthúzták, de vélhetően nem azért, mert a „javítás” időpontjában nem egy M. kezdőbetűs nevű országnagy állt volna a bárói kormányzat élén. Az áthúzott szövegrészben a következő olvasható: *magister Achylles procuratoriis M. palatini*, ami azonban így nehezen érthető szerkezet. Igaza lehet Szócsnek, akinek értelmezése szerint „Achilles bizonyos M. nádor ügyvédvalló levelével” jelent az oklevél kiadója előtt — tehát kiegészítendő a *cum litteris* kifejezéssel.¹¹⁵ További kérdés, hogy az M. szigla melyik nádor nevének rövidítése lehet? A felmerülő alternatívák közül a történész Mojs fia Mojsot, valamint Csák nembeli Máté fia (I.) Mátét azon indoklással zárta ki, hogy azok rendszeresen Nyugat-Magyarországon tartózkodtak, Szentemágocs nembeli Mihály, illetve Csák nembeli Péter fia (II.) Máté személyét pedig azért vetette el, mert „ők a nádori hivatal megosztása idején mindketten a 'dunáninenni', vagyis a nyugat-magyarországi ország-rész felett bírtak fennhatósággal”, és nem valószínű, hogy az ország északkeleti régiójában lakó nemesek épp valamelyiküktől kértek volna ügyvédvalló oklevelet. Utóbbi teóriával magam is egyetértek, az viszont már erősen megingatja a feltevés helytállóságát, hogy alább kifejtendő nézetem szerint Szentemágocs nembeli Mihály és a későbbi oligarcha, Csák Máté egyedül, azaz nádortárs nélkül látta el országbároi hivatalát, következésképp nádori működésük teljes időszakában az

113 *Karácsonyi*, 1995. 67. p.; *Kandra Kabos*: Az Aba-származású Debrei-család. In: *Turul*, 10. (1892) 184–185. p.

114 DPM 128–130. p. (113. sz.)

115 DPM 129. p.

ország egész területe joghatóságuk alá tartozott. A már így is bizonytalan képet még egy, Szöcs által nem említett eshetőség bonyolítja: Mizse nádor — jóllehet pozitív adatunk nincs akkori méltóságviselésére — a *damus pro memoria* keltekor, szeptember 16-án, az 1289-as év őszén elvileg lehetett a *dignitas* betöltője, így kategorikusan őt sem zárhatjuk ki. Vizsgálódásunk folytatásában két, segítséggel kecsesgató támpontunk maradt: az oklevélben leírt ügy szereplőire vonatkozó egyéb okleveles adataink, illetve azon látható pecsétfolt mérete és alakja. Az ide vonható források felkutatását Szöcs már elvégezte. Ez alapján nem csak azt tudjuk, hogy a felperesek Ugocsában birtokoltak, de azt is, hogy ide valók voltak az alperesek, Achilles testvérei és rokonai is. Ez egy, az ország ezen részén működő vagy ott birtokokkal rendelkező báró irányába mutat. Így — miként azt Szöcs is látta — elsődlegesen Aba nembeli Makján jöhet szóba, aki ráadásul ugyanakkora méretű pecsétet használt, mint aminek foltja a tárgyalt kiadványon is látható.¹¹⁶ Amennyiben Szöcs javaslata helytálló, Makján ná dorságának kezdetét a *damus pro memoria*-oklevél keltének (a Boldogságos Szűz ünnepe nyolcadának másnapja) figyelembevételével 1286. szeptember 16. előttre tehetjük.

Tisztségviselése kezdő időpontját illetően egyéb lehetőségeket is érdemes mérlegelnünk. Mint arra nemrég Szöcs helyesen rámutatott: Makján elődje, Héder nembeli Miklós mindkét évszám nélküli, a kutatás által korábban 1285-re datált oklevelét az előző esztendőben is kiadhatták, így a nádori méltóságban való utolsó felbukkanásának idejét 1285. június 16-ra érdemes módosítanunk, hozzátéve: az utóbbi kiadvány nem makulátlan hitelű.¹¹⁷ Ilyenformán Makján ná dorságának lehetséges kezdete későbbre is tehető: elviekben arra valamikor 1285. június közepe és 1286. októbere között, inkább az utóbbi év folyamán került sor.

Leváltásának időpontjára szintén nincs egyértelmű adatunk, az csupán az ismert köztörténeti események alapján határozható be. Ezek szerint 1287. június 8-án már Héder nembeli János ült a nádori székben, feltehetően május közepe–második fele óta.¹¹⁸ Az új nádor kinevezése ugyanakkor aligha történhetett 1287. március dereka előtt, a hónap eleje körüli napokban ugyanis a király még hadat viselt a lázadó Kőszegiek és szövetségeseik ellen, akik — minden bizonnyal János tevőleges részvételével — érzékeny vereséget mértek rá valahol a Zsitva

116 DPM 129. p.; *Körmendi Tamás*: Az Aba nemzetség címerváltozatai a középkorban. In: Turul, 84. (2011) 119. p.: 5.1. sz. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy Szentemágocs nembeli Mihály pecsétjének méretére nézve nincs információnk, és Csák nembeli II. Máté pecsétjének paramétereit sem ismerjük ebben az időszakban.

117 RP 221., 223., 225., 221. sz.

118 *Révész*, 1891. 147. p.; MTK I. 179. p.; *Zsoldos*, 2011/a. 22. p.

folyó alsó folyása mentén.¹¹⁹ Észszerű és indokolt azt feltételeznünk, hogy ennek az eseménynek, illetve az oligarchacsalád tagjai és a király között létrejött újabb kompromisszumnak volt a következménye János visszatérése a kormányzati hatalom csúcsára.

A fenti forgatókönyv kétségkívül logikus, mindazonáltal egy másik eseménytörténeti alternatíva is felmerül: nem zárható ki ugyanis, hogy a báró 1287 kora nyarán valójában nem volt nádor, mint ahogy talán az azt követő egy év folyamán sem, és az őt így említő oklevelek nem a tényleges helyzetet rögzítették. Ezen oklevelek döntő többsége ugyanis — egy vasvári káptalani bizonyosságlevelet leszámítva — saját kiadvány, azaz nem tudunk olyan, a kérdéses időszakban kelt királyi vagy más országnagytól származó oklevélről, amelyben János nádorként szerepelne.¹²⁰ Mindenképp figyelmet érdemel, és a kételkedés megalapozottsága felé mutat viszont az a körülmény, hogy János fia, Gergely nagy valószínűség szerint ugyanazon a helyen és napon, a keltezés évszámát is megadó oklevelében magát „egész Szlavónia hercege” — nyilvánvalóan András, a majdani király — asztalnokmesterének címezte.¹²¹ (János tétényi oklevelének datálása épp a keltezés helyének és napjának egyezésén alapul.) Ez — mivel IV. László vonakodott elismerni András Árpád-házi származását, sőt azt mindvégig jogbitorlónak és ellenségének tekintette — úgy vélem, megengedi annak feltételezését, hogy az oligarcha 1287 júniusában szintén a herceg jóvoltából viselte a nádori címet, a kinevezést pedig tőle, mégpedig a király akaratával ellentétes módon kapta. Emellett alighanem számolhatunk önkényes címfelvétellel és titulushasználattal is — ami János esetében korántsem lenne meglepő —, de azt sem zárhatjuk ki, hogy a gyanús körülmények ellenére mégiscsak IV. László megbízásából lépett hivatalba 1287 tavaszán.¹²²

119 *Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. II. kötet. Bp., 1899.*² 394. p.; *Zsoldos Attila: Az Árpádok és alattvalóik. (Magyarország története 1301-ig.) Debrecen, 1997. (Történelmi Kézírókönyvtár.)* 135. p.

120 RP 227–235. sz.

121 UBB II. 204. p.

122 Az önkényes címhasználat gondolata Kristó Gyulában is felmerült, ld. Kun László emlékezete. A bevezetőt írta, a forrásszövegeket válogatta, és a jegyzeteket összeállította Kristó Gyula. (Szegei Középkortörténeti Könyvtár 5.) Szeged 1994. 37. p.

Héder nembeli Henrik fia János második nádori ciklusa (1287–1288)

János második nádorságának kezdetét tehát — a legtágabb időintervallumon belül — 1287. március közepe és június 8. közé helyezhetjük. Tényben, az ott tartott országgyűlés utolsó napjaiban, vagy kevéssel annak feloszlása után kelt kiadványában elmondja, hogy bizonyos Valter és István ispán között párbajt ítélt, de azon az előbbi nem jelent meg, amiért is pervesztesnek ítélte.¹²³ Az ügy részletei sajnos nem ismertek, de elképzelhető, hogy János nádori minőségében intézkedett, illetve adott ki arról oklevelet a per korábbi szakaszában. Amennyiben ez így volt, IV. László kegyelmének vagy András herceg hálájának köszönhető nádorsága akár áprilisban is kezdődhetett, amiből pedig az következne, hogy a király és a lázadó bárók legkésőbb akkorra békét kötöttek. János egyik évszám nélküli oklevele 1287. május 5-én is kelhetett, ezen kiadványát tekinthetjük második nádorsága első — feltételes — adatának.¹²⁴ A júniusi kiadványhoz hasonlóan ebben ugyancsak viseli a soproni ispáni titulust, a tisztséget szintén Makján nádotól vette át és kimutathatóan 1295-ig töltötte be.¹²⁵ A *iudex Cumanorum* cím két ízben ugyancsak feltűnik 1287–1288-ra datálható kiadványaiban; összesen nyolc nádori kiadványáról tudunk ezen évekből.¹²⁶

Teljes dátumot tartalmazó oklevélben Henrik fia János utoljára 1288. augusztus 9-én, évszám nélküli, de megnyugtatóan keltezhető kiadványban 1288. augusztus 20-án szerepel nádorként.¹²⁷ Utóda, Aba nembeli Omodé legkésőbb augusztus legvégén lépett hivatalba, így János második nádorsága bő egy évig tartott.

Közbenső vagy egyértelműen nem datálható adatok: 1287, vagy 1288. aug. 20. előtt: UBB III. 284. p.; 1287. vagy 1288. máj. 5.: RP 229. sz.; 1287.: okt. 12.: RP 228. sz.; (1288. jún. 22.): RP 230. sz.; 1288. júl. 1.: RP 231. sz.; 1287. vagy 1288. jún./júl.: RP 232. sz.; 1288. aug. 8.: RP 233. sz.; 1288. aug. 9.: UBB II. 210–211. p.

123 RP 227. sz.

124 RP 201–202. p. (229. sz.)

125 *Zsoldos*, 2011/a. 200. p.

126 RP 227–234. sz.

127 UBB II. 210–211. p.; RP 234. sz.

Aba nembeli Dávid fia Omodé első nádorsága (1288)¹²⁸

Omodé Kőszegi János utóadaként 1288 utolsó hónapjaiban, bizonyosan augusztus 8., valószínűleg augusztus 20. után jutott a nádori méltóságba.¹²⁹ 27-én már csaknem teljes bizonyossággal ő volt a nádor, tekintve, hogy hivatali helyettese, Tamás alnádor egy saját, 1288. szeptember közepi kiadványa szerint ezen a napon kezdte meg egy per tárgyalását, és joggal feltételezhető, hogy az alnádora Omodéval azonos időpontban lépett hivatalba.¹³⁰ Tisztségviselése végét illetően nem rendelkezünk érdemi információval. Jóllehet e nádori működésére csupán 1288-ból van okleveles adatunk (három általa kibocsátott diploma, valamint Tamás alnádor említett oklevele), mégis valószínűsíthető, hogy csak a következő év folyamán, annak első felében távozott a méltóságból. Az őt abban követő Básztyély Rénold 1289. augusztus 21-én bukkan fel.¹³¹

Básztyély nembeli Rénold fia Rénold nádori működése (1289)¹³²

Rénold nádorsága időhatárainak megállapítása az egyik legproblematisabb kérdés a nádori intézmény késő Árpád-kori történetében. Hivatalviselését csak két, az évszám megjelölését elhagyó, IV. Lászlótól származó parancslevél említi, amelyek közül ráadásul a szepesi káptalannak szeptember 9-én, Poroszlón írt mandátum csaknem bizonyosan hamisítvány.¹³³ A másik oklevél hitelességét illetően nem merülnek fel aggályok: ebben a király augusztus 21-én a Zemplén Lúcról utasítja Rénold nádort és Omodé országbíró, hogy bizonyos Péter fiainak T(amás) váradi püspök öröksége ügyében szolgáltassanak igazságot. Pauler Gyula, majd az ő érvelése nyomán Borsa Iván, legutóbb pedig újabb meggyőző

128 *Karácsonyi*, 1995. 37–43. p.; *Wertner Mór*: Az árpád-kori nádorok genealogiája. (Második, befejező közlemény.) 50. Aba nb. Amadé. In: *Turul*, 16. (1898) 121. p.; *Kristó Gyula*: A rozgonyi csata. Bp., 1978. (Sorsdöntő történelmi napok 3.) 28–36. p.

129 *Zsoldos*, 2011/a. 23. p.; RP 239. sz.

130 RP 236., 237. sz. Hogy Tamás valóban Omodé, nem pedig elődje, Kőszegi János alnádora volt, amiatt kétségtelen, mert oklevelén a kelet-felvidéki tartományúr pecsétje függ (DL 90 791.).

131 RP 239–241. sz.; RA 3527. sz.; *Szőcs*, 2014. 88–89. p.

132 *Pór Antal*: Rénold nádor és ivadéka. In: *Turul*, 7. (1889) 114–118., 115–116. p.; *Wertner Mór*: Az árpád-kori nádorok genealogiája. (Második, befejező közlemény.) 52. Vasztej nembeli Rajnald. In: *Turul*, 16. (1898) 121–122. p.; *Draskóczy István*: Amadé. In: *KMTL* 41–42. p.

133 RA 3527., 3531. sz.

argumentumok révén Szöcs Tibor is 1289 augusztusára helyezte az oklevél keltezt.¹³⁴ Aba nembeli Omodé országbírói és Rénold nádori egyidejű tisztségviselése archontológiai ismereteink szerint valóban csak a mondott évben lehetséges, és — figyelembe véve, hogy a középkorban meglehetősen bevett hamisítási gyakorlatnak számított egy eredeti irat keltezésének vagy méltóságsorának áttemelése a koholt szerkesztménybe — az utóbbi báró nádorságának tényét látszik alátámasztani az említett, igencsak kétes hitelű parancslevél is.¹³⁵

A fenti iratok mellett Rénold nádorságára csak egy említésből ismert oklevélből van adatunk, amely tényleges hivatalviselését illetően azonban nem kellően egyértelmű. Az ismeretlen keltű kiadvány tartalmát az egri káptalan egy 1336. évi privilégiuma tartotta fenn. Ebből megtudjuk, hogy Rénold nádor privilégiuma írásba foglalta Egyházasszalánc és Tuzsér birtokok határait.¹³⁶ A báró oklevelét Szöcs — indoklás nélkül, vélhetően a lúci királyi parancs alapján — 1289 augusztusára keltezte, az viszont (kiváltképp a hónap tekintetében) csak feltételesen fogadható el. Nem zárhatjuk ki ugyanis, hogy Rénold — miként azt a *quondam palatinus* megnevezés sugallja — nem nádorsága idején, hanem a leváltását követő évek valamelyikében, III. András uralkodása alatt járatta meg és rögzítette a két jószág határait. Erre a térség egyik legtekintélyesebb, a helyi viszonyokat jól ismerő nagybirtokosaként, de akár korábbi nádorsága okán is kaphatott megbízást, továbbá az is elképzelhető, hogy a nádori címet a tisztségről való leköszönte után is megadták neki a különböző hatóságok.¹³⁷ Ilyenformán az oklevél nádori kiadványként történő besorolása bizonytalan.

Rénold nádorságának végét illetően szintén csak találgatásra van módunk. Héder nembeli Miklós, a korábbi többszörös nádor csak kiadásból ismert, Fejér György szövegközlése szerint 1289. szeptember 8-án kelt oklevelében nádornak címezte magát a kiadvány minősítése a legújabb szakirodalomban nem egységes.¹³⁸ A kérdést az alábbiakban tárgyalom, csakúgy, mint Rénold utóda, Mizse hivatalba lépésének, azaz Rénold nádori méltóságból való távozásának legkésőbbi lehetséges időpontját.

134 *Pauler*, 1899. 564. p.: 268. jegyz.; RA 3527. sz.; *Zsoldos*, 2011/a. 23. p.; *Szöcs*, 2014. 89–91. p.

135 *Zsoldos*, 2011/a. 22–23., 35. p. A hamis kiadványt ld. Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. V–XII. kötet. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest, Bp., 1864–1874. (Magyar történelmi emlékek. I. Osztály, 10–22.) (A továbbiakban: ÁÚO.) XII. 479. p.

136 RP 243. sz.

137 Rénold és utódai birtokaira: *Pór*; 1889. 117–118. p.

138 RP 244. sz. *Zsoldos* tényleges nádornak tekinti (*Zsoldos*, 2011/a. 23. p.).

Héder nembeli Henrik fia Miklós negyedik (?) nádori ciklusa (1289)

Mint fentebb szó esett róla: Miklós egy 1289. szeptember 8-i kiadványában nádornak — és amellet a kunok bírájának és somogyi ispánnak — címezte magát. Az oklevél szövegét Fejér két ízben is publikálta, másodszer az akkor még meglévő eredeti példány alapján. Mivel ez utóbbi jelenleg lappang, így jobb híján be kell érünk a két azonos szövegű kiadással.¹³⁹ Zsoldos Attila az oklevél alapján elfogadta Miklós 1289. évi nádorságát, amely így a báró negyedik méltóságviselése lenne. Szöcs Tibor ettől eltérő véleményt képvisel, és két eshetőséggel is számolt a nádori intézmény korai történetéről írt monográfiájában.¹⁴⁰ Egyfelől valószínűnek tartja, hogy az oligarcha korábbi méltóságára utalva, és által magát feljogosítva érezvén önkényesen, a királyi akarattól függetlenül viselte a nádori címet, másfelől azt is lehetségesnek véli, hogy Miklós a királlyal szembe fordult prelátusok és világi előkelők „ellen-nádora” volt, azaz — tehetjük hozzá: — címhasználat és nádori működése némi joggalappal rendelkezett.

Abban feltétlenül azonos véleményen vagyok Szöccsel, hogy 1289 késő nyarán és szeptember első felében Bászty Rénold töltötte be a nádori hivatalt, a Kőszegi családbeli főúr pedig IV. László akarata ellenére, de legalábbis az uralkodó tudtán kívül nevezte magát nádornak. Az „ellen-nádorságot” szintén elképzelhetőnek tartom, ugyanakkor az más formában is megvalósulhatott. Miklós lehetett a Kőszegiek által régóta, hol nyíltan, hol csak titokban támogatott András herceg, a későbbi király nádora is. Közismert, hogy 1288 végére IV. László és a Kőszegi fivérek többnyire feszült, de inkább ellenséges viszonya a végletekig elmérgesedett, mégpedig olyannyira, hogy János már egyenesen a király megbuktatására szervezkedett.¹⁴¹ Az nem tudható, hogy Miklós ebben testvérével tartott-e, de a nádori címhasználat, a nádor személyének tekintetében ez nem is lényegi kérdés: ha a báró kapott is ígéretet Andrástól a méltóság elnyerésére, vagy akár az ki is nevezte őt nádornak, a törvényes uralkodó és a hivatalos kormányzat szemszögéből nézve Miklós jogosulatlanul viselte a nádori címet, így véleményem szerint az 1289-as évnél indokolatlan nádorságának szerepeltetése.

139 CDH V/3. 481–482. p.; CDH VII/5. 484. p.

140 Zsoldos, 2011/a. 23. p.; Szöcs, 2014. 91–93. p.

141 Szabó Károly: Kun László 1272–1290. Bp., 1886. (Magyar történeti életrajzok II/5.) 153. p.; Révész, 1891. 149–150. p.; Pauley, 1899. 410. p.

Mizse nádorsága (1290)¹⁴²

Mizse igencsak rövid méltóságviselésének nem maradt egykorú emléke. Nádorságának tényére először Thomasina Morosininek, III. András király anyjának egy 1295 elején kibocsátott privilégiumában találunk bizonyítékot: a kiadványban *Mize quondam palatinus* megnevezéssel szerepel.¹⁴³ Nádori működésének ideje egy kései narratív forrascsoport, a Budai Krónika családjának IV. László haláláról beszámoló fejezetéből ismert: a kútfő szerint az első bárói méltóság betöltőjeként „néhány nap elteltével”, azaz 1290. július 15. körül ő állt bosszút a király gyilkosain és azok egész nemzetségén.¹⁴⁴

Kinevezésének időpontja viszonylag jól behatárolható. Erzsébet (Izabella) ifjabb királyné említi egy 1290-ben, napi keltezés nélküli oklevelében, hogy az általa megadományozott Ákos nembeli Kustány fia István több ízben is követként teljesített szolgálatot közte és Mizse ispán között.¹⁴⁵ Hogy a kiadványban valóban IV. László „szaracén” származású nádoráról van szó, az kétségtelen, kérdés azonban, hogy a főúr ispánként való címzése mikorra, István követiségei, vagy az oklevél kibocsátásának idejére értendő-e? Úgy vélem, valószínűbb, hogy István a királyné által nagyra értékelt szolgálatait Mizse nádorságát megelőzően teljesítette, és az Erzsébet udvartartásához tartozó nemes megjutalmazása is azelőtt történt, hogy Mizse a nádori székbe emelkedett volna. Máskülönben a királyné alighanem (egykori) nádorként említette volna személyét. Ha a feltevés megáll, úgy a királynéi oklevél keltéből következően biztosra vehető, hogy IV. László utolsó nádora 1290 folyamán, valamikor június vége–július dereka előtt került a kormányzat élére. Hogy kinek a helyét, Rénoldét vagy Kőszegi Miklósét foglalta el, álláspontom szerint továbbra is nyitott. Mizse mindenesetre 1290. július végéig megőrizhette tisztségét, III. András király pedig július 29-én, vagy — mint újabban felmerült — augusztus 6-án lezajlott megkoronázását követően nevezett ki új nádort.¹⁴⁶

142 *Wertner Mór*: Mizse nádor és családja. (1290–1334.) In: Erdélyi Múzeum, 10. (1893) 584–587. p.; *Uő*: Az árpádkori nádorok genealogiája. (Második, befejező közlemény.) 53. Misza. In: Turul, 16. (1898) 122–123. p.

143 RD 283. sz.

144 *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Volumen I. Ed.: Emericus Szentpétery. Bp., 1937. 474. p.; *Szabó*, 1886. 180. p.

145 RD 153–154. (154.) p. (243. sz.)

146 III. András királyá avatásának dátumára ld. *Kádár Tamás*: Az utolsó Árpád-házi uralkodó, III. András király megkoronázásának időpontjához. In: *Levéltári Közlemények*, 84. (2013) 3–25. p.; *Bácsatyai Dániel*: A Somogyvári formuláskönyv évkönyvei. (Bevezetés.) Székesfehérvár, 2019. (Közlemények Székesfehérvár történetéből.) 20–21. p.

Aba nembeli Dávid fia Omodé második nádorága (1290[–1291?])

A báró második alkalommal feltehetőleg III. András király 1290 késő nyarán végbement koronája után emelkedett a nádori méltóságba, hiszen nincs okunk azt feltételezni, hogy a jórészt Lodomér érsek támogatásának köszönhetően trónra jutott és uralkodását a prelátusok erőteljes befolyása alatt megkezdő király meghagyta volna IV. László kegyencét, a keleti származású, és a muszlim hitről állítólag csak nemrég áttért Mizsét az első bárói hivatalban.¹⁴⁷ Bárónk vélelmezhető második nádorságának első adata III. András egy hiányos keltezésű, de bizonyosan 1290. november 2–4. között kibocsátott oklevele, amelyben a király a kíséretében lévő tanúk egyikeként nevezi meg Omodé nádort.¹⁴⁸ Hogy ehelyütt a nádori cím feltüntetése tényleges hivatalviselésre utal, és nem csupán Omodé tekintélyének érdemes betudnunk, azt az uralkodó egyik privilegialisa alapján jelenthetjük ki, amelyben András király Omodénak a IV. Lászlótól elnyert adományait erősítette meg.¹⁴⁹ Nem mellékes körülmény természetesen az sem, hogy 1290 augusztusa és az év vége között más előkelő nádori működését nem tudjuk detektálni, és elég valószínűnek tűnik az is, hogy a király hálája jeléül nádorává nevezte ki egyik legfőbb támogatóját, és azzal egyidejűleg — vagy éppen leváltásakor, talán fájdalomdíj gyanánt — bőkezű kegynyilvánításban is részesítette őt.¹⁵⁰

Nehezebb kérdés, hogy Omodé magát nádornak nevező, évszámot nem tartalmazó, november 12-én, Sároson keltezett és a mislyei prépostnak címzett mandátuma melyik évben kelt. Szócs a pecsétfolt mérete és archontológiai adatok alapján 1290 és 1293 közé datálta az oklevelet, ami azonban — lévén Omodé 1290 előtt is azt a pecsétnyomót használta, amellyel sárosi kiadványát hitelesítették — első nádorsága idején, jelesül 1288 novemberében is készülhetett.¹⁵¹ A szóba jöhető évek során többször is megfordulhatott a gönci és vizsolyi uradalmi szomszédságában fekvő sárosi ispánság területén, amire vonatkozóan egy konkrét adattal rendelkezünk is: III. András említett, 1290. november eleji oklevelének tartalma a király itineráriumának vonatkozó adataival együtt kétségtelenné teszi, hogy Omodé Szepesben, vagy annak környékén a király kíséreté-

147 *Zsoldos Attila*: III. András. In: *Lenkey Zoltán – Zsoldos Attila*: Szent István és III. András. Bp., 2003. (Párhuzamos életrajzok a magyar történelem századaiból.) 148. p.; *Zsoldos Attila*: III. András nádorai. In: *Történelmi Szemle*, 52. (2010) 303–327., 308. p.

148 RA 3674. sz.

149 RA 3686. sz.

150 *Zsoldos*, 2011/a. 23. p.; *Lenkey – Zsoldos*, 2003. 160–162. p.

151 RP 219. p. (253. sz.)

nek tagja volt.¹⁵² Az uralkodó és főemberei északkelet-magyarországi látogatása a szakirodalom vélekedése szerint András nősülésével állt összefüggésben: a király gyaníthatóan azért ment Zólyomba majd a Szepességbe, hogy személyesen, a határ közelében fogadja jövendőbelijét, Fenenna kujáviai hercegnőt.¹⁵³ A megvalósult frigy 1291. február dereka előtt Omodé pályájában is változást hozott: a nádori hivatalt a királynéi tárnokmester tisztségére cserélte.¹⁵⁴ Omodé 1291 eleji nádorságának emléke lehet az egri káptalannak egy napi dátum nélkül kiadott, az Aba nemzetség somosi ágának birtokmegosztási szerződését átíró oklevele.¹⁵⁵ A hibás keltezésű, valószínűleg 1284-ben készült osztálylevélben Omodé csak ispánnak címzi magát, míg a káptalan 1291-es átírása már nádornak nevezi. Zsoldos Attila úgy vélekedett az eltérő címzések kapcsán, hogy a főúr két korábbi nádorságának időtartama meglehetősen kevésnek tűnik ahhoz, hogy akkor is nádornak címezzék, amikor a méltóságot ténylegesen már nem ő töltötte be.¹⁵⁶ Ezt a feltevést nem tudom elfogadni, de nem is releváns a kérdésben: egri oklevelünk írásba foglalásakor Omodé még minden további nélkül lehetett a nádori hivatal birtokosa, bár az is elképzelhető, hogy ekkor már nem ő viselte a tisztséget, leváltása azonban még nem jutott a káptalan tudomására. Nem feltétlenül állja meg a helyét Zsoldos egy másik érve sem, miszerint két oklevelés példánk is van rá, hogy Omodé — korábbi két nádorsága ellenére — nem tüntette fel a *palatinus* címet saját kiadványai *intitulatio*iban.¹⁵⁷ A báró zempléni és ungi ispáni címmel, évszám nélkül, Krisztus mennybemenetele ünnepén kiállított oklevele ugyanis 1290 előtt is kelhetett, tekintve hogy 1285–1289 között az ungi, 1283 és 1299 között pedig a zempléni ispánokat nem ismerjük, és Omodé esetleges tisztségére sincsen biztos adatunk 1280/1284–1288 között.¹⁵⁸ Az ítéletlevél hátoldalára ismeretlen kéz ismeretlen időben a *circa 1285* keltezést írta, ami éppenséggel

152 RA 3674. sz.

153 *Lenkey – Zsoldos*, 2003. 163. p.

154 DL 96 038.; *Hegyi Géza*: Marosvásárhely első említése. In: Certamen I. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum–Egyesület I. Szakosztályában. Szerk. Egyed Emese, Pakó László, Weisz Attila. Kolozsvár, 2013. 175–190., 187. p.

155 ÁÚO X. 57. p.

156 ÁÚO X. 70–71. p. (Vélhetően helyes keltezésére ld. *Kállay Ubul*: Tamás váradi püspök nemzet-sége. In: *Turul*, 22. (1904) 86. p.; *Zsoldos*, 2010. 310. p.)

157 DL 1191.; DL 96 038.; *Zsoldos*, 2010. 310. p.

158 *Zsoldos*, 2011/a. 219., 235., 282. p. Esetleges 1284. évi országbíróságára ld. *Kádár Tamás*: Adalékok a IV. László-kori nagybírák archontológiájához. Ki volt az országbíró 1284-ben? In: *Turul*, 94. (2021) 33–36. p.

helyes is lehet, jóllehet — amennyiben a kiadvány valóban 1290 tavasza előtt készült — inkább az évtized második felére helyezhetjük keltét. Az országnagy a másik hivatkozott kiadványát pedig a királyné tárnokmestereként bocsátotta ki, és olyan, 13. századi kiadványt pedig, amelynek *intitulatió*jában valamely méltóságot aktuálisan betöltő oklevélkiadó a korábbi nádorságára vagy bármely más előző méltóságára utaló címet is viselt volna, magam nem ismerem.

A fent írtak szerint: Omodé másodszer tehát 1290. július legvége és november első napjai között, alighanem július és augusztus fordulóján foglalta el a nádori széket, és az 1290. november 4., talán 12., valamint az 1291. február közepe közötti időszakban adta át helyét utódának.¹⁵⁹

Közbenső, vagy közelebről nem datálható adatok: 1290 (júl. 28. után): CDH VI/1. 69–70. p.; 1290 (júl. 28. után): RA 3686. sz.

Héder nembeli Henrik fia Miklós ötödik (?) nádorsága (1291)

Miklós ötödik (?) nádori hivatalviselésének első, kétségtelen adatát III. András király egyik 1291. február 22-én kelt oklevelében, a világi méltóságsor élén találjuk.¹⁶⁰ Ugyanakkor lehetséges, hogy a báró már az előző év végén, 1290. november 4–12. és a hónap vége között hivatalba lépett. Mint arról fent szóltam, az előbbi időpontban, az uralkodó és a kormányzati elit szepesi tartózkodása hetében még Omodé volt a nádor, aki viszont legfeljebb három hónappal később a királynéi tárnokmesterségben mutatható ki. Miklós nádori *intitulatio*óval kiadott oklevelei között van ugyanakkor egy olyan, évszám nélküli, december 6-i mandátum, amelynek kelte 1290 is lehet.¹⁶¹ Nádori működésének okleveles emlékei 1291 februárja és július 29. között szinte egymást érik: ezen nagyjából öt hónapos időszakban négy királyi privilégium és két általa kiállított diploma tanúskodik nádorságáról.¹⁶² Az év második felében azonban zavarossá válik a kép: Miklós mellett két másik nádort is említenek forrásaink, egyiküket, Aba nembeli Omodét ráadásul három 1291-es keltezésű kiadvány is nádornak nevezi. Az archontológiai adatok ellentmondásossága azonban talán feloldható: erre alább,

159 RA 3674., 3706. sz.; DL 96 038.

160 RA 3706. sz.

161 RP 249. sz. Az indoklást ld. uo.

162 RA 3712., 3729., 3741., 3752. sz.; RP 246., 247. sz.

Omodé és Szentemágócs nembeli Mihály állítólagos nádorsága tárgyalásánál tesztek kísérletet.

Közbenső vagy teljes bizonyossággal nem datálható adatok: 1290. vagy 1291. dec. 6.: RA 249. sz.; 1291. márc. 12.: **RA 3712. sz.**; (1291. máj./jún. eleje:) RP 246. sz.; (1291. jún. 12.): RP 247. sz.; 1291. jún. 24.: **RA 3729. sz.**; 1291. júl. 10.: **RA 3741. sz.**; 1291. júl. 29. előtt: **RA 3752. sz.**; 1291. aug. 10.: RA 3784. sz.; 1291. (szept. közepe): UBB II. 262–263. p. (keltére: *Zsoldos*, 2010. 309. p.: 53. jegyz.); 1291. okt. 9.: **RA 3822. sz.**; (1291. nov. 20.): RP 248. sz.

Aba nembeli Dávid fia Omodé harmadik (?) nádori ciklusa (1291?)

1291. február elején Omodé nagy valószínűség szerint még királynéi tárnokmester volt. E hivatalviselése egyetlen adatként Zsoldos egy évszám nélküli, Szent Gál ünnepe (szeptember 16.) előtti csütörtökön, bizonyos A. királynéi tárnokmester által kiadott oklevelet jelöl meg, ami szerinte 1291. október 11-én kelt volna.¹⁶³ Az azonosítás azonban meglátásom szerint téves, lévén hogy Omodénak egyetlen saját kiadványában sem írták a nevét A. kezdőbetűvel, hanem kivétel nélkül az *Omodeus* alakot találjuk bennük.¹⁶⁴ A kezdőbetű alighanem Csete fia Aladárt takarja, aki az 1260-as évek elejétől több ízben is a királynék udvari szolgálatában állt. A DL-DF internetes adatbázis által is neki tulajdonított oklevél pedig talán az 1280-as évek második felében keletkezett, amely időszakra vonatkozóan egyrészt nem ismert a királynéi tárnokmester személye, másrészt Aladárnak egyetlen országos vagy udvari méltóságviselése sem adatolt.¹⁶⁵ Szócs az oklevélen lévő pajzs alakú pecsétmaradvány, valamint Aladár mester egyetlen ismert, egy 1277. júliusi oklevélen függő pecsétje attól eltérő formájának és méretének figyelembevételével szintén Omodét véltelemzte a bizonyosságlevél kiadójának, tartalmi információi alapján pedig 1289 őszére datálta azt.¹⁶⁶ Utóbbi javaslatát nincs okunk vitatni, pecsétani megjegyzése azonban kifogásolható. Egyfelől, mint maga is hozzátette, Aladár 1277-ben más tisztséget töltött be, másrészt — és ez a nyomósabb érv — a két időpont között 12 év telt el, ami alatt a főúr bőven lecserélhette typariumát.

163 DL 93 909.; *Zsoldos*, 2011/a. 69. p.

164 Az összesen 32 saját kiadvány és 16 átirást adatait ld. RP 239–241., 245., 250–256., 265–269., 271., 273. 275., 276., 279. 280., 297., 298–312., 314–316., 319. 320., 322–326., 328–331. sz.

165 *Zsoldos*, 2011/a. 69., 282. p.

166 *Szócs*, 2014. 99. p.: 448. jegyz.

Omodé királynéi tárnokmesterségének időpontja egy általa Székelyvásárhelyen kibocsátott, napi dátum nélküli oklevél, valamint egy évszám nélküli, február 9-én ugyanott írásba foglalt *damus pro memoria* alapján állapítható meg.¹⁶⁷ A két irat közti összefüggés felismerése, illetve keltük meghatározása Hegyi Géza és Szócs Tibor érdeme, az országnagy szóban forgó tisztségviselése idejének jelentősége pedig abban áll, hogy királynéi tárnokmesterségét követően, még 1291-ben lett ismét — immár harmadszor — nádor. Február 9. körül tehát Omodé Erdély szívében még királynéi tárnokmesterként adott ki oklevelet, a február 22-i, a június 24-i, valamint a július 10-én, és az október 9-én kelt királyi privilégiumok méltóságsora pedig Héder nembeli Kőszegi Miklóst mondja nádornak.¹⁶⁸ A júliusi oklevélben viszont már az a Péc nembeli Lukács tűnik fel Omodé addigi hivatalában,¹⁶⁹ akit június 24-én még csak zalai ispánnak címeznek. Eszerint tehát Omodé vélhetően a két dátum közötti időben, július elején adta át tisztségét Lukácsnak.¹⁷⁰

III. András egy 1291-ben, augusztus 18. után kelt adománylevelében nádorként említi Omodét; nem bizonyos ellenben, hogy valóban ő viselte akkor ezt a méltóságot: tiszteletből, korábbi nádorságaira is utalhat ez a megnevezés.¹⁷¹ Az egri káptalan egy 1291-ben készült kiadványában szintén nádornak nevezik, ami azonban ugyancsak lehet korábbi nádorsága miatti tiszteleti címzés is, főként mert Eger közel esett kiépülőben lévő tartománya határához, de az oklevél az év elején, február dereka előtt is kelhetett, amikor a báró hivatalviselése aggály nélkül elképzelhető.¹⁷² Végezetül, korabeli okleveles anyagunkban található egy gyanús hitelű, Szentpétery Imre által egyenesen hamisítványnak minősített, szövegezése szerint III. András király által 1291. július 22-én kiadott privilégium is, amely ugyancsak nádorként említi Omodét.¹⁷³ Az utóbbi kiadvány elbeszéli, hogy — a IV. Lászlótól kapott adományában megerősített — Jób mester Bécs vára alatt Omodé nádor oldalán harcolva tüntette ki és érdemesítette magát, és a nádor is támogatta megjutalmazását. Szentpétery kritikája egyetlen érven, a Bécs alatti harci cselekmények említésén alapul, szerinte ugyanis azokra július 22. után került sor. Könnyen lehet ugyanakkor, hogy itt egy különálló, a főserég és a király későbbi

167 DL 93 909.; Hegyi, 2013. 187. p.; DPM 145. (130. sz.)

168 DL 93 909.; Hegyi, 2013. 187–188. p.; RA 3706., 3729., 3741., 3822. sz.

169 RA 3741. sz.

170 RA 3729. sz.

171 RA 3795. sz.

172 ÁÚO X. 57. p. Vö.: Zsoldos, 2010. 310. p.

173 RA 3751. sz.

odaérkezését és a város körülrzását megelőző, még július közepéig befejeződött akcióról van szó.¹⁷⁴

1291-ből tehát két hiteles és egy legalábbis nem minden gyanú felett álló adatunk van Omodé esetleges nádori működésére. Erős a csábítás annak feltételezésére, hogy június-július fordulóján, a királynéi tárnokmesterséget letéve jutott Omodé immár harmadszor a nádori méltóságba, másfelől viszont korántsem tekinthetjük biztosnak, hogy az említett nádorkénti megnevezés tényleges hivatalviselést jelent. Rekonstrukció-kísérletünket ugyanakkor romba dönti az uralkodó október 9-i, Kőszegi Miklóst szintén nádorként feltüntető adománylevele.¹⁷⁵ Miklósnak továbbá ismeretes két olyan évszám nélküli oklevele is, amelyek — a somogyi ispánság említése okán — nagy valószínűség szerint 1291 utolsó heteire datálhatók, így joggal feltételezhető, hogy a dunántúli oligarcha december 6-án még hivatalban volt.¹⁷⁶ További nehezen megválaszolható kérdés, hogy mit kezdjünk Szentemágócs nembeli Mihály nádornak egy — az *annus regni*-jelölés alapján az 1291. július 28. után kelt — királyi tanúságlevélben történő említésével?¹⁷⁷ A nádorra ez az egyetlen adatunk, egyéb kormányzati szerepvállalásáról, tisztségviseléséről nincs információnk. Esetében az is felmerülhet, hogy valójában korábban töltötte be a posztot, és III. András kancelláriája csupán tiszteleti címként tette ki a *palatinus* megjelölést neve mellé.¹⁷⁸

Mindezeket mérlegelve úgy látom: Omodé nádori méltóságviselését illetően 1291 vonatkozásában semmi biztosat nem állíthatunk, amennyiben pedig volt olyan időszaka az évnek, amikor ő viselte a méltóságot, az elsősorban januárban, illetőleg a november közepe utáni hetekben ítéltető a legvalószínűbbnek.

Szentemágócs nembeli Mihály nádorsága (1291?, 1288/1289?)¹⁷⁹

A forrásainkban mindössze egyetlen, esetleg két alkalommal előforduló főúr nádori hivatalviselésének időpontja — ellentétben a korábbi vélekedéssel —

174 A Bécs körüli hadieseményekre: *Pauler*; 1899. 428–429. p.; *Wertner Mór*: Az 1291. évi magyar-osztrák hadjárat. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 17. (1916) 359–363. p.

175 RA 3822. sz.

176 RP 247., 248. sz.; *Zsoldos*, 2011/a. 23. p.

177 RA 3762. sz.

178 *Zsoldos*, 2011/a. 332. p.

179 *Karácsonyi*, 1995. 972–973. p.; *Wertner Mór*: Az árpádkori nádorok genealogiája. (Második, befejező közlemény.) 54. Szentemágócs nb. Mihály. In: *Turul*, 16. (1898) 123. p.

nézetem szerint korántsem tekinthető tisztázottnak. A báró egy 1291 második felében, július 28. után kelt királyi bizonyoságlevélben szerepel nádorként.¹⁸⁰ Erre az időre vonatkozó nádori működése azonban kétséges: február végén még bizonyosan Héder nembeli Miklós töltötte be a méltóságot, és talán még december 6-án is ő állt a bárói kormányzat élén, továbbá az is lehetséges, hogy Aba Omodé már 1291 végén megkezdte újabb nádori ciklusát.¹⁸¹ Mihály korábbi méltóságviselését látszik támogatni azon archontológiai, illetve intézménytörténeti körülmény is, hogy III. András nádorai között ő lenne az egyetlen kivétel, aki a teljes ismeretlenségből felbukkanva került volna a nádori székbe. Ez valamennyi elődének és utódának csak hosszú közéleti pályafutás, megyéspánságok, illetve udvari és országos méltóságok: lovászmesteri, vajdai, országbírói megbízatás után sikerült.¹⁸² Arra ugyanakkor, hogy egy szerényebb vagyoni helyzetű és társadalmi presztízsű, sőt akár nem keresztény családból származó előkelő udvari vagy országos méltóságra emelkedjen, IV. László uralkodásának utolsó éveiben több példát is találunk.¹⁸³ Elképzelhetőnek tartom tehát, hogy Mihály valójában az 1280-as évek végén töltötte be a nádori méltóságot, az arra vonatkozó 1291. évi adat pedig retrospektív, tiszteleti címzés csupán.

Aba nembeli Dávid fia Omodé negyedik (?) nádorsága (1291/1292–1293/1294)

Omodé a kibogozhatatlan 1291-es évet követően teljes keltezésű okleveles forrásban először 1292. július 20-án bukkan fel újfent nádorként.¹⁸⁴ Az esztergomi káptalan által kibocsátott oklevél tanúsága szerint Balog-(Semjén) nembeli Ubul fia Mihály azért tiltakozott a hiteleshely előtt, mert Omodé nádor IV. László király halála után elfoglalta Napkor nevű, szabolcsi birtokát.

A hatalmaskodás tehát 1290. július dereka után, László körösszegi meggyilkolását követően történt, nem tudható ugyanakkor, hogy az elkövető báró nádori címe az erőszakos birtokfoglalás, vagy a Mihály 1292-es esztergomi protestálása körüli helyzetet tükrözi-e. Zsoldos az adatot úgy értelmezte, hogy a káptalani

180 RA 3762. sz.

181 RA 3706. sz.; RP 249. sz.; Zsoldos, 2011/a. 23. p.

182 Zsoldos, 2011/a. 20–25. p.

183 A legjellemzőbb példaként erre Mizse személye említhető, de Bökény fia Makján nádor vagy Hermám nembeli Rubin országbíró is e körbe sorolható (Zsoldos, 2011/a. 326., 349. p.).

184 HO VII. 225–2226. (225.) p.

kiadvány keltekor Omodé hivatalban volt, ami valószínű, de érdemes hozzátennünk, hogy az itt szereplő nádori megnevezés a korábbi, 1290 végi, és talán a következő esztendő elejére is átnyúló méltóságviselésre is vonatkozhat.¹⁸⁵ Az esztergomi oklevelet leszámítva nem ismerünk több olyan biztosan 1292-ben kelt kiadványt, amelyben megnevezik a nádort. Elvi lehetőségként Omodé egy évszám nélküli, július 8. előtt, gyaníthatóan május első felében kiadott, tartalmi átírásban ránk maradt *memorialisa* jöhet még szóba, de az ezen kiadvány keletkezése körüli bizonytalanság miatt az adatot ajánlatos inkább figyelmen kívül hagyni.¹⁸⁶ Az 1293-as évre vonatkozóan már megszorodnak forrásaink: egy kétségtelen keltű, július 11-én kibocsátott királyi kiváltságlevél, ráadásul a világi előkelők méltóságóráinak élén, ismét Omodét említi nádorként.¹⁸⁷ A júliusi privilégium mellett három saját kiadványa: egy eredeti, csak kiadási évet tartalmazó oklevél, egy tartalmi átírásban ránk maradt diploma, végül egy szintén a mondott esztendőben (vagy az előző év végén) lejegyzett oklevele is nádornak címzi a bárót.¹⁸⁸ Ezek közül a minden kétséget kizáróan 1293 közepén született *memorialisa*, két adattal is gazdagítja archontológiai ismereteinket. Mivel kiadványában a nádor augusztus 1-jét jelölte ki a nevezettek számára eskütételre, az oklevél keltét június végére is tehetjük, másfelől annak tartalmi átírásakor, 1293. október 19-én úgyszintén nádornak nevezték, ami lehet tiszteleti gesztus, de akár az átírt kiadványban álló titulus egyszerű átvétele is. Mivel 1293-ban más személy nem bukkan fel a forrásokban nádorként, és utóda először a következő évben, július 29. (vagy legkésőbb augusztus 6.) előtt szerepel a méltóságban, Omodé ezen nádori ciklusa feltehetőleg szintén 1294-ben, valamikor az év első hat-hét hónapjában ért véget.¹⁸⁹

Közbenső, vagy teljes bizonyossággal nem datálható adatok: 1292. júl. 20./1293: RP 255. sz.; 1293. júl. 11.: **RA 3935. sz.**; (1293. szept. 7.): RP 251. sz.; (1293. szept. 14.): RP 252. sz.; 1293: RP 254. sz.

185 Zsoldos, 2011/a. 23. p.

186 RP 279. sz. A lehetséges keltezési alternatívákat ld. uo.

187 RA 3935. sz.

188 RP 250., 254., 255. sz.

189 RA 3983. sz.

Héder nembeli Henrik fia Miklós hatodik (?) nádori hivatalviselése (1294–1295)

Amint a fentiekben láttuk, Miklós az 1294. esztendő július 29-ét megelőző egyik napján vette át a nádori méltóságot Omodétól.¹⁹⁰ Érdemes azonban körüljárnunk, hogy a király egyik adománya tényleg ezen időpontra vonatkozóan említi-e a főurat nádorként? Privilégiumában a király felidézi, hogy az adományos Herculin részt vett Pozsony várának Csák Máté lovászmester és pozsonyi ispán általi, Miklós nádortól való visszafoglalásában.¹⁹¹ Pozsony ostromára és visszavételére a kutatás egybehangzó véleménye szerint 1292 közepe táján került sor, és mint-hogy azt is biztonsággal jelenthetük ki, hogy a várat a Kőszegiek nem Miklós nádorsága idején, hanem 1291 végén történő leváltása után, talán éppen a kemény válaszlépés szándékától indítatva szállták meg, Miklósnak az oklevélben feltüntetett titulusát alighanem annak keltére kell értenünk.¹⁹² 1294. szeptember 7-én, Kemenden kiadott oklevelében Miklós vélhetően maga címezte önmagát nádornak: az ezzel kapcsolatos bizonytalanságot az magyarázza, hogy a diploma csak az országnagy azonos nevű fiának 1319. évi tartalmi átírásából ismert, akitől joggal várható el, hogy akkor is nádornak mondja néhai apját, ha az történetesen el is hagyta a *palatinus* szót *intitulatió*jából.¹⁹³ Miklósnak még négy olyan, magát nádornak címző oklevele ismert, amely nagy valószínűség szerint 1294–1295 folyamán kelt. Ezek sorában a legkorábbra datálható a pécsi káptalanhoz intézett, évszám nélkül, november 25-én készült kiadványa, amelyet — tartalmi átírása alapján indokoltan — 1294-re helyez a hazai kutatás.¹⁹⁴ Negyedik nádori hivatalviselése első eredetiben fennmaradt és teljes dátummal ellátott oklevele 1295. június 6-án, Segesden kelt. Az abban olvasható *intitulatio* feltünteteti a nádor somogyi és fejéri ispáni tisztségeit is, ami két további oklevelének, egy ugyan-csak az évszám elhagyásával, *Judica*-vasárnap utáni kedden kiadott *mandátumának*, valamint egy, csupán tartalmi kivonatból ismert kiadványának a datálásához nyújt segítséget.¹⁹⁵ A fekete vasárnapot kövöző kedden, Vátyon írásba foglalt utasítást, aminek körülbelüli dátumára a nádor csupán 1295 nyarán adatolható Fejér megyei ispánsága alapján következtethetünk, Zsoldos és Szócs is 1295. március

190 RA 3983. sz.; *Zsoldos*, 2011/a. 23. p.

191 ÁÚO V. 96–97. p.; RA 3983. sz.

192 *Pauler*, 1899. 437–438. p.; *Lenkey – Zsoldos*, 2003. 181., 232. p.

193 UBB III. 290–291. p.; RP 257. sz.

194 RP 261., 258., 262. sz.

195 RP 260. sz.

22-re helyezte. Mivel azonban a fejéri ispánok archontológiájában 1295 előtt több éves hiátus van, Somogy megye élén pedig 1289-től Miklós megszakítás nélkül kimutatható, és ez a nádorsága kezdődhetett akár 1294 tavaszán is, az oklevél kelte, egyben a főúr hatodik (?) nádori ciklusának első időadata — hipotetikusán — az utóbbi év április 6. is lehet.¹⁹⁶

Miklós ezen hatodikként számon tartott nádori méltóságviselése nem sokkal júniusi segesdi tartózkodása után, 1295 nyarán befejeződött., III. András anyja, Thomasin ugyanezen év elején, április 28. előtt kibocsátott privilégiumából még úgy tűnik, hogy Miklós és a király kapcsolata rendezett volt: a nádor a Mizse egykori nádor által elfoglalt Szekcső várát ostromolta ekkor éppen.¹⁹⁷ Augusztus 29-én azonban már Omodéval találkozunk a főméltóságban, aki ráadásul ekkor az ország egy félreeső vidékén, Zemplénben keltez, kinevezése, illetve Miklós leváltása tehát vélhetően hetekkel korábban történt.¹⁹⁸

Közbenső adatok: 1294. szept. 7.: RP 257. sz.; (1294.) nov. 25.: RP 258. sz.; (1295. márc. 22.?): RP 260. sz.; 1295?: RP 262. sz.

Aba nembeli Dávid fia Omodé ötödik (?) nádori ciklusa (1295–1296)

Amadé ötödik (?) nádori méltóságviselésének első adata az 1295. augusztus 29-i oklevele, ami egyszersmind első olyan kiadványa is, amelyben akkor már hagyományosnak számító „kunok bírāja” megnevezés is szerepel. Oklevelezése ettől kezdve meglehetősen intenzív: a következő év júliusáig hat diplomájáról tudunk, de nádori tevékenysége egybefüggőnek tűnő adatsorát a zalai konvent 1296. május 1-jei keltezésű — Kőszegi Miklós nádor egyik kiadványát tartalmilag átíró — bizonyáglevele megszakítja.¹⁹⁹ A további két, 1296-os keltű, Miklóst *palatinus*nak nevező oklevél szintén a zalavári hiteleshely kiadványa. A nádor Kőszegi család tagjával való azonosításának indoklását e helyütt mellőzzük.²⁰⁰ A korszak másik sokszoros nádorának *palatinus*ként való ezen említéseit Zsoldos

196 Zsoldos, 2011/a. 153. p.; RP 260. sz.

197 Monumenta ecclesiae Strigoniensis. II. Ordine chron. disposuit, dissertationibus et notis illustravit Ferdinandus Knauz. Strigonii, 1882. (A továbbiakban: MES II.) 383–385. (384.) p.

198 RP 226–227. p. (265. sz.)

199 RP 270., 273. sz.

200 Zala vármegye története. Oklevéltár. Első kötet 1024–1363. Szerkesztik Nagy Imre, Vég hely Dezső, Nagy Gyula. Bp., 1886. (A továbbiakban: ZVT I.) 113–114. (114.) p.; Hazai okmánytár.

tényleges hivatalviselésként értelmezte, annak helyállósága viszont szerintem — amint azt alább kifejttem — megkérdőjelezhető. Ha nem tévedek, Omodé ezen nádori *terminus ante quem*e 1296. július 1., a minden bizonnyal neki tulajdonítható *damus pro memoria*-oklevél kelte.²⁰¹

Héder nembeli Kőszegi Henrik fia Miklós állítólagos hetedik nádori méltóságviselése (1296)

A zalavári konvent 1296. május 1-én kelt oklevele arról tájékoztat, hogy Miklós nádor kiadványa értelmében Bökény föld megvásárlói a konvent előtt megszabott határidőig kötelesek voltak kifizetni a 25 márka vételárat, amit a vevők, bizonyos Pósa fiai legkésőbb a fenti — valószínűleg a *terminus*nak kijelölt — napon teljesítettek is.²⁰² Szőcs Tibor az országnagy csak tartalmi átírás formájában ismert oklevelét március–áprilisa datálta, ennél azonban meglátásom szerint jóval korábbi, akár 1295. augusztus vége előtti időpont sem zárható ki, bár egy legkevesebb nyolc hónappal későbbre kitűzött fizetési határidő csak különös esetben képzelhető el.²⁰³ Amennyiben mégis ez volt a helyzet, Miklóst — az ügyben rendelkező oklevele nyomán, korábbi titulusa átemelésével — minden további nélkül címezhetette nádornak a konvent 1296 tavaszán, akkor is, ha már régen nem ő töltötte be a tisztséget. Emellett lehetséges, hogy a báró önkényesen címezte magát nádornak fenti oklevelében, de számolhatunk annak lehetőségével is, hogy a zalavári hiteleshely — jóllehet valójában már nem ő viselte a méltóságot — egyfajta tiszteleti gesztus szándékával nevezte nádornak Miklóst. Kiváltképp igaz lehet ez a konvent két másik, szintén zalai ingatlanok ügyében kelt oklevelének esetében. Továbbá ne feledjük: 1275 óta legalább öt ízben volt több-kevesebb ideig nádor, így nevéhez — különösen épülő tartományurasága magterületén — gyaníthatóan hozzá is tapadhatott a *palatinus* szó.²⁰⁴

201 Zsoldos, 2011/a. 24. p.; RP 273. sz.

202 ZVT I. 112–113. p.

203 RP 270. sz.

204 ZVT I. 113–114. p.; HO VII. 254–256. p.

Csák nembeli Péter fia Máté nádorsága (1296–1297)²⁰⁵

Mátét az esztergomi káptalan egy évszám nélküli, szeptember 2-án kelt oklevele említi első ízben a nádori méltóság betöltőjeként.²⁰⁶ Mint a kiadványból megtudjuk, Máté nádor még mint királyi lovászmester és pozsonyi ispán kötelezte bizonyos Endre fia Andrászt és két tettestársát, hogy augusztus 27-én tíz márka vérdíjat fizessenek a káptalan színe előtt, de időközben a király úgy rendelkezett, hogy a fizetési határidőt halasszák el a Henrik fia János ellen folyamatban lévő országos hadjárat serege feloszlásának tizenötödik napjára. Az oklevél készültének évét a kutatás a királyi hadjárat említése, illetve annak célpontja, János Héder nembeli Iván volt nádorral való azonosítása alapján 1296-ra helyezi, amivel egyetérthetünk. Máté tehát szeptember 2-án már viselte a nádori hivatalt, kinevezésére pedig valamikor a nyár második felében, július 1. után, közelebbről, a korabeli *terminus*-kijelölési szokásokat figyelembe véve a hónap utolsó heteiben, harmadában kerülhetett sor.²⁰⁷ A trencsényi oligarchának az 1301 előtti évekből egyetlen nádori címmel kibocsátott oklevele ismeretes: egy sajnos évmegjelölés nélküli, de megnyugtatóan 1296. november 22-re datálható kiadvány.²⁰⁸ Rövid hivatalviselésének kevés nyoma maradt a királyi diplomákban, III. András kiadványai közül összesen hat darab említi őt nádorként, melyek közül azonban négy már leváltása után kelt.²⁰⁹ Utoljára 1297. augusztus 6-án, az esztergomi káptalan kiadványában találkozunk vele mint a nádori hivatal és a pozsonyi ispáni tiszti birtokosával, október 20-án azonban már Aba nembeli Omodé töltötte be a méltóságot, alighanem már hetek óta.²¹⁰

(Codex diplomaticus patrius.) VII. kötet. Kiadják Ipolyi Arnold, Nagy Imre, Véghely Dezső. Bp., 1880. (A továbbiakban: HO VII.) 254–256. (256.) p.

205 *Karácsonyi János*: Trencsényi Csák Máté nádorsága. In: Századok, 27. (1893) 398–401. p.; *Wertner Mór*: Az árpádkori nádorok genealogiája. (Második, befejező közlemény.) 55. Csák nb. II. Máté. In: Turul, 16. (1898) 123. p.; *Kristó Gyula*: Csák Máté tartományúri hatalma. Bp., 1973.; *Uő*: Új adatok és régi vélekedések Csák Mátéről. In: Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica. Tomus 75. Szeged, 1983. 29–34. p.; *Kristó*, 1986.; *Kádár Tamás*: Csák nembeli Máté, a 700 éve meghalt tartományúr élete. In: Honismeret, 50. (2022) 1. sz. 3–12. p.

206 MES II. 471–472. p.; *Zsoldos*, 2011/a. 24. p.

207 *Zsoldos*, 2011/a. 24. p.

208 RP 274. sz.

209 RA 4074., 4115., 4151., 4227., 4275., 4333. sz. Ezek közül csak az utolsó kiadvány nevezi volt nádornak.

210 ÁÚO XII. 640. p.; RP 276. sz.

Közbenső adatok: 1296. szept. 2.: MES II. 471–472. p.; (1296. nov. 22.:) RP 274. sz.; 1297. jún. 19.: ÁÚO XII. 639. p.; 1297. jún. 23.: RA 4115. sz.

Aba nembeli Omodé hatodik (?) nádori tisztségviselése (1297–1298)

Omodé valamikor 1297. augusztus eleje és október 20. között negyedszer is elnyerte a nádori hivatalt.²¹¹ Az első adat újbóli méltóságviselésére az utóbbi napon kelt saját kiadványából ismeretes, aminek datálási helye, Ung(vár) alapján okkal feltételezhető, hogy megbízatására hetekkel korábban került sor.²¹² Oklevelében ráadásul az országnagy említést tesz a színe előtt lefolyt per kapcsán hozott korábbi, talán 1297 szeptemberében írásba foglalt rendelkezéséről, és bár nagy a bizonytalanság e tekintetben, mindenesetre nem zárhatjuk ki, hogy nádori minőségében adott utasítást, amikor az egyik felet eskütételre kötelezte a jogvitában. Negyedik nádori méltóságviselésének a fenti oklevélen kívül még egy emléke maradt forrásainkban: 1298. június 29-én, ugyancsak Ungváron kiadott *pátense*, ami értelemszerűen a tisztegből való távozásának *terminus post quemje* is.²¹³ Egy hónappal később már a nádori méltóságot megosztva, közösen betöltő utóda-it találjuk a kormányzat élén, ugyanekkor, július 28-án (esetleg 29-én) őt magát *quondam palatinus*nak nevezi az országnagy társaival együtt, Budán kiállított oklevél.²¹⁴ Leváltására alighanem néhány nappal, legfeljebb egy-két héttel korábban, gyaníthatóan a budai udvarban tartott királyi tanácsülésen, vagy a július végén kezdődött rákosi országgyűlésen került sor.

Közbenső adatok: 1297. dec. 20.: RA 4153. sz.; 1298. jún. 29.: RP 280. sz.

211 Zsoldos, 2011/a. 24. p.

212 RP 276. sz.

213 RP 280. sz.

214 RP 281. sz.; Zsoldos, 2011/a. 24. p.

Rátót nembeli Leusták fia Roland „dunántúli” nádor hivatalviselése (1298–1299)²¹⁵

Az első ismert adatunk Roland, vagy magyaros formában Lóránd nádorságára 1298. július 28-ról, esetleg 29-ről ismeretes: a magyar prelátusok és bárók közösen kiadott, csak újkori másolatok formájában fennmaradt oklevelében a főúr a világi személyek között harmadikként, *palatinus Ultradanubialis* címmel szerepel.²¹⁶ A dokumentum egyben nádortársa, az egykori megnevezés szerint az ország „dunáninenni”, mai fogalmaink szerint dunántúli, nyugati részét igazgató Péc nembeli Apor ilyen minőségében első felbukkanása is. Kinevezésük és hivatalba lépésük minden bizonnyal egyidejűleg, feltehetőleg a hónap folyamán, de legkésőbb június közepe táján történt. Miután mindketten elhagyták a budai udvart, Roland szeptember vége előtt a Felső-Tisza-vidékre ment: október 6-án már a szabolcsi Gáva mellett tartott nádori közgyűlést.²¹⁷ Rövid, körülbelül egy esztendei hivatalbetöltése ellenére a bárónak viszonylag nagy számú saját kiadványáról tudunk ezek közül három oklevél eredeti formájában, kettő későbbi átírásban maradt ránk, négy kiadvány pedig tartalmi kivonatból ismert.²¹⁸ Önállóan kibocsátott okleveleinek *intitulatió*jában Roland nem szerepeltette a területi illetőségére utaló *Ultradanubialis* jelzót, ellenben minden esetben feltüntetette a *iudex Cumanorum* címet. Az országnagy nádori hivatalviselése 1299 nyarának első felében érhetett véget: június 15-én még a Borsod megye részére tartott gyűlésen, Edelenyben, július 8-án saját birtokán, a gömöri Harmacon keltezett, és valószínűleg még július 13-án is viselte a nádori címet.²¹⁹ Okkal felmerülő kérdés ugyanakkor, hogy hivatalban is volt-e ezekben a napokban. Július 17-én ugyanis már bizonyosan újfent Aba Omodé töltötte be a méltóságot, így feltételezhető, hogy júliusi okleveleinek keltekor Roland még nem tudott leváltásáról, azaz jóhiszeműen nevezte magát nádornak.²²⁰

215 Karácsonyi, 1995. 922–923. p.; Wertner Mór: Az árpádkori nádorok genealogiája. (Második, befejező közlemény.) 57. Ratold nb. II. Róland. In: Turul, 16. (1898) 123–124. p.

216 RP 281. sz.; Zsoldos, 2011/a. 25. p.

217 RP 282. sz.

218 RP 282., 287., 290–296. sz.

219 RP 293–295. sz.

220 RP 297. sz.; Zsoldos, 2011/a. 25. p.

Péc nembeli Márk fia Apor „dunáninenni” nádor hivatali működése (1298–1299)²²¹

Apor 1298. július 28-án vagy 29-én, a magyar kormányzati elit tagjaival közösen kiadott oklevelében tűnik fel első ízben nádorként, *palatinus Citradanubialis* címmel.²²² A területi hatáskör — a mai tájszemléleti fogalmaink szerinti Dunántúlra való — korlátozottságára utaló *Citradanubialis* jelző a későbbiekben nem szerepel vele kapcsolatban, ahogy egyébként nádortársa, Rátót nembeli Roland is csak ezen egyetlen alkalommal viseli a *palatinus Ultradanubialis* titulust. Apor nádornak — az említett 1298. júliusi kiadványon kívül — öt okleveléről tudunk, amelyből kettő, feltehetően szeptemberben, vagy még a nyár végén lejegyzett parancslevele saját tartalmi átirásából ismert, két kiadványa eltérő birtokügyekben egyazon napon és helyen: október 18-án, a Tolna megyei Kurdon, míg az ötödik valamikor gyaníthatóan 1298 őszén kelt.²²³ Utoljára egy 1299. május 2-án kiállított királyi ítéletlevélben bukkan fel nádorként, de hivatalát alighanem még a következő hónapban is betöltötte, utóda, a nádori méltóságot egymaga átvevő Aba Omodé július 17-től adatható.²²⁴

Közbenső vagy biztosan nem datálható adatok: (1298. júl. 29./dec. eleje:) *Szőcs*, 2014. 264–265. (6. sz.); 1298. júl. 29./okt. 18.: *RP* 284. sz.; 1298. okt. 18.: *RP* 285. sz.

Aba nembeli Dávid fia Omodé hetedik (?) nádori hivatalviselése (1299–[1301]–1039/1310)

Omodé valamikor 1299 nyarának első felében újfent elnyerte a nádori széket. Június 15-én elődei még valószínűleg hivatalban voltak, július 17-én azonban már bizonyosan ő viselte a méltóságot.²²⁵ Az országnagy az ezt követő másfél évben, III. András király 1301 január derekán bekövetkezett haláláig minden bizonnyal a kormányzat élén maradt; utolsó adatunk a fenti időszakból Vizsolyban működő

221 *Karácsonyi*, 1995. 891–892. p.; *Wertner Mór*: Az árpádkori nádorok genealógiája. (Második, befejező közlemény.) 56. Pécz nb. Apor. In: *Turul*, 16. (1898) 123. p.

222 *RP* 281. sz.; *Zsoldos*, 2011/a. 25. p.

223 *RP* 283–296. sz.; *Szőcs*, 2014. 264–265. p. (6. sz.)

224 *RA* 4234. sz.; *Zsoldos*, 2011/a. 25. p.

225 *RP* 293., 297. sz.; *Zsoldos*, 2011/a. 25. p.

albírjának 1300. november 18-i oklevele.²²⁶ A szóban forgó másfél esztendőből Omodénak — elődeihez képest szembeötlően több — mintegy 22 kiadványa maradt fenn eredeti vagy egyéb formában; a tételszám körüli bizonytalanságot a megállapíthatatlan datálású oklevelek okozzák.²²⁷ A báró vélhetően már ki nevezésekor megkapta a zalai és karakói ispáni tisztelet is; a *comes Zaladiensis* cím 1299. szeptember 5-én, a karakói ispáni titulus pedig november 4-én tűnik fel először neve mellett, és ugyanekkor szerepel első ízben a *iudex Cumanorum* megnevezés is.²²⁸ Elvileg felmerülhet, hogy az 1298–1299-es közhatalmi struktúra mintájára Omodé is társnádorként, a Duna vonalától keletre elterülő országrészben működött, ez azonban valószínűtlen. Egyfelől forrásainkban még utalást sem találunk egy vele egy időben hivatalban lévő nádor ténykedésére, másrészt zalai és karakói ispánsága, valamint hogy 1299. szeptember 5-én egy Veszprém megyei föld ügyében hozott ítéletet, egyértelműen arra mutat, hogy a Dunántúlon is területileg illetékes nádorként működött, azaz egyedül töltötte be az első számú bárói méltóságot. Omodé nádori címét a III. Andrást követő királyaink is elismerték, I. Károly vonatkozásában erre számos okleveles adattal rendelkezünk.²²⁹ 1299 közepén kezdődött nádorsága csak kevéssel halála előtt, közelebbről nem meghatározható időpontban ért véget: az uralkodó 1309. június közepén csaknem bizonyosan, 1310. április elején pedig feltételezhetően még respektálta címhasználatát és hajlandó volt nádorának tekinteni, 1310. június 11-én azonban már *quondam palatinus*nak nevezi.²³⁰ Ilymódon Omodé utolsó nádori ciklusa, és egyúttal — mint azt Zsoldos frappánsan megfogalmazta — „a nádori méltóság története szempontjából az Árpád-kor 1310 nyarán ért véget.”²³¹

Közbenső adatok: 1299. aug. 1.: RP 298. sz.; 1299. aug. 9.: RP 299. sz.; 1299. szept. 5.: RP 300. sz.; 1299. okt. 21.: RP 301. sz.; 1299. okt. 29.: RA 4275. sz.; 1299. nov. 4.: RP 302. sz.; 1299. dec. 7.: 1299/1300: RP 322. sz.; 1300. febr. 16.: RP 305. sz.; 1300 első napjai, febr. 19. előtt: RP 306. sz.; 1300 első hetei, márc. 5.

226 RP 321. sz.

227 RP 297–312., 314–316., 319., 320., 322. sz.

228 RP 300., 303. sz.

229 AO II. 120., 232., 272., 459., 900. sz.

230 AO II. 668., 863., 900. sz.; *Zsoldos Attila*: III. András hat nádora. In: Erősségénél fogva vár-építésre való. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére. Szerk. Juan Cabello, C. Tóth Norbert. Nyíregyháza, 2011. (A nyíregyházi Jósza András Múzeum kiadványai. 68.) 289–299., 291–292. p.

231 *Zsoldos*, 2011/b. 299. p.

Közlemények

előtt: RP 307. sz.; 1300. márc. 29.: RP 308. sz.; 1300. ápr. 6.: RP 309. sz.; 1300. máj. 6. előtt: RP 310. sz.; 1300. máj. 6.: RP 311. sz.; 1300. máj. 14.: RP 312. sz.; 1300. jún. 26.: RP 314. sz.; 1300. júl. 8.: RP 315. sz.; 1300. aug. 1.: RP 316. sz.

B. HALÁSZ ÉVA

I. LAJOS KIRÁLY ITINERÁRIUMA (1346. JANUÁR 1. – AUGUSZTUS 30.) ÉS A ZÁRAI HÁBORÚ

(Egy készülő itinerárium részlete)

„A következő időben a király népes hadat indított Dalmácia elfoglalására és visszavételére, amelyet hosszabb idő óta a velenceiek tartottak birtokukban, és a környező tartományok sok fejedelmével, báróival, lovagjaival és országlakóival Zára városáig ment, amely korábban a királyi felség iránti engedelmességre adta magát.¹” Küküllei János ezekkel a szavakkal örökítette meg I. Lajos király azon hadjáratának kezdetét, melyet a Velence által ostromlott Zára felmentésére indított 1346-ban. Noha krónikaírónk más eseményekhez pontos(abb) dátumokat rendelt², az 1346-ban indított katonai akciót mindössze „a következő időben” fordulattal datálta. I. Lajos király itineráriumának elkészítéséhez azonban a krónikarészlet a pontos dátum hiánya ellenére is értékes adalékkal szolgál, mivel rögzítette, hogy a király személyesen vonult hadba. Azonban a vizsgálatba más forrásokat is be kell vonnunk, mivel Küküllei János krónikája nem szolgáltat elégséges adatokat ahhoz, hogy I. Lajos király tartózkodási helyeit meghatározhassuk a vizsgált időszakban.

Milyen forrásokkal számolhatunk? Természetesen az uralkodó itineráriumának alapját a nevében kelt és pecsétjei alatt kiállított oklevelek kelet helyei jelentik (1.). Ehelyütt szándékosan nyitva hagyom a kérdést, hogy pontosan mely pecsét vagy pecsétek jelzik, jelezhetik nagy biztonsággal magának a királynak a tartózkodási helyét, de erre a későbbiekben visszatérek. Az uralkodói oklevelek *datatió*jából származó információkat egészítik ki a király személyes jelenlétére vagy éppen távollétére utaló okleveles adatok (2.); az elbeszélő források (3.) és az egyik fenti csoportba sem tartozó, írott források (4.). Komoly segítséget jelenthetnek a királyi család tagjainak tartózkodási helyei is (5.).

-
- 1 *Küküllei János*: Lajos király krónikája. In: *Küküllei János*: Lajos király krónikája – *Névtelen szerző*: Geszta Lajos királyról. Fordította, az utószót és a jegyzeteket írta: Kristó Gyula. Bp., 2000. (a továbbiakban: *Küküllei*, I. Lajos) 17–18. p. (8.). — A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.
 - 2 Küküllei krónikájából tudjuk, hogy Erzsébet királyné 1343-ban Szentháromság ünnepén, azaz jún. 8-án indult el Nápolyba. *Küküllei*, I. Lajos 12. p. (4.).

Magyarázattal tartozom azzal kapcsolatban, hogy miért pont az 1346. évi első nyolc hónapját választottam jelen írás témájaként. I. Lajos tartózkodási helyeinek összeállításakor kétségkívül bővebb és sokszínűbb forrásanyagra támaszkodhatunk, mint az Árpádok³ vagy akár I. Károly király⁴ esetében. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy minden egyes adathoz több, egymást kiegészítő-támogató forrást lehetne rendelni és nagyobb hiátusok nélkül össze lehetne állítani az uralkodó mozgását. Ugyanakkor 1346 januárja és augusztusa között abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy az okleveleken és a két hazai krónikán kívül egyéb forrásokat is be tudunk vonni a kutatásba. Rendelkezésünkre áll az *Obsidio Iadrensis* című, Zára Velence ellen 1345–1346-ban vívott küzdelmét⁵ megörökítő munka, aminek ismeretlen szerzője maga is átélte az ostromot.⁶ Érthető módon Velence a szokásosnál is nagyobb érdeklődéssel követte nyomon a vonatkozó év eseményeit, igyekezett feltérképezni a magyar udvar szándékait és az uralkodó mozgását, így a városállamhoz köthető forrásokban erre az időszakra szintén sok, I. Lajos tartózkodási helyeihez hasznos adatot találunk. Miután András herceget 1345 szeptemberében Aversában meggyilkolták, a magyar uralkodó széles körű diplomáciai tevékenységbe kezdett. Ennek egyik lépéseként III. Edwárd angol királyhoz (1327–1377) követségbe küldte Szigfrid garamszentbenedeki apátot, aki Walter de Mora domonkos szerzetessel, az angol uralkodó Magyarországra küldött követével együtt tért vissza. Az angol követ útjáról készített részletes elszámolása fennmaradt, ami napra pontosan rögzítette utazását, és többek között azt is feljegyezte, mikor és hol találkozott I. Lajos királlyal és Erzsébet királynéval.⁷ I. Lajos király készülő itineráriumának ezzel a részletével azt szeretném megmutatni, hogy egy-egy ilyen szerencsés, a szokásosnál több és sokoldalúbb forrás

3 *Kádár Tamás*: IV. László király itineráriuma, 1264–[1272]–1290. In: Fons, 23. (2016) 3–64. p.; *Uő*: III. András király itineráriuma, 1278–[1290]–1301. In: Fons, 25. (2018) 87–124. p.; *Uő*: II. András (1188–[1205]–1235), IV. Béla (1214–[1235]–1270) és V. István (1241–[1270]–1272) királyok itineráriuma. In: Fons, 28. (2021) 399–465. p.

4 *Spekner Enikő*: I. (Anjou) Károly itineráriuma. In: *Uő*: Hogyan lett Buda a középkori Magyarország fővárosa? A budai királyi székhely története a 12. század végétől a 14. század közepéig. Bp., 2015.

5 A hadi események összefoglalását ld. *Kristó Gyula*: Az Anjou-kor háborúi. Bp., 1988. 105–109. p.

6 *Sandra Begonja*: Srednjovjekovno djelo *Obsidio Iadrensis/Opsada Zadra* kao povijesni izvor za prikaz vojnopomorske moći Venecije u 14. stoljeću. In: *Povijesni prilozi*, 47. (2014) 81–141. p., 82. p. 2. jzt. a munka szerzőjére vonatkozó korábbi szakirodalommal.

7 *Homonnai Sarolta*: „... eundo in nuncium regis versus regem Hungariae ...” In: *Aetas*, 14. (1999:3) 34–56. p. (A továbbiakban: *Homonnai*, 1999.)

alapján feldolgozható időszakban mennyivel bővebb és pontosabb lehet a tartózkodási helyek listája, mintha kizárólag az oklevelek állnának rendelkezésünkre.

1. A királyi oklevelek kelet helyei és a pecsétek

Az I. Lajos király nevében kiadott okleveleket többféle pecséttel is megerősíthették, rendelkezésre állt kettős nagypecsétje, titkospecsétje⁸ és gyűrűspecsétje is. A középpecsét⁹ 1374-ig a kápolnaispán nevében kiadott oklevelek megerősítésére szolgált általánosan. Ha mégis az uralkodó oklevelére nyomták, azt a *corroboratió*ban feltüntették, ilyen eset azonban a vizsgált időszakban nem fordult elő.¹⁰ Az átiratban fenntartott oklevelek pecsétjéről csak akkor szerzünk tudomást, ha az átiró oklevél említést tesz róla. Néha a *corroboratió*ban is megemlítik a pecsétet, legtöbbször akkor, ha valamilyen oknál fogva a szokásostól eltérő módon erősítették meg az oklevelet.¹¹

A. Nagypecsét.¹² 1346 első felében a leggyakrabban a király nagypecsétjének első lapját nyomták rá a nevében kelt oklevelekre. Januárban és február elején Visegrádon, február–március fordulóján Budán, majd március elejétől–közepétől májusig ismét Visegrádon keltezték az ezzel a pecséttel megerősített okleveleket. Júliusban Bihácson, augusztusban pedig Budán bukkan fel.

8 I. Lajos első titkospecsétjét néhány 1342-ben kelt okleveléről ismerjük, 1343 áprilisában már korábban használt pecsétjeként hivatkozik rá. A második és egyben utolsó titkospecsét lenyomata elsőként egy 1347-es oklevélen maradt ránk. Leírása: *Kumorovitz L. Bernát*: Osztályok, címek, rangok és hatáskörök alakulása I. Lajos király kancelláriájában. In: *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk.: Székely György. Bp., 1984. (*Memoria Saeculorum Hungariae* 4.) 293–330. p. (a továbbiakban: *Kumorovitz*, 1984.) 301–302. p.

9 *Bándi Zsuzsa*: A Magyar Országos Levéltár 1982. évi (állandó és időszakos) kiállításainak katalógusai: A Magyar Országos Levéltár Anjou-kori pecsétkiállítás, 1982. szeptember 22-től. In: *Levéltári Közlemények*, 53. (1982) 165–199. p. (a továbbiakban: *Bándi*, 1982.) 172. p. (19.).

10 1358 augusztusában a középpecséttel erősítettek meg több királyi oklevelet is, mivel a nagypecsét ekkor Keszei Miklós kancellárnál volt Dalmáciában (pl. Anjou-kori oklevéltár. Bp.–Szeged, 1990– [a továbbiakban: AOKlt.] XLII. 868. és 869.)

11 1342. augusztus 14-én kelt Péter szerémi püspök és kápolnaispán oklevele, és a *corroboratio* rögzíti, hogy mivel a király középpecsétje még nem készült el, ezért a püspökével erősítik meg. (AOKlt. XXVI. 432.)

12 Leírása: *Bándi*, 1982. 170. p. (9.). Első lapjának fényképe és leírása: *Sigilla regum – reges sigillorum*. Királyportrék a Magyar Országos Levéltár pecsétgyűjteményéből. Szerk. Érszegi Géza. A pecsétek leírását készítette Sölch Miklós. Bp., 2001. 66. p.

Visegrád: jan. 2. (DL 3813., AOkt. XXX. 2.), jan. 5. (DL 29 675., AOkt. XXX. 11.), jan. 7. (DF 282 707., AOkt. XXX. 14.), jan. 12. (AOkt. XXX. 29.), jan. 25. (DL 91 365, AOkt. XXX. 57.), jan. 27. (DL 3815., AOkt. XXX. 58.), febr. 5. (DL 76 787., AOkt. XXX. 78.). **Buda:** febr. 21. (DL 91 367., AOkt. XXX. 131.), febr. 24. (DL 51 374., AOkt. XXX. 143.), márc. 5. (DL 3825., AOkt. XXX. 158.), márc. 5. (DL 92 443., AOkt. XXX. 159.). **Visegrád:** márc. 8. (DL 62 498., AOkt. XXX. 166.), márc. 20. (DL 87 188., AOkt. XXX. 206.), márc. 23. (DF 258 545., AOkt. XXX. 217.), márc. 26. (DL 87 189., AOkt. XXX. 224.), ápr. 9. (DL 86 620., AOkt. XXX. 282), ápr. 21. (DL 76 799., DL 87 190., AOkt. XXX. 308.), ápr. 23. (DL 76 800, AOkt. XXX. 314.), ápr. 28. (DL 87 191., AOkt. XXX. 328.), máj. 1. (DF 230 405., AOkt. XXX. 337.). **Bihács:** júl. 15. (DL 31 092., AOkt. XXX. 521. és DL 33 726., AOkt. XXX. 522.) **Buda:** aug. 9. (DF 201 036., AOkt. XXX. 569.)

B. Gyűrűpecsét.¹³ I. Lajos rendszeren vörös viaszba nyomott gyűrűpecsétjéről (*sigillum anulare*)¹⁴ 1346-ban első ízben az uralkodó március 2-án kelt, de átíratban ránk maradt oklevelével kapcsolatban értesülünk. Április 28-i és május 6-i kiadványain a pecsétnek már csak foltját láthatjuk, eredetiben pedig a július 30-i oklevelén tanulmányozhatjuk. A pecsét március–áprilisban Visegrádon, júliusban Bihácson és Zágrábban bukkan fel.

Buda: márc. 2. (DF 259 504., AOkt. XXX. 152.), **Visegrád:** márc. 19. (DF 236 795., AOkt. XXX. 201.), ápr. 9. (DL 76 802., AOkt. XXX. 281.), ápr. 28. (DL 76 801., AOkt. XXX. 327.), máj. 6. (DF 269 104., AOkt. XXX. 356.) **Bihács:** júl. 15. (DL 64 658., AOkt. XXX. 519. és DL 41 031, AOkt. XXX. 520.) **Zágráb:** júl. 30. (DF 255 431. AOkt. XXX. 548.)

C. Ismeretlen pecséttel megerősített oklevelek. Ezek nagy része különböző hiteleshelyekhez, illetve megyékhez intézett parancslevél, melyek a jelentésekben átírva maradtak ránk. A külföldre írott diplomáciai levelek aláhúzva szerepelnek.¹⁵

13 Leírását ld. *Bándi*, 1982. 171. p. (13. és 14.).

14 Az átíró oklevelek egy kivétellel gyűrűpecsétként nevezik meg (márc. 2.: *sub sigillo vestro anulari* (DF 259 504.), ápr. 9.: *anuleo sigillo vestro* (DL 76 802.), júl. 15.: *anulari vestro sigillo* (DL 64 658., DL 68 863.), *sub sigillo ipsius domini regis anulari* (DL 41 031.), júl. 30.: *sigillo suo anulari* (DF 255 431.)). Egyedül a márc. 19-én kelt oklevelet erősítették meg az átíró oklevél szerint titkos gyűrűpecséttel (*secreto anulari suo sigillo*, DF 236 795.)

15 1346 első feléből mindössze pár diplomáciai levelet ismertünk I. Lajostól, melyek közül a jan. 5-i keletelje kétséges. Elsőként Óváry Lipót adta közre a Humbert Vienne-i dauphinhez címzett levél rövid regesztáját, melynek keleteljeként egy bizonyos Collegia szerepel. (*Óváry Lipót: A Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottságának oklevélmásolatai*, 1. A Moh-

Visegrád: jan. 4. (DL 51 363., AOklt. XXX. 4.; DL 51 366., AOklt. XXX 5.; DL 41 000., AOklt. XXX 6.; DL 51 364., AOklt. XXX 7.; DL 51 367., AOklt. XXX 8.; DL 51 365., AOklt. XXX 9.), jan. 5. (AOklt. XXX. 12.), jan. 15. (AOklt. XXX. 33., 34. és 35.), jan. 24. (DF 261 542., AOklt. XXX. 56.) **Buda:** febr. 23. (DL 3823., AOklt. XXX. 139.), febr. 27. (DL 76 790., AOklt. XXX. 145.), márc. 1. (DF 61 185., AOklt. XXX. 149.; DF 261 642., AOklt. XXX. 150.), márc. 3. (AOklt. XXX. 153.), márc. 5. (DL 3826., AOklt. XXX. 157.). **Visegrád:** márc. 10. (AOklt. XXX. 170.), márc. 19. (AOklt. XXX. 204.), márc. 20. (DL 87 189., AOklt. XXX. 206.), márc. 21. (DL 3830., AOklt. XXX. 209.), márc. 24. (DL 41 020., AOklt. XXX. 219.), ápr. 3. (AOklt. XXX. 259.), ápr. 8. (DL 90 344., AOklt. XXX. 275.), ápr. 13. (DF 249 511., AOklt. XXX. 297.), ápr. 15. (DL 98 552., AOklt. XXX. 300.), ápr. 27. (DL 60 249., AOklt. XXX. 323.) **Lukavölgye:** júl. 6. (DL 3850., AOklt. XXX. 500.) **Bihács:** júl. 15. (DL 86 551., AOklt. XXX. 518.) **Zágráb:** júl. 31. (DF 283 555., AOklt. XXX. 551.) **Visegrád:** aug. 15. (DL 27 628., AOklt. XXX. 579.), aug. 19. (DF 278 120., AOklt. XXX. 589.), aug. 25. (DL 61 051., AOklt. XXX. 599.)

Az adatokból jól látható, hogy a király pecsétjei május elejétől július közepéig „eltűnnek”, egyetlen uralkodói oklevelet sem ismerünk ebből az időszakból. Az oklevelek alapján egy viszonylag egyszerű itineráriumot lehetne összeállítani, ami Visegrád–Buda–Visegrád–Bihács–Zágráb–Buda–Visegrád útvonalon vezetné I. Lajost 1346 első felében.

ácsi vész előtti okiratok kivonatai. Bp., 1890. 45–46. p. (47.) és AOklt. XXX. 12.) Wertner Mór a Székesfehérvár (in Alba Regia) vagy (valószínűbbként) a Visegrád (in Acre regia) feloldásokat javasolta. (Wertner Mór: Nagy Lajos király hadjáratai (1342–1382). In: Hadtörténeti Közlemények, 19. (1918) 59–97. és 202–271. p., 78. p.) Mivel a király január elején több oklevelet is Visegrádon adott ki, ezért én is valószínűbbnek látom ez utóbbi megoldást. VI. Kelemen pápa I. Lajos királyhoz címzett leveleiben többször is felbukkan az uralkodó korábbi, a pápának küldött leveleire történő utalás, de ezeknek sem a dátuma, sem a kelethelye nem maradt fenn (pl. AOklt. XXX. 181., 196., 248., 360., 403.) Noha nincs arra pozitív adatunk, hogy a diplomáciai levelek kiállításakor I. Lajos király személyesen jelen volt, de a vizsgált évben élek ezzel az előfeltételezéssel, annak fenntartásával, hogy a későbbiekben előkerülő adatok módosíthatnak ezen. A diplomáciai leveleken kívül az uralkodó a tőle távol lévő családjával és udvarával is váltott leveleket, ahogyan azt Erzsébet királyné 1346. júl. 19-i okleveléből is tudjuk (AOklt. XXX. 546.).

2. A király tartózkodási helyeire vonatkozó egyéb okleveles adatok

1346. január 27-i királyi oklevél szerint Lajos és Erzsébet színe elé járult egy bizonyos Pongrác, a királyi aula lovagja Tamás fia Demeterrel, gondjaira bízott gyermekkorú rokonával és a következő kérést terjesztették elő: Demeter egy bizonyos perét annak életkorára hivatkozva hat évvel ezelőtt I. Károly elhalasztotta, de mivel még mindig kiskorú, ezért a pereskedést tovább szeretnék halasztani. A király Erzsébet királynéval és a kúriában jelen lévő főpapokkal és bárókkal ezt megtanácskozva a per további három évre való elhalasztására utasítja a nádort.¹⁶ Valószínű tehát, hogy január 27-én Lajos Visegrádon tartózkodott.

Május elejéről két olyan, Visegrádon kelt oklevelet ismerünk, melyekben arról olvashatunk, hogy I. Lajos már elment a hadjáratba. Domokos fia Őri István mester, a király gyűrűpecsétes notáriusa¹⁷ május 4-én személyesen jelent meg Garai János kápolnaispán színe előtt és a vele a Heves megyei Szilvaegyház nevű birtok miatt perben álló Cheley fia Balázssal együtt megvallották, hogy ügyüket a már távollévő király visszatérte után fogott bírói döntésre bizzák majd.¹⁸ Az I. Lajos király nevében május 6-án, Visegrádon keltezett királyi (!) oklevél szerint Poháros Péter abaujvári ispán a királlyal együtt a hadseregben van (*nobiscum in exercitu existentes*).¹⁹

Amikor a király személyesen száll hadba, akkor a hadjárat kezdetének meghatározása lényeges pont az itinerárium készítése során. Ha elbeszélő forrás napra pontosan megadja a dátumot, a hadjáratra való hivatkozással történő perhalasztások által adódó hozzátétőleges időpont kontrollként szolgálhat. 1346 tavaszán több ízben is a királyi hadjárat miatti perhalasztásokról olvashatunk: Zsámboki Miklós nádor április 2-i oklevelében például a Váradi László fia János és Losonci Dénes fia Tamás közötti pert a közeli jövőben indítandó hadjáratra hivatkozva halasztotta el.²⁰ Szent György nyolcadáról a nádor,²¹ Nagymartoni Pál országbíró²²

16 DL 3815. (AOklt. XXX. 58.)

17 *Kumorovitz*, 1984. 298. p.

18 *post reversione domini nostri regis de presenti exercitu, ad quem iam ivit.* (AOklt. XXX. 352.)

19 AOklt. XXX. 356

20 DL 76 793. (AOklt. XXX. 256.)

21 királyné parancsára: DL 70 167. (AOklt. XXX. 364.), király parancsára: DL 96 270 (AOklt. XXX. 376.), DL 3847 (AOklt. XXX. 378.), DL 51 378. (AOklt. XXX. 379.)

22 király írásbeli parancsára: DL 51 377. (AOklt. XXX. 366.), DL 73 390 (AOklt. XXX. 367.), DL 91 371. (AOklt. XXX. 390.)

és Gergely mester, a besenyők *rectora*²³ is az éppen folyó királyi hadjárat miatt napolnak el pereket. Ugyancsak fontos kérdés annak meghatározása, hogy mikor lett vége a hadjáratnak, mikor tért vissza onnan az uralkodó.²⁴ Ebben segítségünkre lehet a katonai akcióban bizonyíthatóan a királlal részt vevő főpapok és bárók tartózkodási helyeinek meghatározása a kérdéses időszakban. Augusztus 19-én Visegrádon kelt Zsámboki Miklós nádor oklevele az Egyházasunyomi Sámson fia János leánya, Ágnes asszony és Egyházasunyomi Simon fia István közötti pereskedésben. A nádor bírótársai között találjuk Hahót Miklóst is, akit a király nem sokkal korábban mentett fel szlavón-horvát báni tisztségéből.²⁵ Valószínű, hogy ekkor már I. Lajos is visszatért Visegrádra.

3. Elbeszélő források

Három olyan elbeszélő forrást ismerünk, melyek több-kevesebb részletet őriznek 1346 első felének eseményeiről, leginkább I. Lajos király Zára felmentésére induló katonai vállalkozásáról. A magyar királyi kancellárián dolgozó Küküllei Jánosnak a bevezetőben már idézett krónikájából megtudjuk, hogy I. Lajos személyesen szállt hadba, a város körüli mezőket szállta meg seregével, majd a katonai akció sikertelenségét látva hazavonult, de Küküllei nem rendelt dátumot az eseményekhez.²⁶

A névtelen szerző I. Lajos királyról írott gesztájának 3. fejezete szintén az 1346-os hadi vállalkozást tárgyalja, kihangsúlyozva, hogy annak kudarcát az okozta, hogy a Velence által lefizetett magyar főurak távol maradtak és az alájuk tartozó katonákat is távol tartották a harctól. Megadja a hadjárat kezdetének időpontját, szerinte a király Szent György ünnepén, azaz április 24-én indult el,²⁷ ami a perhasztásokból kikövetkeztethető adatokkal is alátámasztható.

23 DF 249 095. (AOkt. XXX. 391.)

24 Ez utóbbi nem esett egybe a hadoszlás dátumával, amit esetünkben nov. 8-ra hirdettek ki. (Id. *Pitti Ferenc*: Királyi hadoszlások I. Lajos uralkodása idején 1372-ig. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 134. (2021) 155–165., 156. p.

25 DF 205 053. (AOkt. XXX. 590.)

26 *Küküllei*, Lajos király 17–18. p. (8.).

27 *Névtelen szerző*: Geszta Lajos királyról. In: *Küküllei János*: Lajos király krónikája – *Névtelen szerző*: Geszta Lajos királyról. Fordította, az utószót és a jegyzeteket írta: Kristó Gyula. Bp., 2000. 44–45. p. (3.)

A legtöbb és a legpontosabb adatot megőrző *Obsidio Iadrensis* szerzőjének tájékoztatása szerint a város követe, Marinus ferences testvér május 19-én indult el Zárából és május 27-én Klokoč környékén (*in fines Clochot*) találkozott az uralkodóval.²⁸ A királyi sereg június 4-én a Zára *districtus*ának határán fekvő Zemunik faluhoz ért, ahol tábort vertek, itt fogadta I. Lajos június 11-én a város három követét.²⁹ Az uralkodó azonban nem a táborba zárkózva élt, június 10-én 2000 válogatott lovassal például közelebb ment a városhoz, majd június 15-én seregével együtt a város határába vonult (*in confinia Iadre*).³⁰ Miután a Zára felmentésére indított július 1-jei támadás kudarcot vallott, az uralkodó Vrána irányába indulva eltávozott. A sereg nem egyszerre indult meg, hiszen Hahót Miklós szlávón-horvát bán és az irányítása alatt álló seregrész július 6-án még a város alatti hadi táborban tartózkodott.³¹

4. Egyéb forrásokból nyerhető adatok³²

A Zára körüli események okán Velence 1346 elején a szokásosnál is nagyobb igyekezettel törekedett a magyar udvar szándékait, magának a királynak a mozgását minél jobban megismerni, feltérképezni. Ennek köszönhetően a Tanács február 18-án úgy instruíta az osztrák herceghez induló követeit, hogy ha találkoznak I. Lajos királlyal is, akkor egyrésztől tolmácsolják öccse, András herceg halála felett érzett döbbenetüket, másrésztől Zára ügyében úgy foglaljanak állást, hogy a város már 300 éve Velence birtoka, ezért nem kívánnak lemondani róla.³³ A követek jelentése alapján március 24-én további utasításokat fogalmaztak meg és felhatalmazták a követeiket, hogy amennyiben a király lemond a maga és utódai nevében Zára városáról, akkor 40 ezer aranydukátot ígérhetnek meg neki, illetve

28 Obsada Zadra. Rukopis Veljka Gortana priredili Branimir Glavičić i Vladimir Vratović u suradnji s Damirom Karbićem, Miroslavom Kurelcem i Zoranom Ladićem. Zagreb, 2007. (Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium) 227. p.

29 Uo. 231. p.

30 Uo. 229. és 231. p.

31 AOklt. XXX. 503.

32 Az 1346. évre még nem állnak rendelkezésünkre városkönyvek. Vö. *Fejérpataky László: Magyarországi városok régi számadáskönyvei*. Bp., 1885.

33 Az osztrák herceghez induló követek eredeti utasítása: febr. 4. (AOklt. XXX. 77.). Eszerint körülbelül 2 hónapos úttal számoltak. Az utasítás módosítása, amiben már felvetették annak lehetőségét, hogy a követek találkozhatnak a magyar királlyal is: febr. 18. (AOklt. XXX. 127.)

ha Dalmácia egészéről is lemond, akkor további 40 ezer dukátot.³⁴ Feltételezhető mindezek alapján, hogy február végén – márciusban sor kerülhetett egy találkozásra az osztrák herceg és a magyar király között, és ekkor sikerült a velencei követeknek is beszélnie I. Lajossal, azonban ennek pontos ideje és helye egyelőre nem ismert. Velencében márciusban még úgy tudták, hogy a magyar uralkodó Nápoly ellen szeretne vonulni,³⁵ és már április közepén értesültek seregének készülődéséről,³⁶ májusban pedig már arról is, hogy az útnak indult király nem Nápoly, hanem Zára ellen vonul.³⁷ A velencei sereg vezetői rendszeresen tájékoztatták a Tanácsot a magyarok mozgásáról, hírt adtak arról is, hogy június 3-án a sereg legalább egy része már Zára környékén tartózkodott és néhányan közülük a magyar forrásokban székácsnak nevezett *bastitahoz* is odamentek.³⁸ A július 1-jei sikertelen támadás után úgy látták, hogy I. Lajos a város alól egyenesen Magyarországra tervez visszatérni.³⁹ Velence érthetően tartott attól, hogy a magyar uralkodó esetleg más, az érdekkörükbe tartozó terület ellen fordul seregével,⁴⁰ ezért augusztus 9-én arra utasították a rabi *comest*, hogy találjon 1-2 személyt, akik követik I. Lajost és seregét,⁴¹ pár nappal később, augusztus 12-én ugyanakkor I. Johanna nápolyi királynő követeit úgy tájékoztatták, hogy a magyar király bizonyosan visszatért országába.⁴²

Érdekes és egyelőre egyedülálló forrás III. Edward angol király Magyarországra küldött követe, Walter de Mora elszámolása diplomáciai útjáról. A követ az Erzsébet királynéval való visegrádi találkozás után a Buda–Fehérvár–Somogyvár–Segesd–Zákány–Kapronca–Körös–Rakovec–Sesvete útvonalon haladva érte be Zágráiban I. Lajost május 18-án. Három napig tartózkodott itt a követ, majd ezek után visszatért Visegrádra. Megjegyezte, hogy a visszaútra kapott pénzt tel-

34 AOklt. XXX. 221.

35 AOklt. XXX. 169.

36 AOklt. XXX. 305.

37 AOklt. XXX. 398.

38 AOklt. XXX. 433. A király távozásáról tesznek említést ismét: AOklt. XXX. 523.

39 AOklt. XXX. 505.

40 Hasonló gondolatok foglalkoztatták VI. Kelemen pápát is, ugyanis jún. 29-i levelében meghagyta követeinek, Bertrand aquileiai pátriárkának és Ferenc trieszti püspöknek, hogy amennyiben úgy látják, hogy I. Lajos Nápolyba kívánna menni, akkor szerezzenek érvényt mindannak, ami a levélhez mellékelte cédulán állt. (AOklt. XXX. 494.)

41 AOklt. XXX. 570.

42 AOklt. XXX. 577., 583.

jesen felélték, mert a sereg drágaságot okozott mindenhol.⁴³ Mivel azonban ezt az útvonalat nem részletezte, ezért nem lehet eldönteni, hogy a Balatontól északra vagy délre (ahogyan Zágráb irányába is tették) tartottak Visegrádra.⁴⁴

5. A királyi család tagjainak tartózkodási helyei

1346-ban I. Lajos családja nem volt túl népes, rajta kívül édesanyja, Erzsébet királyné és öccse, István herceg⁴⁵ alkotta, valamint jegyese, Luxemburgi Margit. Mivel az 1332-ben született herceg ekkor még nem volt aktív szereplője a politikai életnek, neve csak ritkán bukkan fel az oklevelekben, ezért tartózkodási helyét forrásokkal alátámasztott módon nem lehet megadni, de feltételezhető, hogy a királyi udvarban élt.⁴⁶ Ugyanez mondható el Luxemburgi Margitról is, nevével 1346 folyamán mindössze egyetlen pápai oklevélben találkozunk.⁴⁷

Erzsébet királyné január végén feltehetően Visegrádon, a királyi kúriában tartózkodott, legalábbis az I. Lajos nevében kelt, fentebb már idézett perhalasztást elrendelő oklevél erre enged következtetni.⁴⁸ A királyné nevében keltezett oklevelek az általunk vizsgált időszakban rendre Visegrádon kelnek, ezek közül egyetlen maradt ránk eredetiben, de kelet helyet nem tartalmaz, a többi esetében a megpecsételési módját nem ismerjük. Érdekes, hogy május elejétől július közepéig

43 *Homonnai*, 1999. 40. és 46–47. p.

44 Glaser Lajos a Kapronca–Zákány–Kanizsa–Keszthely–Tapolca–Veszprém útvonalat tartja a legvalószínűbbnek Zágráb és Fehérvár között (*Glaser Lajos: Dunántúl középkori úthálózata*. In: Századok, 63. (1929) 138–167., 257–285. p.), ugyanakkor vannak adataink arra, hogy a Balaton déli partján haladó utat is használták (vö. *H. Tóth Imre – Kristó Gyula: Orosz utazó a XV. századi Magyarországon*. In: *Történelmi Szemle*, 20. (1997) 142–145. p.)

45 Életére ld. *B. Halász Éva: Anjou István herceg (1332–1354)*. In: *Hercegek és hercegségek a középkori Magyarországon*. Székesfehérvár, 2016. (Közlemények Székesfehérvár Történetéből) 81–93. p.

46 A herceg neve ebben az évben kizárólag a diplomáciai levelezésben fordul elő, IV. Kelemen pápa András herceg halála kapcsán a herceghez is leveleket intézett (pl.: AOKlt. XXX. 23.) I. Lajos a maga és fivére jogait hangoztatta a Szentatyának írott leveleiben (pl. AOKlt. XXX. 33., 35., 360.), ahogyan Erzsébet királyné is fiai nápolyi királyságra való jogát hangsúlyozta (pl. AOKlt. XXX. 191., 192.).

47 AOKlt. XXX 249.

48 Lásd 16. jzt.

a királynéi parancslevelek átveszik a királyi mandátumok szerepét.⁴⁹ A királyné nevében kelt diplomáciai levelek aláhúzva szerepelnek.

Visegrád: febr. 5. (DL 3818., AOklt. XXX. 79.), márc. 18. (AOklt. XXX. 191. és 192.), máj. 6. (DL 3844., AOklt. XXX. 357.), máj. 24. (DF 237 232., AOklt. XXX. 408.), júl. 13. (DL 70 626., AOklt. 514.)

A király távollétében Erzsébet királyné találkozott az udvarba érkezett követekkel. Bizonyíthatóan Visegrádon került sor a királyné és III. Edward angol király követének találkozására. Walter de Mora domonkos szerzetes április 29-én érkezett a királyi székhelyre és május 11-én indult tovább dél felé, hogy személyesen is felkeresse az uralkodót, aki ekkor már elindult Zára irányába. Miután Zágrábban sikerült találkozni I. Lajossal Mora ismét Visegrádra ment, ahol május 27-től kezdve a királyné válaszára várakozott, de azt nem tudjuk, hogy másodszor is találkozta-e személyesen.⁵⁰ Az angol király követén kívül még VI. Kelemen pápa nunciának magyarországi látogatásáról tudunk. Januárban Ferenc trieszti püspök és Bertrand aquileiai pátriárka tervezett magyar útjáról adnak hírt a pápai oklevelek,⁵¹ de VI. Kelemen februári levelei a pátriárka belátására bízták, hogy Ferenc püspökkel tart-e.⁵² Május 18-án a püspök Pozsonyban tartózkodott,⁵³ június 14-én pedig Bécsben keltezett.⁵⁴ Kiadványaiban megemlíti, hogy összesen 27 napot időzött az országban. VI. Kelemen július 17-i levelében összefoglalta Erzsébet királyné neki címzett levelét. E szerint a királyné fogadta Ferenc trieszti püspököt, aki tájékoztatta őt a pápa álláspontjáról az András herceg halálával kapcsolatos ügyekben. Erre a találkozóra vélhetően Visegrádon került sor, május 18. után, de június 14. előtt.⁵⁵ Erzsébet királyné július 29-én a távollévő király írásbeli parancsa alapján a kúriában tartózkodó főpapokkal és bárókkal bíraskodott volna a Nyulak szigeti apácák és Miklós, a Buda városbeli Szűz Mária-egyház plébánosa között, de a felek fogott bírák segítségével kiegyeztek.⁵⁶ Miklós

49 Az 1346. júl. 14-ét megelőzően kelt, tartalmi átiratban fennmaradt parancslevele a győri káptalan részére nem tartalmaz kelethelyet, ezért a tételes felsorolásba nem került bele. (DL 3853. AOklt. XXX. 515.) Erzsébet királyné parancsára halaszt pert Zsámboki Miklós nádor máj. 8-i oklevelében. (AOklt. XXX. 364.)

50 *Homonnai*, 1999. 40. és 46–47. p.

51 AOklt. XXX. 23–26. A pápa levelei Bertrand pátriárka részére: AOklt. XXX. 60., 93.

52 AOklt. XXX. 87–88.

53 DF 248 985. (AOklt. XXX. 396.)

54 DF 236 354. (AOklt. XXX. 448.), DF 237 246. (AOklt. XXX. 449.)

55 AOklt. XXX. 535.

56 AOklt. XXX. 546.

plébános és az apácák megbízottja, Bereck testvér, a Nyulak szigeti domonkos perjel Garai János kápolnaispánnal is írásba foglaltatták a megegyezést augusztus 6-án.⁵⁷

6. Kancellária és a pecsétek.

A királyi kancellária személyzetének (legalább egy része) a pecsétekkel együtt követte az uralkodót Dalmáciába. Erre mutat egyrészt az, hogy a királyi oklevelek május eleje és július közepe között feltűnően hiányoznak, másrészt az, hogy az Erzsébet királyné nevében kelt és pecsétjével megerősített oklevelek a nyár folyamán átvették a királyi parancslevelek szerepét. Amennyiben a király bármely pecsétje az udvarban maradt volna, azzal is megpecsételheték volna a „rutin” parancsleveleket. A pecsétek „utazását” támasztják alá a július–augusztus folyamán Bihácson és Zágrábban kiadott uralkodói oklevelek is. A kancelláriai személyzet, legalábbis a Dalmáciába tartó úton, nem a királlyal együtt utazott. Hiába indult el április végén a sereg és az uralkodó is, Őri István mester, a királyi gyűrűpecsét speciális jegyzője május 4-én még biztosan Visegrádon volt.⁵⁸ I. Lajos pecsétjével egészen május 6-ig kelteztek Visegrádon okleveleket, a kancelláriai személyzet a pecsétekkel ez után kelhetett csak útra. Az 1346 első felében azonosítható két (vagy esetleg három) királyi pecsét közül egyikről sem jelenthető ki nagy biztonsággal, hogy mindig az uralkodó környezetében tartózkodott volna.

57 AOklt. XXX. 564.

58 AOklt. XXX. 352. Két nappal később, május 6-án ismét olyan uralkodói oklevelet kelteznek I. Lajos nevében, melyet a gyűrűpecsétjével erősítenek meg és melyben távollévőként hivatkoznak rá (AOklt. XXX. 356.).

*I. Lajos király 1346. január 1. és augusztus 31. közötti itineráriuma*⁵⁹

A diplomáciai levelek alapján közölt tartózkodási helyeket (?) jelzi.

január 5.	Visegrád (?)
január 15.	Visegrád (?)
január 27.	Visegrád
március (2–)3.	Buda (?)
március 10.	Visegrád (?)
március 19.	Visegrád (?)
április 9.	Visegrád
április 24.	Visegrád – I. Lajos elindul Dalmáciába
május 18–20.	Zágráb
május 27.	Klokoč környék
június 4–június 11.	Zemunik környéke (hadi tábor)
június 15–július 1.	Zára
július 3.	Vrána
július 6.	Lika folyó völgye
július 15.	Bihács
július 30-31.	Zágráb
augusztus 15.	Visegrád

A mellékelt térképen I. Lajos király 1346. évi dalmáciai hadjáratának útvonala látható. A folytonos vonal az uralkodó tengerpartra vezető útját, a szaggatott pedig a visszautat ábrázolja. Az egyes települések neve mellett olvasható dátumok az jelzik, hogy I. Lajos forrásokkal alátámaszthatóan mikor tartózkodott ott. A térképet Nagy Béla készítette.

59 Vö. *Engel Pál*: Királyitineráriumok (1324–82, 1387–1437). Függelék: Mutató az uralkodói itineráriumokhoz (1310–1457). Kézirat. Bp., 1995. 16. p.

I. Lajos király 1346. évi dalmáciai hadjárata

B. Szabó János – Sudár Balázs: *Az Árpád-ház nyomában.*
(BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport. *Források és tanulmányok 5.*)
Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat,
Budapest, 2021. 298 old.

2021-ben jelent meg B. Szabó János és Sudár Balázs *Az Árpád-ház nyomában* címet viselő tanulmánykötete, amely az elmúlt évek kilenc tanulmányát tartalmazza a dinasztia és a hatalom témái köré csoportosítva. E kilenc tanulmány közül jelen ismertetésben azzal a kettővel kívánok részletesebben foglalkozni, melyek véleményem szerint a leginkább alkalmazzák a forráskritika módszerét és amelyek a leginkább fogalmaznak meg konkrét, a honfoglalás előtti magyar történetre vonatkozó állításokat. Az első ismertetett tanulmány a dinasztia témaköréből az *Vgec – egy elfeledett ősapa* címet viseli, amely eredetileg 2017-ben jelent meg, a másik pedig a *Kende vagy gyula volt-e Árpád? A magyar kettős fejedelemség teóriájától a forrásokig* című tanulmány a hatalom témaköréből, melynek eredeti megjelenési dátuma 2019. Az ismertetés nem csak azért aktuális, mert új kiadványról van szó, hanem azért is, mert a Századok 2022/2-es számában vitázott Thoroczkay Gábor és a szerzőpáros a fent megnevezett két tanulmány eredményeiről, amely vita anyagát így az ismertetés során fel tudom használni.

Az *Vgec – egy elfeledett ősapa* című tanulmányban B. Szabó János és Sudár Balázs felteszik, hogy az Anonymus által ránk hagyományozott genealógiában Álmos apjaként szereplő Ügyek fejedelem történeti személy volt. A kutatás korábban többnyire azzal számolt, hogy a név a török eredetű magyar ügy/igy – üd/id 'szent' jelentésű szó kicsinyítő képzős alakja lenne, és éppen ezen jelentése miatt vált volna Álmos felmenőjének megnevezésévé. Anonymus talált ki tehát egy mitikus őst az Árpád-ház alapítójának. A szerzőpáros hivatkozik ugyanakkor arra, hogy e névnek felmerült más etimológiája is. Györffy György egy üge/öge alakú régi török, 'bölc's' jelentésű méltóságnévből eredeztette. B. Szabó és Sudár arra is rámutatnak, hogy a Turul-mondával párhuzamba állítható keleti mondákban, melyek egy legendás vezér (Oszmán, Kürosz) csodás születését beszélnek el, a dinasztiaalapító őseiként is valós, történeti személyek vannak megnevezve. Végére is, függetlenül a név etimológiájától, miért ne lehetne történeti személy Álmos apja, Ügyek?

A szerzők ismertetik Anonymus jellemzését Ügyekről, aki ősi és előkelő nemzetségből származott, és aki a szerzők értelmezése szerint eredeti hazáját elhagyva, attól távol házasodott össze Emesével Dentümogyerben. Álmosnak Anonymus által megadott 819. évi születési idejét elfogadva Ügyek születési idejét a 8. század végére, utolsó harmadára datálhatjuk. Ügyek legmeghatározóbb tette a

szerzők szerint abban állhatott, hogy ősi dinasztiáját Dentümgoyerrel összekapcsolta. Ügyek nevét a török üge/öge méltóságnév kicsinyítő képzős alakjaként megfejtve az Ujgur Kaganátus kései történetét érdemes vizsgálnunk, ahol e cím az egyik legmagasabb méltóságot jelölte és a 8–11. században mindvégig használatban volt, sőt az utolsó ujgur kagánt is Ügének nevezték, aki ugyanúgy, miként Álmos apja, a 9. század első felében élt 846. évi haláláig. A kérdés mindezek után az, hogy „lehet-e köze az ujgur Ügének a magyar történelemhez?”.

Mielőtt a további fejtegetéseket követném, szükségesnek tűnik kitérni a Századok 2022/2. számában lezajlott vita egy alapvető félreértésére. Thoroczkay Gábor dolgozatában Kristó Gyulára és Benkő Lorándra hivatkozva — előbbi forráskritikai alapon tagadta Ügyek mint történeti személyi létét, utóbbi nyelvészeti alapon a név török etimológiáját — elvetette azon feltételezést, miszerint az anonymsi gestában szereplő Ügyek az utolsó ujgur kagánnal, Ügével lenne azonos. B. Szabó János és Sudár Balázs némi joggal írják, hogy Thoroczkay nem vette figyelembe azon érveket, melyeket e kérdéssel kapcsolatban ők már eredeti szövegükben is megírtak, gondolhatunk itt elsősorban Benkő azon eljárására, ahogyan a név török etimológiáját lesöpörte. A vitatkozó felek közötti lényegi félreértés azonban abban mutatkozik meg, hogy a szerzőpáros ezután még azt is Thoroczkay szemére veti, hogy interpretálásával ellentétben ők maguk sosem azonosították Ügyeket Ügével, csupán felhívták a figyelmet a névhasonlóságra és az időbeli egyezésre. Hogyan lehet mégis, hogy Thoroczkay az azonosítást belelátta a szövegbe? Valószínűleg úgy, hogy tanulmányuk alapkérdése, ahogyan fentebb is olvashattuk, mégicsak az volt, hogy feltehető-e történeti kapcsolat a megbukott ujgur dinasztia, amelynek utolsó kagánja Üge volt, és a magyar Árpád-ház között? Ebből viszont egyenesen következne az — hiszen kortársak voltak —, hogy Üge és Ügyek azonos történeti személy. A félreértés tehát nem Thoroczkay Gábor szövegértésén múlott, hanem azon, hogy a szerzőpáros korábbi saját igyekezetét, hogy az azonosságot kimutassa, újabban már nem tartja olyan fontosnak. Az mindenestre nagyobb probléma, hogy ezt úgy kívánják láttatni, mintha a kritikus nem értette volna meg a szövegüket.

Térjünk vissza magára a szövegre, azon érvek bemutatására, amelyek a szerzők szerint alkalmasak lehetnek arra, hogy az ujgur és a magyar uralkodóház közötti történeti folytonosságot kimutassák. Legelőször is azt érdemes vizsgálni, hogy Üge halála (846) idején hol lehettek a magyar törzsek. A szerzőpáros a lokalizáció tekintetében egy széles körben elterjedt prekonceptióra támaszkodik, miszerint a magyarok az Urál környékéről indultak délnyugat felé, illetve hivatkoznak Tóth Sándor Lászlóra is, aki egy helyütt felvetette, hogy az Urál környékéről való elmozdulás összefüggésben lehet az Ujgur Kaganátus bukásával. Mindez

akkor képzelhető el, ha innen a magyarság viszonylag rövid időn belül nagy távolságot megtéve vándorolt nyugati irányba, hiszen a 9. század második felében a honfoglaló törzsek feltehetően már Etelközben voltak. A magyar törzsek és egy menekülő ujjur csoport közötti történeti kapcsolat lehetőségének mondhatni előfeltétele az, hogy a magyarok a 9. század közepe táján is még az Urál környékén legyenek, hiszen rendkívül csekély annak az esélye, ráadásul semmi bizonyíték nincs rá, hogy ujjurok a már Etelközben tartózkodó magyarokhoz egyáltalán eljutottak volna Belső-Ázsiából. A magyarok feltételezett őshazájának lokalizálása illetve a magyarság vándorlásának illetén való rekonstruálása tekintetében Sudár Balázs már őstörténetírói pályája legelején állást foglalt (Magyarok a honfoglalás korában. Magyar Őstörténet 2. Szerk. Sudár Balázs. Bp., 2015. 179–194. p.) — jobban mondva pályája ezen állásfoglalással kezdődött —, tehát nem meglepő, hogy az Ügyekről szóló tanulmányának is egyik pillére ez. Az elképzelés nem nyúlik vissza nagy múltra, az utóbbi években Türk Attila (A magyar őstörténet és a szaltovói régészeti kultúrkör. Doktori értekezés. Szeged, 2011. 184–204. p.; A honfoglalók viselete. Magyar Őstörténet 1. Szerk. Sudár Balázs – Petkes Zsolt. Bp., 2014. 29–35. p.; vö. *Türk Attila: A korai magyar történelem régészeti kutatásának aktuális eredményei és azok lehetséges nyelvészeti vonatkozásai*. In: Párhuzamos történetek. Interdiszciplináris őstörténeti konferencia. A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai. Szerk. Klima László – Türk Attila. Bp., 2021. 163–212. p.) és Olekszij Komar (A korai magyarság vándorlásának történeti és régészeti emlékei. Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 5. Bp., 2018.) régészek voltak azok, akik régészeti adatokra hivatkozva állították, hogy a magyarság az Urál keleti oldaláról, Nyugat-Szibériából indult volna nyugat felé a 9. század közepe táján úgy, hogy a Kazár Kaganátust északról megkezdte. A második tanulmány elemzésekor is látni fogjuk, hogy e történeti szemlélet a muszlim források értelmezését is mindvégig meghatározta.

A következőkben a szerzők feltételezik, hogy az Ujjur Kaganátus bukását okozó kirgizek hatalomátvételét követően egy kisebb ujjur csoport eljutott az Urál keleti előteréig. Üge kagán e menekülők között nyilván nem lehetett, hiszen 846-ban az Altaj hegység környékén érte a végzet. Halála után testvére, O-nie tegin vette át a megmaradt törzscsoportok vezetését, akikkel különböző mongol törzsekhez csatlakozott. A kínaiak és kirgizek azonban végleg le akartak számolni az egykori kagáni dinasztia képviselőivel. A folyamatos vereségek és üldözés hatására O-nie tegin családjával és néhány emberével valahová Kelet-Mongóliától nyugatra menekült (848). Fentebbiek értelmében semmi esetre sem számolhatunk azzal, hogy Üge kagán a magyarokkal bármi kapcsolatba került volna. A szerzők szerint ugyanakkor ezt Anonymus története sem követeli meg. Holott Anonymus-

nak Ügyekről szóló szöveghelyét éppen a szerzők értelmezték úgy, hogy Ügyek távoli földről érkezett Dentümogerbe, ahol sikeres házassága révén fonódott össze ősi dinasztájának és a helyi finnugor népességnek a sorsa, így lett végül az Árpád-ház megalapítója. Ha ez nem is lehetséges, a szerzők utalnak rá, hogy Üge egy gyermeke, ha volt neki (?), a menekülő ujgur csoporttal eljuthatott nyugatra, ez „egyáltalán nem elképzelhetetlen”. Így válna érthetővé az is, hogy miért nem tud a magyar hagyomány sokat Ügyekről: „ő egy másik világhoz tartozott, a »magyar« történelemben már nem igen játszott szerepet; ez utóbbiban »mindössze« egy fejedelmi atya.” A tanulmány utolsó bekezdése egyébként kétség kívül igazolja azt, hogy szerzők egy az egyben azonosították Ügét és Ügyeket.

Ha manapság ezt már nem vallják, az érthető, hiszen az egész teória a levegőben lóg. Nem is feltétlenül az Ügyek névnek az ujgur üge méltóságnévvel, vagy Üge személyénnel való eredetazonosságára, vagy ezen nevek török eredetének feltételezésére gondolok, hiszen nomád, törökös népek esetében ilyen egyezés nem is lenne túl különös, főképp ha számításba vesszük, hogy úgy az ujugrok, mint a magyarok és a mongolok etnogenezise tekintetében számolnunk kell az ázsiai steppén és a közép-ázsiai ligetes-steppe régióban egykor nagy hatalommal bíró és számos ogur/tielő törzscsoportokkal (*Róna-Tas András: A magyar–bolgár–török érintkezés jellege. In: Magyar őstörténeti tanulmányok. Szerk. Bartha A. – Czeglédy K. – Róna-Tas A. Bp., 1977. 267–275. p.: „Török eredetű szókincsünk mongol párhuzamai már mennyiségi szempontból is igen jelentősök. Ha elfogadjuk, hogy a honfoglalás kor előtti török jövevényszavaink száma 300 körül mozog, igen jelentősnek tűnik, hogy több mint száznak, vagyis minden harmadiknak van kifogástalan mongol párhuzama.”; vö. *Czeglédy Károly: Nomád népek vándorlása Napkelettől Napnyugatig. Bp., 1969.*). De ezen kívül lényegében semmi nem áll össze: sem az, hogy a magyarok és ujugrok között a 9. század közepe táján történeti kapcsolatot feltételezzünk, sem az, hogy Üge kagánnak egy gyermeke, ha volt neki, Kelet-Mongóliától nyugatra menekült volna a nagybátyjával. Azt se tudjuk, hogy Kelet-Mongóliából pontosan hová jutottak. Ellentmondásba keveredünk akkor is, ha a szerzők alább elemzett tanulmányának eredményét elfogadjuk, ami szerint a honfoglalás előtti magyaroknak nem volt szakrális kettős fejedelemsége, de még kettős uralmi rendszere sem, hanem a muszlim források (Dzsajháni-hagyomány) a honfoglaló magyaroknak Gyula nevű fejedelméről, kendéjéről szólnak. Hiszen az a magyar hagyomány, amit a szerzők e dolgozatban alapul vettek, semmit nem tud Gyula nevű magyar fejedelméről. A szerzők egyik tanulmányukkal cáfolják a másikat. Ugyanúgy teóriájuk *A birodalom kormányzásáról* című munka értesüléseivel is szembe megy, ami szerint a magyarok a Kazáriához közeli Levédiából vonultak Etelközbe már*

a kabarok csatlakozása után. Teóriájuk szerint ugyanakkor Levédia valahol csak az Urál környékén lehetett, ahonnan gyorsan, a kaganátust északról megkerülve vonultak nyugati irányba. Levédia tehát egyáltalán nem lehetett közel a Kazár Kaganátushoz, még szomszédos sem lehetett azzal, már ha meggondoljuk, hogy a kazárok és az Urál-hegység között milyen más népek tanyáztak: burtaszok, bolgárok, besenyők. A szerzők rámutatnak ugyan arra a nehézségre, hogy egyre bővülő (régészeti, archeogenetikai) forrásanyagra kéne koherens történeti magyarázattal szolgálni, ami jelenleg „csak a populáris médiában, a parttalan történeti ötletelés szintjén érhető tetten”. De hát kik azok a szerzők, akik az elmúlt években aránytalanul nagy figyelmet kaptak a populáris médiában, ha nem ők?!

A következő néhány oldalon a tanulmánykötet hatalom témakörébe sorolt *Kende vagy gyula volt-e Árpád? A magyar kettős fejedelemség teóriájától a forrásokig* című B. Szabó János és Sudár Balázs jegyzte tanulmányt fogom elemezni. A legutóbbi idézet is e tanulmányból való, melyet a szerzők némi tudománytörténeti és módszertani fejtegetéssel vezetnek be. Állítják, „előbb-utóbb szükségszerűvé válik a társtudományok köréből érkező új adatok és eredmények történeti szempontú értékelése, azok hozzáillesztése a már létező történeti koncepciókhoz, vagy éppen ezek figyelembevételével új koncepciók megalkotása is. Ezt megelőzően azonban elengedhetetlenül szükséges lenne a »már jól ismert« források értelmezésének revíziója is.” Ez lenne tehát munkájuk lényege, jelen tanulmány esetén pedig kifejezetten azon, a Dzsajháni-hagyomány részeként fennmaradt szöveghely(ek) vizsgálata, amely a magyarok uralmi rendszeréről tudósít.

Kutatástörténeti összefoglalójukban B. Szabó és Sudár sorra veszik, miként alakult ki és vált máig általánossá a különböző formában fennmaradt szöveghelynek az az értelmezése, mely szerint az etelközi magyaroknak volt egy névlegesen uralkodó kendéjük és egy politikai-hadi hatalmat gyakorló gyulájuk, mely uralmi rendszer egyébként a kazárokéval mutat rokonságot, ráadásul a kende/kündü méltóságnév is a kazároktól származna, ahol az *kündür* formában volt használatos; a gyula méltóságnév pedig a bolgár Dulo (nemzetség)névből származna, amely bolgár népesség nagy számban volt jelen a Kazár Kaganátusban. A szerzők hivatkoznak az egyik első magyar fordításra, melyben a magyar fejedelem kende nevét címként, a gyulát pedig annak személyneveként határozták meg. Utalnak arra, hogy magából a szöveghelyből nem lehet kiolvasni a szakrális uralkodás jellemzőit, sőt ez az értelmezés csak utólagosan vált jelentőssé a kutatáson belül. Mindezzel összefüggésben felhívják a figyelmet arra is, hogy a szövege(ke)t elemző történészek jó része eleve nem ismerte a forrászöveg arab, vagy adott esetben perzsa nyelvét, így annak tartalmát csak egyes fordításokon keresztül elemezheték. A különböző szövegfordítások között pedig igen jelentős eltérések

lehetnek. Utalnak e helyütt arra is, hogy a külföldi fordításokat a magyar szakma kevéssé használta fel. Figyelembe kell venni azt is, hogy a kutatók különböző módon értékelték a muszlim források hitelességét, ami tulajdonképpen azzal is összefügg, hogy a kutatók (adott esetben más forrásokra helyezve a hangsúlyt) eltérő történeti képpel rendelkeztek a honfoglaló magyarokat illetően. Hiába tekinthető tehát általánosnak a magyarság szakrális kettős fejedelemségéről szóló nézet, természetesen mindig voltak, akik ennek nem tulajdonítottak akkora jelentőséget, sőt — leginkább az elmúlt évtizedekben — kifejezetten tagadták azt.

Mindezek alapján jogosan merül fel az igény, hogy egy újabb értelmezést lehetőleg tisztán a szöveghelyből vezessünk le, felhasználva az újabb magyar és külföldi fordításokat. A Dzsajháni-hagyományba több eltérő hosszúságú forrás tartozik. Az uralmi rendszerrel kapcsolatban a tanulmány kérdésfelvetése szempontjából azokkal kell foglalkoznunk, melyek egy hosszabb változatot tartalmaznak: Ibn Ruszta arab és Gardézi perzsa szövegével. A szerzők megjegyzik, hogy a hosszabb változat esetén számolhatnánk azzal is, hogy ez eredetileg Ibn Rusztától származna, és tőle vette át Gardézi. Ugyanakkor Thoroczkay Gábor kritikájában — hivatkozva Czeglédy Károly és Zimonyi István kutatásaira — egyértelműen cáfolta ezt a lehetőséget. Kellett tehát, hogy legyen egy olyan hosszabb változat, amit mindkét szerző felhasznált. Az eredeti Dzsajháni-szöveggel nem rendelkezünk, ugyanúgy nem tudjuk, hogy már eredetileg is volt-e egy hosszabb és rövidebb változat, vagy minden rövidebb közlés le hagyott valamennyit az eredeti szövegből. Köztudomású, hogy a korszak másolói többnyire teljesen önkényesen jártak el a kivonatolás, másolás során, többségük talán kellő figyelmet sem szentelt rá, hogy meg is értse, amit olvas, vagy azon elgondokozzon. Megjegyzem, mindeme körülmények végső soron rendkívül megnehezítik egy kikezdetlen értelmezés megadását.

Ibn Ruszta „szigorú” fordítása eképpen néz ki: „És nevezik a főnököt kndh-nek. És ez a név uralkodójuk megjelölése/címe, mert a fölöttük uralkodó férfi neve dzslh. És minden madzsgari arra hajlik, amit a főnökük parancsol nekik, akit dzslh-nak neveznek.” Jelen szöveghely kapcsán a legnagyobb probléma, hogy pusztán nyelvi alapon nem lehet megállapítani, hogy a két tagmondat közötti el-lentét, magyarázat („mert”) a megnevezésre vonatkozik-e, az uralkodó ilyen és olyan nevére, vagy a személyekre, hogy van egy ilyen és egy olyan uralkodójuk. A nevek és címek eltérő szóval való jelölése alapján szerzők a következő értelmezést tartják megfelelőnek: „Főnöküket kndh-nek nevezik. Ez a név [azaz a kndh] uralkodójuk megkülönböztető neve/címe/megszólítása, de a fölöttük uralkodó férfinak a [személy]neve dzslh.” Szerzők állaspontja világosan az, hogy itt egy Gyula nevű kendéről van szó. Szerzők a megadott értelmezést további érvekkel

vélük támogathatónak. A szöveghely nem tesz lehetővé egyértelmű értelmezést, holott a kazárok kettős uralmi rendszere leírása során Ibn Ruszta egyértelműen fogalmazott. „Ibn Ruszta tudott pontosan fogalmazni, ha akart.” A probléma ugyanakkor talán nem az, hogy a másoló akarta-e pontosan fogalmazni, vagy sem, hanem, hogy milyen volt a megfogalmazása az eredeti szövegnek vagy adott esetben egy olyan, már másolt szövegnek, amit a másoló felhasznált. Ehhez ismernünk kellene az eredeti szöveget (illetve azt a szöveget), amit Ibn Ruszta használt. Amennyiben már az eredeti szövegben sem volt teljesen egyértelmű a megfogalmazás a magyarokra vonatkozó rész esetén, úgy az is másodlagos, hogy Ibn Ruszta a kazárok esetében egyértelműen fogalmazott (hiszen az is az alapszövegen múlik). A szerzők véleménye szerint, ha feltesszük, hogy a Dzsjaháni-hagyomány eredeti szövege egy hosszabb változat volt, amit a későbbi másolók jó része lerövidített, szintén arra utalna, hogy az eredeti szövegben a gyula nevet ezek a szerzők személynévként értelmezték. Hiszen az ilyen jellegű földrajzi-kereskedelmi célzatú útleírásokban egy uralkodó személynevének nincs nagy jelentősége, az az egyik évről a másikra megváltozhatott, tehát a leginkább elhagyható információk közé tartozott. Ezen érvelést követve viszont már az is meglepő lenne, és valamilyen módon magyarázatra szorulna, ha az eredeti szövegben szerepelt volna személynév. (Közismert a volgai bolgár fejedelem, Almis szereplése a muszlim forrásokban, aminek az oka, hogy az ő uralkodása alatt vált az ország muszlimmá, amivel párhuzamosan épültek ki a bolgárok és muszlimok közötti kulturális és kereskedelmi kapcsolatok.) Közvetett, másodlagos megállapítások ezek, melyek nem teszik lehetővé a kérdés eldöntését.

Gardézi perzsa szövege így szól: „És erre a főnökre azt mondják: kndh. És ez a nagyobbik királyuknak a neve. És az a főnök, aki az ügyekkel foglalkozik, rá azt mondják dzslh.” Gardézi teljesen egyértelműen írja, hogy a magyaroknak két uralkodójuk volt. B. Szabó János és Sudár Balázs ezt azzal tartják megmagyarázhatónak, hogy Gardézinak az általa kivonatolt arab szöveggel kapcsolatban, már amennyiben arab szöveget használt, fordítási nehézségei is lehettek. Ugyanúgy számolhatnánk azzal, hogy Gardézi saját korának viszonyait vetítette bele a szövegbe, hiszen ő maga a 11. századi Gaznavida szultanátus udvari embere volt, amely szultanátus vezetésében bevett volt az uralmi rendszer megoszlása a szultán és a vezír között. A magyarázatnak van logikája, de visszafelé is működik: Az alapszöveg kivonatolói közül jó néhányan a szöveghelyet valamilyen okból lerövidítették. Az alapszöveg félreérthető volt, a második nevet személynévnek értelmezték, stb. Két forrásunkban maradt meg a hosszú változat. Kettejük közül Gardézi volt az, akinek közvetlen tapasztalatai és ismeretei voltak egy ehhez hasonló uralmi rendszer létéről, ezért számára a szöveghely eredeti értelme világos

volt, így tudta azt helyreállítani. Ibn Ruszta szöveghelyéről sem mondható azonban el az, amit a szerzők állítanak, ti. hogy sok mindent bele kéne látni ahhoz, hogy egy ilyen értelmezést lehetővé tegyenek.

A szerzők Gardézi szöveghelyének utolsó mondatát már nem írták ki: „A magyarok azt teszik, amit a gyula parancsol.” (A honfoglalás korának írott forrásai. Szerk. Kristó Gyula. Szeged, 1995. [Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7.] 35. p.) Hasonlóan fogalmaz Ibn Ruszta is az utolsó mondatban, mely a szerzők által adott értelmezésből szintén kimaradt: „Minden magyar a gyula nevű főnökük parancsait követi a háború dolgában, a védelemben és más ügyekben.” (HKÍF 33. p.) A szerzők által korábban feltett kérdésre, vagyis, hogy az első mondat tagmondai közötti ellentét egy személy két neve, vagy két személy eltérő szerepe között áll-e fenn, a második mondat értelme adja meg a választ, ahol a forrás nyíltan megmondja, hogy háború dolgában a magyarok a gyulát követik. Ha a magyaroknak csak egy uralkodójuk lenne, akkor e mondatban a szöveg belső szerkezete szerint értelmét vesztené, okafogyottá válna annak megjelölése, hogy kit követnek a magyarok, hiszen ha csak egy uralkodójuk lenne, ki mást is követnének? Annak megjelölése, hogy a háború dolgában a magyarok a gyulát követik, éppen azáltal nyer jelentőséget és értelmet, mert korábban két uralkodóról volt szó, kendéről és gyuláról, és *ezek közül* háború dolgában a gyula parancsol.

B. Szabó János és Sudár Balázs nem tulajdonítanak nagy jelentőséget *A birodalom kormányzásáról* című munka azon tudósításainak, miszerint: „Első fejűk az Árpád-nemzetségből sorban következő fejedelem, és van két másik is, a gyula és a karcha, akik bírói tisztséget viselnek, de van fejedelme minden törzsnek is.” ill. „Tudni való, hogy a gyula és a karcha nem tulajdonnév, hanem méltóság.” továbbá „Tudni való, hogy Bulcsú, a karcha, Kalinak, a karchának a fia, és hogy a Kali tulajdonnév, a karcha meg méltóság, valamint a gyula is, amely nagyobb a karchánál.” (HKÍF 130–132. p.) Szerzők azért nem tulajdonítanak nagy jelentőséget Bíborbanszületett Konstantin leírásának, mert ezek a közlések magukban állnak. Tény, hogy *A birodalom kormányzásáról* című munka magyarok történetéről szóló részét, az eseménytörténetet, nagyon különböző módokon lehet értelmezni, attól függően, hogy valaki lineáris politikátörténetként tekint rá vagy több hagyományrég lenyomataként, ám a magyarok törzseiről, címeiről és neveiről szóló részek minden kétséget kizárólag hiteles és egyértelmű adatok, melyek bizonyíthatóan a bizánci udvarban járt magyar vezérektől származnak. E tekintetben jóval megbízhatóbb szövegről van szó, mint a Dzsajháni-hagyomány többszörösen másolt és kivonatolt szövegei. Ilyen módon a gyula méltóságnévi megjelölését hozó szövegtől forráskritikai, módszertani, etikai vagy akár milyen egyéb szempontokat komolyan véve eltekinteni nem lehet. Végül megemlíteném,

hogy az általuk máshol (lásd fentebb) alapul vett magyar hagyomány sem tud semmilyen Gyula fejedelemtől.

Szerzők egyébként ezt később maguk is felismerték, és az eredeti tanulmányhoz képest (2019) a tanulmánykötet szövegének végén némi módosításra került sor: „Arra a kérdésre azonban, amit tanulmányunk címében tettünk fel, legalább részben biztos válasszal szolgálhatunk: »gyula« nem lehetett Árpád, mivel az ő korában ez a szó egy magyar néprész vezérének személynevéként került megőrkítésre, amiből valószínűleg csak később válhatott valamiféle tisztségnév. A kndh megszólítás/méltóságnév is ehhez a Gyula nevű személyhez kötődik, de azt egyáltalán nem tartjuk kizártnak, hogy Árpád vezér is ezt használta” (2021). Vagyis a tanulmánykötetben publikált tanulmány végkicsengése szerint arról már nincs szó, hogy a Dzsajháni-hagyomány szövegei a magyarság egészéről szólnának, hogy itt a magyarok vezetőiről lenne szó, hanem „egy magyar néprész”-ről. Na de kik lehetnek ezek, akikről eddig szó sem esett? Erre a választ a szerzők 2022-es tanulmányában (B. Szabó János – Sudár Balázs: Gyula népe. Madzsgarok a 10. századi muszlim földrajzi irodalomban. In: Dentumoger II. Tanulmányok a korai magyar történelemtől. Szerk. Sudár Balázs. BTK Magyar Őstörténeti Kutatócsoport. Források és tanulmányok 7. Bp., 2022. 121–146. p.) találjuk, amiben kifejtik azon nézetüket, hogy a muszlim források nem a 870/880-as évekről szólnának, hanem a 10. század első néhány évtizedéről, konkrétan a besenyők közé tartozó, a honfoglalás után Etelközben/a steppén maradt magyar népcsoportról, akik vezére lett volna Gyula kende. Így állhatott elő egyébként az a mondhatni abszurd helyzet, hogy miközben Thoroczkay Gábor a szerzők 2019-es Századokbeli tanulmányát alapul véve fogalmazott meg kritikát megállapításaikkal kapcsolatban, a szerzők az eredeti tanulmányt már két évre rá érdemben módosítva jelentették meg újra, idén pedig egy (a forrásokra vonatkozóan) teljesen új koncepcióval jelentkeztek, amelybe a korábbi tanulmányuk kende Gyuláját átemelték. A legmegdöbbentőbb az, hogy ezt a végül is időben legkésőbb megjelentett vitadolgozatban meg sem említették, holott a kérdés leglényegét érinti, hogy a forráscsoportot, amit elemzünk, mikorra datáljuk. A 2022-es Századokbeli vita ilyen módon már megjelenése pillanatában, és már az előtt is — legalábbis ami a szerzőpáros saját álláspontját illeti — meghaladott volt.

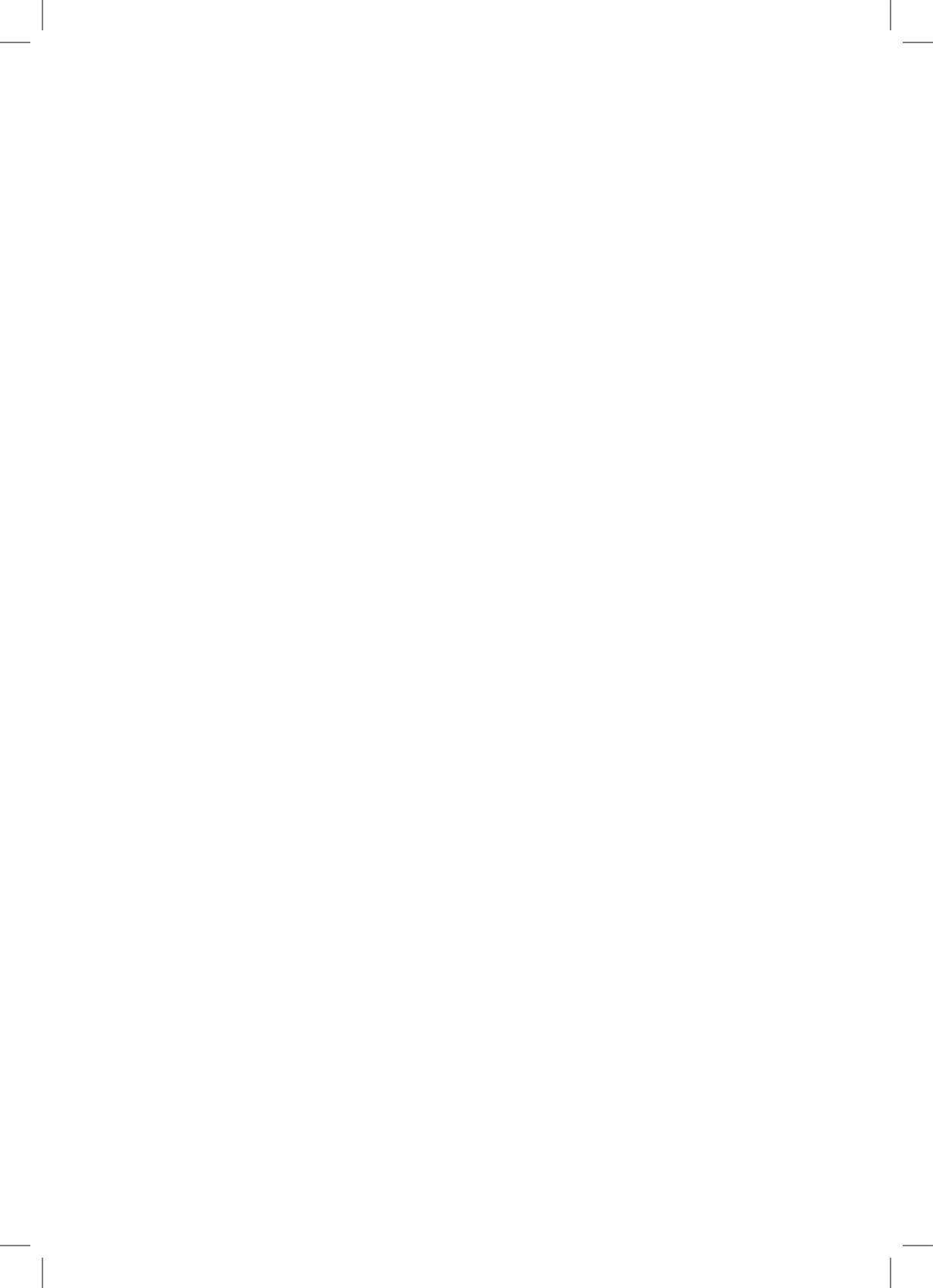
Visszatérve a tanulmánykötet szövegére, B. Szabó és Sudár végkövetkeztetése a következő: a tanulmányban kifejtett érvek alapján nyilvánvaló, hogy hazai kutatók generációi „meghökkenítő szívóssággal dolgoztak azon”, hogy a kutatás kezdetén tett lényegi észrevételeket „tudományosan megalapozott tételekké transzformálják – történeti, filológiai és nyelvészeti fikciók sorát prezentálva a tudományos közeg és a nagyközönség számára egyaránt. ... Dacára a sok száz ol-

dalnyi tanulmányoknak és értelmezésnek, a magyar államhatalomról megemlékező muszlim földrajzi hagyomány értelmezése félresiklott, az elemzések egy nagyon bizonytalan, véleményünk szerint lényegében védhetetlen olvasatra támaszkodnak.” (2019) Hogyan lehetséges mégis, hogy a magyar történettudománynak majd másfél évszázadot kellett várnia arra, hogy két kutató végre-valahára koncepciómentesen tekintsen a muszlim forrásokra és azok valódi értelmét felfedje? Nyilván a magyar kutatás legjavát elvakította az a történeti realitás, hogy a 7. század közepétől/végétől a 10. század első harmadáig a kelet-európai steppét egymaga uraló nomád törzsi állam az a Kazár Kaganátus volt, amelynek uralmi rendszerében a szakrális kettős fejedelemségi forma egyértelműen megtalálható volt, és a kutatás legjava szerint — bár az időhatárokat, a területi elhelyezkedést, a kapcsolat mibenlétét, illetve az elszakadás mikéntjét egészen különbözőképpen megítélve is — a magyarság huzamosabb ideig a kaganátus része volt és annak uralmi rendszere hatott a magyar uralmi rendszer kialakulására. E feltételezés a tekintetben szükségszerű, hogy a magyarság Etelközbe a steppe keleti részéről érkezett, márpedig ott a fentebb meghatározott időszakban a kaganátus állt fenn. Erre is hivatkozva állítja Thoroczkay Gábor azt, hogy a kettős uralmi rendszer egyben szakralitást is feltételez.

Itt ismét érzékelhetővé válik az a koncepcionális különbség, ami a szerzőpárost és a korábbi kutatást élesen elválasztja. Sudár Balázs őstörténetírói pályája elején már egész határozottan érzékeltette, hogy mi a véleménye a kazár–magyar relációról: „Vonulási útjuk [a magyaroké] valószínűleg az eddig gondoltaktól északabbra, az erdős és a füves sztyeppe határán lehetett, talán a Kazár Kaganátus elkerülése végett.” (2015) B. Szabó János is akkoriban kezdett őstörténeti kérdésekkel foglalkozni. Egyik első együttműködésük eredményeképpen megállapítják, hogy: „A korai magyarság és a Kazár Kaganátus kapcsolata számos kérdést vet fel. A kutatók hosszú ideig azt feltételezték, hogy elődeink több száz évig éltek a kaganátus keretein belül (a feltételezésnek elsősorban nyelvészeti indokai voltak). A történeti forrásokban azonban ennek nem sok nyoma maradt: a magyar hagyományok nem számolnak be ilyesmiről, és az arab földrajzírók is a magyarok és a kazárok ellenségeskedéséről emlékeznek meg. Egyedül Bíborbanszületett Konstantin írt a magyar történelem ezen vonulatáról, némiképp ellentmondásosan: egyfelől azt jegyezte fel, hogy a magyarok három évig együtt harcoltak a kazárokkal, másrészt a magyar állam létrejöttében való kazár szerepet emelte ki. Ez utóbbi adataira számos történeti elképzelés épült rá, például a magyar nagyfejedelem kende címének kazár eredete, a magyarok kazároknak való alávetettsége vagy a kazár ihletésű szakrális kettős fejedelemség elmélete. Mindezek azonban kevésbé igazolhatóak.” (2015)

Természetesen, ha a kazárok és magyarok között nem volt szoros, lényegi kapcsolat, akkor mindazon kutatók, akik mégis ilyen alaptudással/szemlélettel vizsgálták a Dzsajháni-hagyományt, eleve csak tévesen értelmezhették azt. B. Szabó és Sudár azonban éppen ellentétes koncepcióval közelített a kérdéshez, így hát nem csoda, ha újraértelmezésük őket igazolta (volna). Holott újabban maguk is írják: „Első lépésként mindig magukkal a forrásokkal dolgozunk, s az azokról tett megállapításaink többnyire nyílt végűek. Mivel pedig nem egy előzetes pre-koncepciónak való megfelelési kényszer szüli őket, ezért esetenként több irányba is folytathatók.” (2022) Az általuk vallott koncepció eredete egyébként egyértelmű: Türk Attila az, aki cáfolni vélte régészeti adatok alapján, hogy a magyarok valaha is éltek volna a kaganátus területén, sőt az Urál keleti oldaláról viszonylag későn kiindulva gyors iramban vándoroltak át a keleti-európai steppén Etelközig. B. Szabó és Sudár korábban már egyértelművé tette: „előbb-utóbb szükségszerűvé válik a társtudományok köréből érkező új adatok és eredmények történeti szempontú értékelése, azok hozzáillesztése a már létező történeti koncepciókhoz, vagy éppen ezek figyelembevételével új koncepciók megalkotása is. ... A következőkben ennek szellemében igyekszünk a muszlim földrajzi irodalom néhány, a Kelet-Európában élő madzsgarokkal kapcsolatba hozható alapszövegét áttekinteni, hogy rámutassunk, hová vezet(ett) a különféle, egymáshoz nem tartozó források adatainak kellő mérlegelés nélküli, korai »összeácsolása« és az utókor kutatóinak sajátos fensőbbégi tudata e szövegek értelmezése során.”

Kerényi Bálint

*Arcibiskupi a biskupi Uhorska. Moc prelátov a jej prejavy v stredoveku.**
[Magyarország érsekei és püspökei. A főpapok hatalma és azok megjelenési
formái a középkorban].

Szerk. Miroslav Glejtek Post Scriptum, Bratislava, 2020. 400 old.

A középkori Magyarország egyháztörténetének kérdései iránt sosem volt érdektelen a szlovák történetírás. A szlovák kollégák írásai azonban leginkább lokális nézőpontból, azaz egy-egy intézményre, régióra, esetleg a mai Szlovákia területére korlátozva tárgyalták a magyar történettudomány által is kutatott kérdéseket. Ettől a szemléletmódtól eltérően a Miroslav Glejtek által szerkesztett, a középkori főpapok működésével kapcsolatos tanulmánykötet munkái a teljes magyarországi fejlődés keretei között vizsgálják témáikat. A tanulmányok szerzői között megtalálhatóak a szakterületükön már nevet szerzett középgeneráció tagjai, valamint még disszertációjukon dolgozó fiatal történészek is. Az előszót a szlovákiai templomok patrocíniumait összegyűjtő katalógus szerkesztőjeként akár a magyar kutatók számára is ismert Viliam Judák nyitrai püspök írta. A szerkesztő Glejtek által írt bevezetésből kitűnik, hogy a kötet nem csupán a középkori magyar egyháztörténet szempontjából kívánja vizsgálni a prelátusok működését, de kitér az egyetemes fejlődésre, valamint a püspökök ténykedésének politikai, kulturális és társadalomtörténeti aspektusaira is.

A tényleges tanulmányok sorát Emanuel Jirkal, a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem munkatársának írása kezdi, ami a püspöki hatalom kezdeteit igyekszik bemutatni. Jirkal áttekinti a püspök–presbiter–diakónus hierarchiára épülő klérus kialakulását a milánói ediktum (313) kiadásáig, bemutatva, hogyan lettek egy üldözött közösség vezetőiből fokozatosan állami feladatokat is ellátó, meghatározott szabályok szerint működő egyházi tisztviselők. A folyamat mellett kitér arra is, miként hatottak ezek a változások azokra az előírásokra, amelyek a püspökök megválasztását, társadalmi származását, jogköreiket és befolyásukat, valamint az egyházi vagyonhoz való viszonyukat szabták meg.

A kötet második tanulmánya is az előzmények feldolgozására vállalkozik: Peter Ivančič a moráviai egyháztartomány megalapításáig tekinti át a krisztianizáció folyamatát a cím szerint „Morvaország és Szlovákia” területén, azaz Ó-Moráviában. E terjedelmes szakirodalommal rendelkező kérdéskört ko-

* A recenzió elkészítését az ELKH–PTE–ELTE Középkori Magyar Egyházi Archontológia 1000–1387 Kutatócsoport (azonosítószám: 1421707) támogatta.

rántsem egyszerű feladat egy tanulmány keretein belül körbejárni. Ezért hiba, hogy Ivančič aránytalanul nagy figyelmet szentel a bizánci hittérítők, Konstantin-Cirill és Metód 863. évi Moráviába érkezése előtti bizonytalan kezdeteknek, a későbbi időszakot tárgyalva pedig gyakran részkérdésekben megfogalmazott történelmi elméleteket ismertet a szűkre szabott keretek között aránylag bőven, így az írásból hiányzik a legújabb cseh szakirodalom nézőpontjainak, de még a szlovák régészet és művészettörténeti kutatás eredményeinek ismertetése is.¹

Miroslav Lysý tanulmányával végre eljutunk a címben ígért középkori magyarországi prelátusok témájához. A Comenius Egyetem Jogi Karának Jogtörténeti Tanszékén dolgozó szerző nevéhez olyan munkákat kapcsolhatunk, mint a huszita mozgalom magyarországi hatásainak legújabb monografikus feldolgozása, valamint az Ó-Morávia történeti kérdéseit is sok szempontból újra gondoló tanulmányait tartalmazó könyv.² Jelen írása címében Lysý a király és a püspökök képének első magyarországi forrásokban való megjelenésének vizsgálatát ígéri: a tanulmány lényegében az Intelmek harmadik, az uralkodónak a főpapokhoz fűződő viszonyáról szóló fejezetét járja körül, más, elsősorban hagiografikus forrásokat is bevonva a vizsgálatba.

Peter Zubko írásával ismét európai fejlődésre tér át a tanulmánykötet, áttekintve, hogy milyen szerepet töltek be a püspökök a társadalomban a szerző által románnak nevezett (a 11. század derekától a 13. század közepéig terjedő), a nyugati egyház és a kánonjog fejlődésének szempontjából meghatározó időszakban. A tanulmányt a négy lateráni zsinat püspökök működésével kapcsolatos rendelkezéseinek válogatása egészíti ki.

Az európai kitekintés után a magyarországi viszonyokra tér vissza a szerkesztő Miroslav Glejtek egy korábban már megjelent, némileg átszerkesztett tanulmányának újraközlésével, amelyben a főpapok egyházkormányzatban betöltött szerepét mutatta be. A téma legújabb eredményeket is felhasználó, kortárs feldolgozása hiánypótló a szlovák nyelvű szakirodalomban, (újra)közlése tehát helyes döntés volt a szerkesztő részéről. Kritikaként csupán a tanulmány címválasztását említhetjük, amely szerint a püspök tevékenységét a szerző jogokra és köteleességekre osztja. A püspöki joghatóság gyakorlásának számos eleme esetében ugyan-

1 A cseh szakirodalomhoz ld. pl. Great Moravia and the Beginnings of Christianity. Szerk. Kouřil, Pavel. Brno, 2014.; a szlovák régészeti és művészettörténeti irodalomhoz ld. Stredoveký kostol. Szerk. Bibiana Pomfýová. Bratislava, 2015. vonatkozó fejezeteit.

2 Lysý, Miroslav: Morávia, Mojmirovci a Franská ríša. Bratislava, 2014.; Uő: Husitská revolúcia a Uhorsko. Bratislava, 2016.

is nehezen meghatározható, hogy azt jogosítványnak vagy kötelességnek tartjuk, ráadásul Glejtek tanulmánya sem elsősorban e kategorizálás mentén vizsgálta a püspökök szerepét egyházmegyéjük kormányzásában.

Az általános betekintést nyújtó értekezések után egy konkrét kérdéskört feldolgozó tanulmány következik. A szerző a Szlovák Tudományos Akadémia történeti intézetének doktorandusza, Marek Druga, aki a pannonhalmi apátságot megillető somogyi tizedek kérdéséről már több publikációval is jelentkezett. E kötetben Pannonhalma veszprémi és részben zágrábi püspökökkel folytatott tizedviszályait elemezve jut arra a következtetésre, hogy a vita éleződését nem csupán Uros apát határozott fellépésével lehet magyarázni, de az a pénzgazdálkodás előretörésével és a hatékonyabb birtokigazgatással is összefügg. Párhuzamként a břevnovi apátság esetét hozza fel, amelynek Szent Adalbertig visszavezetett, Észak-Csehország három régiójában élvezett tizedjogait szintén a 13. század első felében erősítették meg a prágai püspökséggel szemben.

Jozef Meliš tanulmányában az 1328 előtt működő nyitrai püspökök hatalomgyakorlásának elemzésére vállalkozott. A szerző a forrásanyag jó ismerője, hiszen Richard Marsinával közösen készítette a nyitrai püspökséggel kapcsolatos okleveleket 1300-ig feldolgozó oklevéltárat. Mindemellett ezúttal is lehetnek fenntartásaink a téma választott megközelítésével,³ Meliš ugyanis Gratianus hatalom (*potestas*) értelmezését véve alapul — amely szerint annak összetevői: a tekintély, tanítás, tanúság, védelem és bíraskodás — kategorizálta a nyitrai püspökök tevékenységét, figyelmen kívül hagyva, hogy az általa vizsgált esetekben egyházi joghatóságukra támaszkodva, delegált joghatósággal élve, világi főúrként, vagy éppen világi nagybirtokosként gyakorolták-e hatalmukat. A módszer tarthatatlanságát mutatja, hogy a szerző az azonos jogcímen gyakorolt, azaz a pápa által delegált bírói megbízatásokat egyik esetben a tanúság, másikban az egyházi intézmények védelmeként azonosította, míg a püspöki joghatóság egyik alapvető elemét jelentő bíraskodás kategóriában a szentszéki bíraskodás nem, csupán a püspök földbirtokosként gyakorolt bírói tevékenysége kapott helyet.

A kötet soron következő két tanulmánya az egyházi partikuláris törvényhozás egy-egy konkrét példájával foglalkozik. Az elsőt nem kisebb tekintély jegyzi, mint Pavel Krafl, a brünni Masaryk Egyetem professzora, a közép-európai partikuláris zsinati tevékenység avatott kutatója, témája pedig az 1279-ben Budán tartott legátusi zsinat püspököket érintő rendelkezései. Krafl a rá jellemző tárgyilagos

3 Codex diplomaticus episcopatus Nitriensis. Szerk. Marsina, Richard – Meliš, Jozef. Bratislava, 2021.

szükszavúsággal helyezi el a budai zsinatot a 13. század európai legátusi zsinatai között, amelyek a lateráni zsinatokon hozott rendelkezéseket voltak hivatottak közvetíteni, majd elemzi a budai rendelkezések püspökökre vonatkozó részeit.

A partikuláris zsinatok leggyakoribb formája az egyházmegyei zsinat volt a késő középkorban. Dávid Jablonský tanulmányát az 1494-ben Nyitrán tartott zsinódusnak szentelte. A vizsgált zsinat jelentősége kétségtelen, hiszen azon kevés középkori Magyarországon tartott egyházmegyei zsinódusok egyike, amelynek határozatai fennmaradtak. A szerző a középkori partikuláris zsinatokat feldolgozó magyar, illetve cseh munkákat is felhasználta, sajnálatos azonban, hogy Somogyi Szilviának az új eredményeit közreadó publikációit a tanulmány készítésekor még nem volt alkalmá használni.⁴ Ugyanakkor a tanulmány a határozatok részletes elemzése révén a késő középkori egyházi és vallási élet eddig kevésbé ismert forrását ismerteti meg a szélesebb olvasóközönséggel.

Az egyházmegyei zsinatok mellett az egyházmegyék kormányzása során a püspök támaszaiként szolgáltak a főesperesek is. Bár a főesperességek témája iránt eddig sem volt közömbös a szlovák történetírás, mindeztidáig nem született olyan szlovák nyelvű összefoglalás, amely a kérdést — ráadásul a teljes magyarországi viszonylatban — vizsgálta volna. Ezt az űrt hivatott betölteni Miloš Marek tanulmánya. A szerző munkája, bár használja a kérdésre vonatkozó összefoglaló jellegű magyar szakirodalmat is, elsősorban saját anyaggyűjtésén alapszik. A tanulmányt az egyes főesperesek jövedelmét összegző táblázat, valamint a főesperesek tevékenységét jól illusztráló 7 oklevél teljes szövegű közreadása egészíti ki. Az adatgazdagság mellett sajnos a tanulmányba belekerültek olyan, a magyar szakirodalom által már cáfolt tévedések is, mint a csak hibás olvasat alapján feltételezett csúti főesperesség említése, vagy a tornai főesperesség visszavetítése a 14. századba.⁵ Mindezek mellett is kétségtelen, hogy Marek írása a lényeg tekintve helytálló megállapításokat téve igazítja el a középkori magyar egyháztörténelem egyik fontos kérdésében a szlovák nyelvű olvasót.

Az egyházmegye kormányzatának fontos tisztsége volt a püspök mellett tevékenykedő általános helynök is. A tisztség esztergomi főegyházmegyében megfigyelhető kezdeteinek feltárására Peter Labanc vállalkozott. Munkájában a prágai

4 *Somogyi Szilvia*: Az esztergomi egyházmegye késő középkori zsinati tevékenységéről és zsinati könyvéről. In: *Századok*, 155. (2021) 725–760. p.

5 Vö. *Mályusz Elemér*: A „csúti főesperesség” In: *Levéltári Közlemények*, 40. (1969) 271–277. p.; *C. Tóth Norbert*: A tornai főesperesség kialakulása és egyházzsogi hovatartozása. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 20. (2019) 4. 11–24. p.

érseki vikáriusok hivatalának Zdenka Hledíková általi példaértékű feldolgozására, valamint a magyar szentszéki bíráskodásról szóló munkákra is támaszkodhatott.⁶ A tanulmányban a 14. század közepéig veszi sorra az esztergomi érsek forrásokban említett helynökeit, három szakaszt különböztetve meg a vikáriusi tisztség kialakulása során. Megállapításai szerint a kezdeti szakaszban még csak elvétve került sor az érseket egyházi bíráskodásban helyettesítő vikárius kinevezésére. Később — elsősorban Boleszló érseksége alatt (1321–1328) — megszorodik a vikáriusok említése, tisztségüket azonban csak rövid ideig töltik be, tisztségviselésük időtartama Csanád érsek (1330–1349) alatt hosszabbodik meg jelentősen. Az állandó vikáriusi tisztség Labanc szerint (hasonlóan a prágai egyházmegyéhez) a 14. század közepére szilárdult meg, amit a vikáriusi pecsét megjelenése is bizonyít.

Mária Fedorčáková, a kassai Pavol Jozef Šafárik Egyetem docense az ország északi határán elhelyezkedő Bártfa szabad királyi város kapcsolatait vizsgálta meg a távoli Egerben székelő püspökkel. Ismét egy olyan szerzőről van szó, aki jól ismeri témája forrásait, hiszen nemrég jelent meg monográfiája Bártfa középkori igazgatásáról.⁷ Bár Fedorčáková várostörténeti érdeklődése a tanulmány soraiban is visszaköszön, a kiváló forrásadottságoknak köszönhetően a város és a megyéspüspök valóban sokrétű kapcsolatait tudja bemutatni, úgy mint a plébános megerősítése, a tizedszedéssel — elsősorban a dézsmabérlettel — kapcsolatos ügyek, a püspök bírói joghatósága a kánonjog alá tartozó ügyekben, valamint a püspök szentelő tevékenysége, ami együtt járt a püspökök, illetve segédpüspökeik városba történő látogatásaival.

A késő középkori egyháztörténeti munkáiról, illetve egyházi személyek életének feldolgozásairól ismert Miriam Hlavačková, a Szlovák Tudományos Akadémia tudományos munkatársa tanulmányában a középkori püspökök szentelő hatalmába tartozó ordinációval foglalkozik. Írása a nemzetközi, illetve a magyar és cseh szakirodalom segítségével mutatja be a középkori egyházjog és liturgia papszenteléssel kapcsolatos gyakorlatának bibliai, ókeresztény, illetve teológiai gyökereit. Mindezek ismeretében pedig a magyar forrásokban fennmaradt példák alapján ismerteti a papszentelés menetét a késő középkori Magyarországon.

6 *Hledíková, Zdenka*: Úrad generálních vikářů pražského arcibiskupa v době předhusitské. Praha, 1971.

7 *Fedorčáková, Mária*: Civitas nostra Bardfa vocata. Správa mesta Bardejov v stredoveku (1320–1526). Košice, 2021.

Vladimír Olejník, a Szepesi Püspökség Levéltárának igazgatója is a püspök szentelő hatalmával, mégpedig az oltárszenteléssel foglalkozik. Témája azonban Marek és Labanc kötetbeli írásaihoz is közel áll, amennyiben az egyházmegyék lelki életének igazgatásában a késő középkorban már elengedhetetlen tisztség kérdését: a segédpüspökök tevékenységét érinti. Olejník a kérdéskört egy konkrét példán, a lőcsei Szent Jakab-plébániatemplom Lőcsei Pál mester által készített oltárának felszentelése alapján mutatja be. Az esetről ugyan írásos források nem maradtak fenn, az oltár 1953-ban zajló restaurálása során megtalált ereklyetartón azonban fennmaradt Melichei János oropei felszentelt püspök, esztergomi segédpüspök (1502–1518) pecsétje. János püspökről egyébként keveset tudunk, szepességi ténykedése — amelyről egy 1503-ban kiállított, az előbbi pecséttel azonos *sigillum*mal megerősített oklevél is fennmaradt — azzal függött össze, hogy az esztergomi érseket számos vonatkozásban helyettesítő szepesi prépost nem rendelkezett szentelő hatalommal. Olejník tanulmánya arra mutat rá, hogy bár a késő középkori segédpüspökök tevékenységéről meglehetősen kevés adat maradt fenn, az a nagy kiterjedésű magyarországi egyházmegyékben meghatározó lehetett.

Gabriel Hunčaga, a domonkos rend középkori történetének elsősorban európai keretek között foglalkozó kutatója kötetbeli tanulmányában Wildeshauseni (a magyar szakirodalomban inkább Németországinak nevezett) János, később a rend nagymesterének címét is elnyerő domonkos szerzetes boszniai püspökségi tevékenységét dolgozta fel. Mindenekelőtt a 13. század közepén már érvényben lévő egyetemes kánonjogi, illetve a rend belső működését szabályozó rendi előírások, valamint az ismert példák alapján helyezi el János püspök rövid boszniai püspöki ténykedését a domonkosok korai történetében.

Jaroslav Nemeš, a Rózsahegyi Katolikus Egyetem Történettudományi Tan-
székének docense, a püspököknek a középkori magyarországi klérus végrende-
leteihez való viszonyáról írt terjedelmes tanulmányt a kötetbe. A szerző bemutatja,
milyen jogi és gyakorlati tényezők segítették, illetve akadályozták, hogy az egy-
háziak saját vagyonukról haláluk után rendelkezzenek. A főpapi végrendelezés
gyakorlatának bemutatása során rámutat, hogy Magyarországon a korai időszak-
ban (12–13. század) a végrendelezések elsőrendű célja az volt, hogy a végren-
delkező kijelölje és biztosítsa végső nyughelyét. A 13. század második felétől
egyre szélesedett azok köre, akik valamilyen adományra számíthattak az elhunyt-
tól, azzal a céllal, hogy a főpap így a végrendelet végrehajtásában érdekelték
körét bővítsék. Az egyházi középélet végrendeleteit vizsgálva arra világított rá,
hogy a végrendelet végrehajtásának biztosítása a kedvezményezettekre hárult. A
püspökökről ugyan történhetett megemlékezés a végrendeletben, az egyházi kö-

zépérege egyébként is jellemző volt, hogy egyszerre gondolt a vele egy státuszú társaira, valamint emlékezett meg az egyházi hierarchiában alatta, illetve felette állókról is. Nemeš legvégül az alsópapság végrendelezési szokásait vizsgálva állapította meg, hogy az oltárosok, káplánok, egyházigazgatók részéről nincs példa arra, hogy végrendeleteikben az egyházmegye vezetőiről is megemlékeztek volna, amit a köztük lévő egyházi hierarchiában elfoglalt távolsággal magyaráz.

Daniela Dvořáková Szécsi Dénes esztergomi érsek (1439–1464) életét feldolgozó tanulmányával járult hozzá a kötethez. Témaválasztását magyarázza, hogy a tanulmány megírása idején már dolgozott az azóta megjelent, Luxemburgi Erzsébetnek szentelt monográfiája megírásán.⁸ Ez meglátszik azon is, hogy a politikai események viszonylag részletes tárgyalása során a szerző fókusza inkább az 1442 előtti történéseken volt. A fordulatos politikai események bemutatása mellett azonban olyan fontos egyháztörténeti vonatkozások szorulnak háttérbe, illetve kerülnek csupán említés szintjén tárgyalásra, mint Dénes zsinati tevékenysége, vagy az esztergomi érseki székhez kapcsolódó prímási jogok 1452. évi pápai biztosítása. Utóbbi esetben jellemző, hogy arról már nem esik szó, hogy ezen jogokat két évvel később a kalocsai metropolita érdekében jelentősen korlátozták. Mindezek mellett is kétségtelen, hogy a 15. század közepének e politikailag is jelentős személyiségéről ez az írás az idáig megjelent legteljesebb szlovák nyelvű összefoglalás.

Eva Frimmová, a Szlovák Tudományos Akadémia reneszánsz és humanista könyvkultúrával foglalkozó munkatársa szintén az utóbbi években általa kutatott kérdéskör: az 1515. évi Habsburg-Jagelló házassági szerződés, illetve az ahhoz vezető tárgyalássorozathoz kapcsolódó témát választott.⁹ Tanulmányában a bécsi találkozót megelőző pozsonyi előkészítő tárgyalások során a városban megjelent főpapok tevékenységét elemzi, különös tekintettel a megjelent bíborosokra: Lorenzo Campeggiora, Matthäus Langra és Bakócz Tamásra. A tanulmányban szó esik előéletükről és későbbi pályafutásukról, a szerző tárgyalja Pozsonyba érkezésük körülményeit és megjelenésüket, pápai legátusi tisztségükből eredő kötelezettségeiket. A tanulmányhoz mellékletként Hieronymus Balbus Bakócz Tamás dicséretére írt versét, illetve annak szlovák fordítását is közreadta a szerző.

A kötet zárótanulmánya szintén a szerkesztő Miroslav Glejtek nevéhez fűződik, akinek egyháztörténeti vizsgálata mellett figyelemreméltó az egyházi heraldika terén végzett munkássága is. Nem meglepő tehát, hogy a középkori

8 *Dvořáková, Daniela*: Pod vládou ženy. Rytier bez kráľa. Budmerice, 2021.

9 *Frimmová, Eva*: Rok 1515 v premenách času. Bratislava, 2016.

magyarországi érsekekkel és püspökökkel kapcsolatos heraldikai kérdések feldolgozására vállalkozott. Tanulmányában tisztázza az egyházi heraldika fogalmát, bemutatja a heraldikai motívumokat hordozó forrásokat, elsősorban természetesen a pecséteket. A heraldikai motívumok megjelenítése mellett külön részt szentelt a címerek tartalmi elemeinek is.

A kötet lezárásához még két Peter Labanc által készített térkép tartozik. Ezek egyike a középkori Magyarország egyházmegyéit, míg a másik a mai Szlovákia területén egykor működő főesperességeket és exempt plébániákat mutatja be. A térképeket nem lehet csupán illusztrációként értékelni, hiszen a szerző egyaránt kijavítja a szlovák, de Ortvay Tivadar egyháztörténeti földrajzára visszavezethetően a magyar szakirodalomban egyaránt megjelenő térképi megjelenítések hibáit is.¹⁰ Mindebben saját eredményei, a legújabb munkák, sőt témavezetettjei szakdolgozati eredményeire is tud támaszkodni. Figyelemreméltónak tarthatjuk továbbá a térképekhez csatolt írásának javaslatát a középkori magyarországi egyházmegyék térképes megjelenítését összesítő korpusz létrehozására, amely a Német-Római Birodalom egyházmegyéit feldolgozó munkát követve nyomtatott publikációként, vagy a harvardi digitális atlasz mintájára online verzióban lenne elérhető. A kötethez továbbá a tanulmányok angol összefoglalásai, név- és helynévmutató, a felhasznált munkák bibliográfiája, valamint a kötet képeinek jegyzéke tartozik.

A kötet tartalmi áttekintése után megállapítható, hogy a tanulmányok között megtalálhatóak a középkori egyháztörténet kutatása során felgyűlt alapos forrásismeretre támaszkodó, egy-egy kérdést komplex módon bemutatni hivatott írások, fontos részkérdéseket tárgyaló esettanulmányok, a kötet tematikai egységét erősíteni hivatott általánosabb jellegű összefoglalások, illetve elsősorban nem egyháztörténettel foglalkozó kutatók aktuálisan kutatott témáinak főpapokkal kapcsolatos meglátásai. A szerkesztő munkáját dicséri, hogy ennek ellenére a kötet a témák időrend és témakör szerinti csoportosításával a kiadvány szinte monográfiákra jellemző egységét teremtette meg, amivel az antik gyökerektől a humanista műveltség megjelenéséig mutatja be a magyarországi főpapok középkori tevékenységét. Ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a megjelent írások azonos fontosságú kutatási eredményeket közölnének, vagy a középkori magyar

10 Sajnos az erdélyi egyházmegye esetében azonban ő sem használta fel a legújabb eredményeket. Vö. Hegyi Géza tervezte, Nagy Béla készítette térképekkel: *Hegyi Géza: A plébánia fogalma a 14. századi Erdélyben*. In: Erdélyi Múzeum, 80. (2018) 1. 6. p.; *Uő.* A középkori erdélyi egyházmegye esperességeiről. In: *Arhitectura religioasă medievală din Transilvania / Középkori egyházi építészet Erdélyben / Medieval Ecclesiastical Architecture in Transylvania*. 6. Szerk. Szócs Péter Levente. Szatmárnémeti, 2020. 367. p.

Könyvismertetés

egyház történet minden fontos kérdésére kitérnének, ami egy tanulmánykötettől nem is várható el. A könyv így is a jelenleg szlovák nyelven elérhető legkomplexebb ismeretanyagot közli a középkori egyházszerkezet élén álló prelátusok sokszínű működéséről, így akár az egyetemi oktatásban is kiválóan hasznosítható, bár kétségtelenül nem minden lapja lesz egyformán ajánlott vagy forgatott.

Buják Gábor

